

МОНГОЛ УЛСЫН БОЛОВСРОЛЫН ИХ СУРГУУЛЬ
БАГШИЙН СУРГУУЛЬ

ОЮУНЫ ХӨТӨЧ

ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ СЭТГҮҮЛ

2026 №7 (12)

МОНГОЛ УЛСЫН БОЛОВСРОЛЫН ИХ СУРГУУЛЬ
БАГШИЙН СУРГУУЛЬ

УЛААНБААТАР
2026

МОНГОЛ УЛСЫН БОЛОВСРОЛЫН ИХ СУРГУУЛЬ
БАГШИЙН СУРГУУЛЬ

ОЮУНЫ ХӨТӨЧ

ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ СЭТГҮҮЛ

2026 №7 (12)

Дугаарыг эрхэлсэн:
Дэд профессор, доктор А.ОЮУНТУНГАЛАГ
Доктор Б.НАНЖИД

УЛААНБААТАР
2026

“Оюуны Хөтөч” нь 2006–2013 оны хооронд МУБИС-ийн Багшийн сургууль, БОСС, СӨБС-иудын хамтарсан эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлүүдийн эмхэтгэл маягаар гарч байсан. 2020 оноос эхлэн Багшийн сургуулийн ЭШ-ний сэтгүүл болж, жилд 1-2 дугаар хэвлэгдэн гарч байна. 2020 онд “Оюуны Хөтөч” эрдэм шинжилгээний сэтгүүлийн №1/9, 2025 онд №6/14 тус тус хэвлэгдээд байна. 2022 онд МУБИС-ийн Багшийн сургууль 100 жилийн ойгоо тэмдэглэж байгаатай холбогдуулан “Оюуны Хөтөч” сэтгүүлийн №3 (тусгай дугаар)-ыг хэвлэн гаргасан.

Нийтлэлийн бодлого, чиглэл: Монгол улсын хэмжээнд Боловсрол судлал, Сурган, сэтгэл судлал, Бага боловсрол судлал, Бага ангийн сургалт, Бага ангийн сурагч судлал, Багш судлалын чиглэлээр хийгдэж буй шинэлэг судалгаа шинжилгээний ажил, нээлт, бүтээл, өгүүллийг хэвлэн, нийтэд түгээн дэлгэрүүлэхэд чиглэнэ.

Сэтгүүлийн ерөнхий редактор:

Г.Бямбацэрэн доктор (Ph.D), дэд профессор, МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн захирал

Нарийн бичгийн дарга:

А.Оюунтунгалаг, доктор (Ph.D), дэд профессор, МУБИС, Багшийн сургууль, Монгол хэл, нийгмийн ухааны тэнхим

Гишүүд:

- О. Пүрэв, доктор (ScD), профессор – Боловсролын Үндэсний Хүрээлэн
- Nomura Kenji / Номура, доктор (PhD), Япон улс, Нагоя Их сургуулийн профессор
- Chu I / Чу И, доктор, профессор - БНХАУ, ӨМӨЗО, Өвөр Монголын Багшийн Их сургуулийн Монгол судлалын дээд сургуулийн профессор.
- Баирма Бастуевна, доктор (ScD), доцент – ОХУ, Буриадын БНУ, Буриадын Багшийн коллеж, Буриад хэлний холбооны тэргүүн
- Б. Нанжид, доктор (PhD) - МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн МХНУТ-ийн эрхлэгч
- Г. Энхжаргал, доктор (PhD) - МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн ББАЗТ-ийн эрхлэгч
- Ч. Отгонбаяр, доктор (PhD) - МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн ХБТ-ийн эрхлэгч
- С. Батхуяг, доктор (PhD) - МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн МБУТ-ийн эрхлэгч
- Б. Булган, доктор (PhD) - МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн МХНУТ-ийн багш
- Ц. Эрдэнэтуяа, доктор (PhD) - МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн ХБТ-ийн багш
- Б. Түмэнцэцэг, доктор (PhD) - МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн МБУТ-ийн багш

Сэтгүүлийн хаяг: Улаанбаатар 210648, СБД, Бага тойруу - 14,
МУБИС-ийн багшийн сургууль

И-мэйл: Oyunii_khutuch@msue.edu.mn

Утасны дугаар: 976-70112229

ГАРЧИГ

I. Монгол хэл дээрх өгүүлэл, бүтээлүүд

РЕДАКТОРЫН ЗУРВАС	5
Монгол хэлэнд туссан хийсвэр (дотоод) ертөнцийн дүр зураг (Монгол хэлэнд туссан хийсвэр ухагдахууны хэл шинжлэлийн тайлбар) <i>Ц.Өнөрбаян</i>	6
Монгол үндэсний болон монгол хүний үнэт зүйлсийг тодорхойлох судалгаа, үр дүнгээс <i>О.Пүрэв</i>	18
Бага боловсролын нийгмийн ухааны сургалтад цахим хэрэглэгдэхүүн чухал болох нь (IV-V ангийн “Хүн ба нийгэм” хичээлийн жишээн дээр) <i>Ц.Дэлгэрсайхан</i>	39
Дижитал эрин ба хүмүүсийн амьд харилцаа <i>Б.Булган</i>	50
Бага ангийн сурах бичгийн эхэд энэрэн нигүүлсэх агуулгын хүрээнд хийсэн шинжилгээ <i>Н.Даваасүрэн</i>	61
Сурагчдын дижитал бичиг үсгийн боловсрол уншиж ойлгох чадварт нөлөөлөх нь (5 дугаар ангийн сурагчдын жишээн дээр) <i>Д.Ганболд</i>	74
Bookwidgets платформыг сургалтад ашиглах боломж ба үр дүн (Т.МА408 хөтөлбөрийн хүрээнд) <i>Б.Хадбаатар, Д.Хушигжаргал</i>	85
Аман түүхийн хөгжил ба хиймэл оюун ухааны технологи <i>Л.Санчир</i>	99
Үндэсний бичигтэй холбоотой цахим технологи, түүний хэрэглээ <i>С.Гандэлгэр</i>	118
Цахим эринд уран зохиолын үүрэг <i>А.Амардалай, Н.Цэрмаа</i>	131
Бага ангийн математикийн сургалтад дижитал арга зүй хэрэглэх боломж судалсан нь <i>Б.Удвал, Д.Энхцэцэг</i>	141
T-lab программд суурилсан текст олборлолтын шинжилгээгээр хиймэл оюуны талаарх тодорхойлолтуудын агуулгыг судалсан нь <i>С.Батхуяг, Х.Батболд</i>	151

CONTENTS

EDITORIAL INTRODUCTION	5
The abstract (internal) worldview reflected in the Mongolian language (A Linguistic Explanation of Abstract Concepts in the Mongolian Language) <i>Unurbayan Tsedev</i>	17
Research on identifying mongolian national and human values, and its results <i>Purev Ochir</i>	38
The significance of digital learning resources in primary social studies education (A case study of the “Human and society” subject in grades IV–V) <i>Delgersaikhan.Ts</i>	49
Digital era and human face-to-face communication <i>B. Bulgan</i>	60
An analysis of compassionate content in texts of primary school textbooks <i>Davaasuren.N</i>	73
The influence of students’ digital literacy on reading comprehension: A case study of grade 5 students <i>Ganbold.D</i>	84
Possibilities and outcomes of using the bookwidgets platform in teaching (a case of the T.MA 408 program) <i>Khadbatar.B, Khishigjargal.D</i>	85
The oral history’s development and artificial intelligence technologies <i>Sanchir.L</i>	98
Application and trends of digital technology in traditional mongolian script education <i>Gandelger.S</i>	130
The role of literature lessons in the digital age <i>Amar dalai.A, Tsermaa.N</i>	140
Investigating opportunities for the integration of digital pedagogy in primary mathematics instruction <i>Udval.B, Enkhtsetseg.D</i>	150
Exploring the conceptual structure of artificial intelligence definitions: A T-lab-based text mining approach <i>Batkhyag. S, Batbold. Kh</i>	161

РЕДАКТОРЫН ЗУРВАС

Монгол Улсын Боловсролын Их Сургуулийн Багшийн сургуулийн эрдэм шинжилгээний “Оюуны Хөтөч” сэтгүүлийн 2027 оны шинэчилсэн №7 (12) дугаар уншигч, судлаач таны гар дээр очиж байна.

Манай сэтгүүл анх 2006 онд МУБИС-ийн харьяа салбар сургуулиудын хамтарсан эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлүүдийн эмхэтгэл хэлбэрээр түүхэн замналаа эхлүүлж байсан бол, өнөөдөр Багшийн сургуулийн бие даасан, тогтмол хэвлэгддэг эрдэм шинжилгээний сэтгүүл болон өргөжжээ. Өмнө нь бид түүхт 100 жилийн ойн тусгай дугаараа амжилттай хэвлүүлж байсан бол энэ удаагийн дугаар ч мөн чанар чансаа, агуулгын хувьд онцгой содон “тусгай дугаар” болон гарч байгаагаараа онцлог юм.

Энэхүү дугаарыг МХНУТ-ээс зохион байгуулсан “Дижитал эрин дэх хүмүүнлэгийн боловсрол” тэнхимийн их семинарын хүрээнд хэлэлцүүлсэн шилдэг бүтээлүүдийг эмхэтгэн хэвлүүлж байна. Технологийн хурдацтай хөгжлийн эрин үед хүмүүнлэгийн боловсролын үнэ цэн, сургалтын арга зүйг дижитал шилжилттэй хэрхэн уялдуулах тухай салбарын тулгамдсан асуудлыг хөндсөнөөрөө энэ удаагийн дугаар онол, практикийн өндөр ач холбогдолтой боллоо.

Түүнчлэн манай сэтгүүлийн цар хүрээ олон улсын түвшинд гарч, редакцийн зөвлөл шинэчлэгдэн Япон, Оросын Холбооны Улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын нэр хүндтэй судлаачдаар бүрэлдэхүүнээ өргөтгөсөн байна. Энэхүү олон улсын хамтын ажиллагаа нь манай сэтгүүлд хэвлэгдэж буй бүтээлүүдийн чанарыг дэлхийн жишигт хүргэх, бүс нутгийн боловсролын шинэлэг чиг хандлагыг Монголын хөрсөнд буулгах өргөн боломжийг нээж буй хэрэг юм.

“Оюуны Хөтөч” сэтгүүл нь Боловсрол судлал, сурган, сэтгэл судлал, боловсрол судлал, бага ангийн сургалтын арга зүй, бага ангийн сурагч болон багшийн арга зүйн судлалын чиглэлээр хийгдэж буй шинэлэг судалгааг түгээх үндсэн бодлогоо тууштай баримталж байна. Энэхүү сэтгүүл нь үе үеийн эрдэмтэн багш нарын оюуны ундарга, залуу судлаачдын эрдэм шинжилгээний арга зүйг хөгжүүлэх нээлттэй талбар байж, багш боловсролын салбарын инновацид оюун билгийн хөтөч болно гэдэгт итгэлтэй байна.

Эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажилд тань өндөр амжилт хүсэж, оюуны охь тань үргэлж ундарч байхыг ерөөе!

Ерөнхий редактор:
Г.Бямбацэрэн доктор (Ph.D), дэд профессор
МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн захирал

МОНГОЛ ХЭЛЭНД ТУССАН ХИЙСВЭР (ДОТООД) ЕРТӨНЦИЙН ДҮР ЗУРАГ

Монгол хэлэнд туссан хийсвэр ухагдахууны хэл шинжлэлийн тайлбар

Зохиогч: Цэдэвийн Өнөрбаян
МУБИС-ийн Монгол судлалын хүрээлэнгийн зөвлөх профессор доктор (Sc.D)

Хүлээн авсан: 2026.03.07 Хянагдсан: 2026.04.12 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Энэхүү судалгааны ажил нь хүний дотоод ертөнцийг илэрхийлэх “оюун”, “ухаан”, “бодол”, “санаа”, “сэтгэл” зэрэг үндсэн ойлголтуудыг монгол хэлний баримт дээр тулгуурлан хэл шинжлэлийн аргаар дүн шинжлээ хийсэн ажил юм. Судалгаанд тухайн ойлголтуудын зэрэгцэх, харьяалах, тодотгол, үйл үгтэй холбох харилцааг шинжлэн, тэдгээрийн харилцан холбоо, утгын давхаргын мөн чанарыг тодруулжээ. Үр дүндээ хүний хийсвэр сэтгэхүйн бүтэц, оюун сэтгэл хоёр ертөнцийн хоорондын уялдааг тайлбарласан.

Түлхүүр үг:

хийсвэр ертөнц, хэл шинжлэл, оюун, ухаан, бодол, санаа, сэтгэл, монгол хэл

Оюунт хүн (HOMO SAPIENS) энэ ертөнцийн бусад амьтнаас юугаараа ялгарч, орчлон хорвоогийн элдэв үйл хэргийг үүсгэн бүтээж, эвдэн нурааж, зовлон жаргалын эрээн бараан, эгэлгүй сайхныг яаж амталж мэдэрч, ойлгож, ухаарч явдгийг бид тэр бүр нарийн эргэцүүлж, дотоод ертөнцийнхөө нууцад гүн гүнзгий нэвтэрч чадаагүй байна. Товчхон хэлэхэд, бид эргэн тойрон байгаа гадаад ертөнц буюу бодит ертөнцөө харьцангуй сайн судалж мэдсэн хэр нь өөрийгөө, тухайлбал хийсвэр (дотоод) ертөнцөө бүрэн гүйцэд судлаагүй байна. Барим тавим бод биегүй ертөнц учраас арга ч үгүй биз ээ. Тийм ч учраас гүн ухаан, хүн судлал, сэтгэл судлал, угсаатны зүй, түүх судлал, соёл судлал, нийгэм судлал, хэл шинжлэл зэрэг хүнийг судалдаг олон ухаан үүсэж бий болсон ч гэсэн хүний мөнхийн мөн чанар болох оюуны болон сэтгэлийн ертөнцийн нууцыг бүрэн дүүрэн тайлаагүй байна. Өнө эртний уламжлалтай дорнын дотоод ухаан, өрнийн гүн ухаанд хийсвэр ертөнцийн олон үзэгдлийн нууцыг тайлах онол, арга зүйн урсгал, чиглэл бий болж тоо томшгүй бүтээл туурвил гарсан нь энэ талын судалгааг цаашид гүнзгийрүүлэх, чанад нууцад нь нэвтрэх чиг баримжаа болж байгааг үгүйсгэх аргагүй. Өнөөдөр нэг үзэгдлийг олон цонхоор харж судалдаг шинжлэх ухааны уламжлал хандлагаас бие даасан олон ухааны ололтыг зүй зохистой уялдуулж цогцоор

нь судлах чиг хандлагад шилжиж байна. Тухайлбал, хэл шинжлэлийн салбарт л гэхэд угсаа хэл шинжлэл, нийгэм хэл шинжлэл, сэтгэц хэл шинжлэл, соёл хэл шинжлэл, танин мэдэхүйн хэл шинжлэл, цахим хэл шинжлэл гэх мэт завсрын буюу хосолмол ухаанууд хүчтэй хөгжиж, орчин үеийн хэл шинжлэлийн өнгө төрхийг тодорхойлох боллоо. Үүнийг дагаад хэл шинжлэлд бүтэц судлал, судлах, тайлбарлах (герменевтика), задлан шинжлэх (анализизм), мөн чанар судлах (феноменология), шугаман бус хөгжил (синергетика) эдүгээчлэл ба хэт эдүгээчлэл (модернизм, постмодернизм) зэрэг онол, арга зүйн шинэ урсгал чиглэлүүд хүчтэй хөгжиж байна. 90 Монгол судлалын чуулган. №11(46). Улаанбаатар., 2011. 20-35. Хэл, сэтгэхүй нь хүнийг бусад амьтнаас ялгах гол хүчин зүйл гэдгийг хүн бүхэн мэднэ. Тэгвэл хэл, сэтгэхүйт энэ амьтан маань оюун, ухаан, бодол, санаа, сэтгэл, мэдрэмж, хүсэл, тэмүүлэл, зөн, мөрөөдөл, баяр, баясгалан, уйтгар, гуниг зэрэг дотоод ертөнцийн үй түмэн өнгө төрхтэй байдаг. Хүн энэхүү дотоод ертөнцөө хэрхэн танин мэдэж, ухаарч ойлгодгийг хэлэнд туссан баримтад тулгуурлан тайлбарлах нь орчин үеийн хэл шинжлэлийн нэг гол хандлага болсон байна. Хэлэнд туссан баримт бол хүнийг өөрийг нь судлах нэн чухал хэрэглэгдэхүүн мөн. Энэ талаар сэтгэц хэл шинжлэл, соёл хэл шинжлэл, угсаа хэл шинжлэл, танин мэдэхүйн хэл шинжлэл зэрэг орчин үеийн хэл шинжлэлийн гол хандлагыг тодорхойлж байгаа салбарын эрдэмтэд төдийгүй гүн ухаан, байгалийн ухааны эрдэмтэн судлаачид ч олон тооны ажиглалт судалгаа хийж байна. Өрнө, дорнын олон эрдэмтний бүтээлээс гадна манай эрдэмтдээс Б.Ринчен, Ш.Лувсанвандан, Б.Чулуундорж, Ж.Баянсан, Б.Пүрэв-Очир, М.Базаррагчаа нарын хэл судлаачид, Ч.Жүгдэр, Ш.Бира, Ц.Гомбосүрэн, Г.Лувсанцэрэн, Ч.Ган-Өлзий нарын нийгэм, түүх судлаачид, О.Лхагва, Б.Жадамбаа нарын физикч нарын олон хүний бүтээлд хэлэнд туссан ертөнцийн мөн чанарын талаар сонирхолтой ажиглалт дүгнэлт, сонин сэвүүн санаа туссаныг тэмдэглэе.

Хүний хийсвэрлэн сэтгэх үйлийн явц, үр дүнг заасан үгс аль ч хэлэнд түгээмэл байдаг. Эдгээрийн дотроос сэтгэхүйн суурь үйлдэл болох “ойлгох, ухаарах, бодох, санах, сэтгэх” зэрэг үйлийн нэрлэлт болох “оюун буюу ойхуун, ухаан, бодол, санаа, сэтгэл” зэрэг үгсийн утгыг танин мэдэхүйн үүднээс тайлбарлал зүйн аргаар товч тодорхойлж тэдгээр үзэгдлийн чанад нууцад дөхөх оролдлого хийхээр зорилоо. Үүнийг энгийн үгээр тодорхойлбол, “үгийн утгыг үгээр тайлах” арга гэж ухаарч болно.

Нууц далд, эсвэл танин мэдээгүй шинэ юмс үзэгдлийг хүн төрөлхтөн ойлгож ухаарах гол арга зам нь ил буюу танин мэдсэн зүйлтэйгээ жишин харьцуулах, адилтган зүйрлэх арга юм. Энэ тухай эрдэмтэн Ж.Баянсан “Сэрэхүй мэдрэхүйд шууд эс тусах хийсвэр зүйл, хийсвэр ойлголтыг их төлөв адилтгалын аргаар нэршүүлэн тэмдэглэсэн байдаг нь их учиртай. Адилтгал, зүйрлэл нь нэг талаар үндэстний сэтгэлгээний хэв шинж, хэмжүүрийг тодорхойлох, нөгөө талаар тухайн соёл, хэлт үндэстний “ертөнцийн тухай хэлний дүр зураг” онцлогийг судлан тайлбарлах нэг зүйлийн гэрч баримт болдог нь судалгааны онол, арга зүйн шинэ хараа хандлагыг нэхэж байгаа билээ” (2:33, 37) гэж тодорхойлсон байдгийг энд анхаарч үзсэн билээ.

Үгийн утгыг үгээр тайлахдаа тухайн үг тус бур цуваа цэг (синтагма)-ийн харьцаанд бусад үгтэй хэрхэн холбогдох түгээмэл тохиолдлуудыг авч үзлээ. Үүнд:

1. Тухайн үг бусад үгтэй зэрэгцэх (хорших) харьцаанд орж тогтвортой нийлмэл үг бүтээх тохиолдол. Хэлний энэ баримтаас тухайн хоёр үгээр тэмдэглэгдэж байгаа ойлголтууд (хийсвэр юмс, үзэгдлүүд) учир зүйн ямар холбоо харьцаатай (ерөнхий-тусгай, төрмөл-олдмол, шалтгаан-үр, арга-билиг, эсрэг-ойролцоо гэх мэт) болохыг тодорхойлж болох юм.
2. Тухайн үг бусад үгтэй харьяалахын тийн ялгалаар угсран холбогдох тохиолдол. Энэ баримтаас тухайн ойлголт (юм, үзэгдэл) харьяалж хамаатуулж байгаа ойлголт (юм, үзэгдэл)-тойгоо гарал үүсэл, орон, цаг, бүхэл, хэсэг, эзэн бие, зориулалтын ямар харьцаатайг төсөөлөн таамаглах боломжтой.

ЦЭДЭВИЙН ӨНӨРБАЯН

3. Тухайн үгэнд бусад үгийг захируулж тодотгол харьцаа үүсгэж болох тохиолдол. Үүнээс тухайн ойлголт ямар шинж чанар, үнэлэмжтэйг тогтоох боломжтой.
4. Тухайн үг үйл үгтэй харилцан угсрах (өгүүлэгдэхүүн, өгүүлэхүүний) болон угсрах (тусагдахуун, байц) харьцаанд орох тохиолдол. Үүнд тулгуурлан тухайн ойлголт (юм, үзэгдэл) ямар үйл, үйлдэл хийж, юунд өртөн тусаж байгааг тодорхойлж болно. Одоо ийнхүү бүлэглэсэн хэлний баримтыг ажиглая.

1. Тухайн үг бусад үгтэй зэрэгцэх харьцаанд орж тогтвортой нийлмэл үг бүтээх тохиолдол
  - а) Дурдсан таван үг тус бүр зэрэгцсэн нийлмэл үгийн эхэнд байрлах тохиолдлоос хамгийн түгээмэл баримтыг авлаа. Бусад үгийн дараа орж зэрэгцэх тохиолдлыг авсангүй.
  - б) Зураасаар хязгаарласны дээд хэсэг нь дурдсан таван үг өөр хоорондоо зэрэгцсэн, дараагийн хэсэг нь бусад үгтэй зэрэгцэж болох зарим тохиолдол.
2. Тухайн үг бусад үгтэй харьяалахын тийн ялгалаар угсран холбогдох тохиолдол Тайлбар:
  - а) Холбогдох угийн бух боломжтой тохиолдлыг бус хамгийн түгээмэл тохиолдлыг авлаа.
  - б) “Сэтгэл” гэдэг угийн тухайд олон үгтэй харьяалах харьцаанд орох боломж нь илүү нээлттэй.
3. Тухайн үгэнд бусад үгийг захируулж тодотгол харьцаа үүсгэж болох тохиолдол Тайлбар:

Тодотгол харьцаа нь хойшлох тутам илүү олон янз бөгөөд нээлттэй болж байгааг анзаарна уу. Сэтгэл гэдэг үгийнх илүү нээлттэй нь харагдаж байна.

4. Тухайн үг үйл үгтэй харилцан угсрах болон угсрах харьцаанд орох тохиолдол Тайлбар:

А хэсэг нь өгүүлэгдэхүүн, өгүүлэхүүний харьцаа

Б хэсэг нь шууд тусагдахуун харьцаа

В хэсэг нь өгөх оршихын тийн ялгалд байгаа шууд бус тусагдахууны болон байц харьцаа

Г хэсэг нь гарахын тийн ялгалд байгаа шууд бус тусагдахууны болон байц харьцаа. Дээрх цэгцэлж эмхэлсэн баримтад тулгуурлан үг тус бүрийн сэтгэхүйд туссан дүр зургийг тодорхойлохыг оролдъя.

Нэг. Оюун (Mo. oyun)

Энэ бол хүнд төрөлхөөс заяадаг дотоод эрчим хүч. Өөрөөр хэлбэл, хүнийг бусад амьтнаас ялгах мөн чанар буюу бидний яриад байдаг далд мэдрэхүйн цөм нь юм. Үүнийг хүн төрөлхтөн бүрэн дүүрэн танин мэдэж онож тодорхойлоход төвөгтэй зүйл. Энэ тухай гүн ухаантнууд “Оюун сэтгэхүй бол тайлбарлаж болшгүй, ухаарлын чанад дахь трансцендент чанар ба хүний өөрийнх нь анхдагч, үл тайлбарлагдах, юугаар ч тодорхойлогддоггүй эрх чөлөөнөөс үүсэн гардаг байна. Оюун сэтгэхүй нь өөрөө эрчим хүчтэй талыг нь нээн харуулдаг гэж ойлгож болно. Оюун сэтгэхүйн хүч нь орчлон ертөнцийг үүсгэгч бүх хүчний нэгэн адил сэтгэлийн эрчим болж өгдөг” (1:34) гэж тайлбарладаг. Хүнд төрөлхөөс заяасан ОЮУН хэмээх тайлагдашгүй далд эрчим хүч, мөнх чанарыг нээж, хөдөлгөж, тэнхээ чадал суулгахгүй бол харанхуй мунхаг явсаар дуусна.

Оюуны мэлмий (заримдаа үүд, ам амсар ч гэнэ)-г нь нээж гал зулыг нь асааж, оч цогийг нь бадрааж, гэрэлтүүлж цацруулж, билиг авьяасынх нь хүчээр тамир тэнхээ оруулж байж л хүн хүншиж, хүмүүжихийн зам мөрд ордог байна. Хүн аливаа зүйлийг танин мэдэж, ухаарч ойлгосныгоо хэлэндээ тусган илэрхийлдэг. Үүнийг л хэлэн дэх ертөнцийн дүр зураг гэдэг. Тэгвэл оюун хэмээх энэ зүйлийг монголчууд хэлэндээ яаж илэрхийлдгийг товч тайлбарлая.

1.1. Оюун хэмээх ухагдахууныг тайлбарлахын тулд ямар ухагдахуунтай холбож сэтгэдгийг хэлний баримтаар жишээлж үзүүлье. Монгол хэлэнд оюун ухаан, оюун бодол, оюун санаа, оюун билиг гэсэн зэрэгцсэн нийлмэл үг (хоршоо үг) тохиолдож байна. Үүнээс үзвэл, оюун нь ухаан, бодол, санаа, билигтэй учир зүйн ямар нэг холбоотой зүйл байх нь ээ. Монгол хэлэнд зэрэгцсэн нийлмэл үгийн аль нь өмнөө, аль нь ардаа байрлах нь нарийн зүй тогтолтой. Зарим тохиолдолд байрыг нь тонгоргож хэрэглэх тохиолдол ч байдаг. Зэрэгцэж байгаа хоёр үг нь утгын хувьд эсрэг, ойролцоо, төсөөт, зүйлчилсэн харьцаатай, ерөнхий тусгай, бодит, хийсвэр, бүхэл, хэсэг гэсэн эсрэгцлээс бүрдсэн арга, билгийн шүтэн барилдлагатай тэгш хэмт цогц байдаг. Хоёр үг зэрэгцэн хоршиж хэрэглэгдэх нь чухам дээрх зүй тогтолд л захирагддаг. Шүтэн барилдлага ба хоосон чанарын нууцыг эндээс олж ухаарах боломжтой.

Хэлний баримтаас үзвэл, оюун гэдэг үг зэрэгцсэн нийлмэл үгийн бүтцэд бусад үгийн дараа орох нь тун ховор ажээ. Учир нь оюун нь хүнд угаас заяагдмал, тэнгэрлэг, сав ертөнцийн шинжтэй зүйл учраас олдмол, тусгай, хэсэг зүйлээ амилуулж тэтгэж байдагтай холбоотой байж мэднэ.

1.2. Оюун нь ухаан, бодол, санаа, билиг зэрэгтэй зүй тогтолт холбоотой гэдгийг баримжаалсан бол өөрөө ямар бүтэц бүрэлдэхүүнтэй, юуг харьяалж багтааж байдгийг авч үзье.

Оюуны түлхүүр, оюуны мэлмий (дээр дурдсан баримтын 2-оос үз.) гэх мэт 10 гаруй үгтэй харьяалахын тийн ялгалаар холбогдож байна. Эдгээр холбоо үгсийн

утгыг ажиглавал, оюун нь цоож цуургатай далд нууц эрдэнэсийн байдлаар хүнд заяадаг ажээ. Цаг нь болоход түлхүүрээр онгойлгож үүд (мэлмий, амсар)-ийг нээж, зулыг нь асааж, очийг нь бадрааж, гэрэл гэгээтэй болгон амилуулж, илч эрчмийг нь түгээдэг байна. Оюуны үүд (мэлмий, амсар) нь билиг, оч зул нь авьяас бололтой. Зарим тохиолдолд билгийн мэлмий, билгийн оч (зул) гэсэн холбоо үг тохиолддог нь оюун, билиг хоёрын мөн чанарыг хүн төрөлхтөн нарийн танин мэдээгүйтэй холбоотой байж мэднэ. Хийсвэр ертөнцийн нууцад бид бүрэн нэвтрээгүй байгаа билээ. Ташрамд дурдахад, билиг, авьяас хоёр нь төрмөл, эрдэм нэвтрээгүй байгаа билээ. Ташрамд дурдахад, билиг, авьяас хоёр нь төрмөл, эрдэм (чадал, чадвар), мэдлэг нь олдмол баялаг бололтой. Үүний баталгаа нь авьяас билиг, эрдэм мэдлэг гэсэн тогтвортой нийлмэл үг үүссэн байна. Харин төрмөл, олдмол хоёр зэрэгцэн хоршвол эрдэм билиг, мэдлэг авьяас (~ билиг эрдэм, мэдлэг авьяас), авьяас чадвар гэсэн нийлмэл үг үүснэ. Сэтгэц ба танин мэдэхүйн үүднээс эдгээр ойлголтын холбоо хамаарал, учир утгыг нарийвчлан судлууштай байгаа юм. Оюуны мэлмий нээгдэж, гэрэл гэгээтэй болж амилсны дараагаар түүний үр болох ухаан нь задарч хүч тэнхээтэй болохын хэрээр өмч хөрөнгө нь арвижиж, өглөг буянаа хайрлаж, өв бүтээлээ залгамжлуулдаг жам хуультай ажээ.

1.3. Оюун нь далд нууц, бүхнээс хараат бус, сэтгэхүйн бүх үйлдлийн эх суурь учраас түүнд эерэг, сөрөг үнэлэмж байхгүй. Хааяа ухаан гэдэг үгтэй ижил үүрэгтэй орохоороо цэцэн, гэгээн гэсэн тодотгол авах тохиолдол байдаг. Оюун нь тэнгэрлэг, бурханлаг бас маш нууцлаг ертөнц учраас үнэлэмж өгөх боломжгүй.

1.4. Оюун нь сав ертөнцийн шинжтэй, төрөлхийн юм болохоороо тогтвортой, зогсонги мөн чанартай байдаг. Ийм ч учраас нээгдэх, гэрэлтэх гэсэн цөөхөн үйл үгтэй холбогдож байна.

Хоёр. Ухаан (Мо. угауан)

Хүний далд мөн чанар болох оюуны хамгийн хүчирхэг үр нь ухаан юм. Оюуны сав дотор ухаан орох үр хөврөл оршиж байдаг. Оюун нээгдмэгц ухаан орж амилж, өсөж төлжиж тэнхээ чадал сууж эхэлнэ. Ухааны үр хөврөл нь билиг, авьяастай холбоотой. Оюуныг хүч чадал, тэнхээ тамиртай, гэрэл гэгээтэй, илч эрчимтэй болгодог тэжээгч хүч нь билиг, авьяас, эрдэм, мэдлэг дөрөв болно. Одоо бид дээр авсан баримт дээрээ тулгуурлан ухаан гэдэг ухагдахууныг товч тайлбарлая.

2.1. Ухаан гэдэг үг нь бодол, санаа, мэдээ, сэхээ, жолоо гэдэг үгтэй зэрэгцэж тогтвортой нийлмэл үг үүсгэж байна. Мөн түүнийг тэжээгч хүч болох билиг, мэдлэг гэсэн үгтэй хоршин зэрэгцэх боломжтой. Оюун нээгдэхээр мэдээ сэхээтэй болж ухаан ордог учраас энгийн ярианд мэдээ, сэхээ хоёрыг гэдэг үгтэй ойролцоо утгаар хэрэглэнэ. Мөн ухаан нь хүнших үйлийн ухаан гол шинж учраас жолоо гэдэг үгтэй зүйрлэн адилтгаж хэрэглэдэг байна. Харин бодол, санаа хоёр нь ухааныг хөгжил, хөдөлгөөнтэй болгодог гол хөдөлгөгч хүч (энд бид тэжээгч хүч гэдгээс ялгаатай хэрэглэж байна) нь учраас эдгээр үгтэй зэрэгцэн хоршиж болдог.

2.2. Оюуны саванд төрж төлжиж, өсөж арвиждаг зүйл учраас хэр хэмжээ цараа хүрээтэй, эрдэм мэдлэгээр тэжээгддэг учраас хүч тэнхээтэй байдаг Ийм ч учраас хэр, хэмжээ, цараа, уг, хүч, тэнхээ зэрэг үгтэй харьяалахын тийн ялгалаар холбогдож байна. Ухаан нь оюунаас хараат олдмол зүйл учраас орон зай, чанарын

хэмжээстэй, түүндээ тохирсон үнэлэмжтэй байдаг. Энэхүү хэмжээс, үнэлэмж нь эрдэм, мэдлэгийн хэмжээнээс шууд хамааралтай байдаг.

2.3. Хэлний баримтаас үзвэл, оюун хэмээх аргад суурилж, түүний хүч чадалд шүтэж байдаг билгийн тал болох ухаан нь харьцангуй хөдлөнгө, бас олдмол зүйл учраас эерэг, сөрөг олон үнэлэмжтэй байдаг (баримтын 3-д үз). Ухаан нь голдуу эерэг үнэлэмжтэй. Ухааны хэр хэмжээ, цараа хүрээг илэрхийлсэн гүн, гүехэн, охор, хагас, холч, шинж чанарыг илэрхийлсэн мэргэн, цэцэн, саруул, онч, нарийн, тулхтай, гүйлгээ, сийрэг, торгон, хар, мунхаг, бүдүүн бараг, бүдэг бадаг гэх мэт үнэлэмж (тодотгол)-үүд байдаг. Хэмжээс, чанарын үнэлэмж нь харилцан хамааралтай. Тухайлбал, гүн, холч ухаан нь мэргэн, цэцэн, саруул, онч, нарийн, тулхтай, гүйлгээ, сийрэг, торгон байдаг бол гүехэн, охор, хагас ухаан нь мунхаг, бүдүүн бараг, бүдэг бадаг байдаг. Эрдэм мэдлэг, авьяас билгээр тэтгээгүй ажил амьдралын туршлагаар төлөвшсөн ухааныг хар ухаан гэнэ. Хар ухаан хүч тэнхээ муутай байдаг. Оюуны саванд төрж төлжиж, тархи толгойд суусан ухааныг ажил амьдралын туршлага, эрдэм мэдлэгээр тэтгэж, задрах задгайрах замыг заагаагүйгээс охор, богино, гүехэн, бүдүүн бараг, бүдэг бадаг, мунхаг, мулгуу шинжтэй болж хүний ажиллаж амьдрах хийж бүтээх үйлс мухардаж, уруудаж доройтдог. Ийм хүнийг “ухаанд нь ухна үхсэн”, “ухаанаа уландаа гишгэсэн” гэх ба охор, богино, гүехэн, мунхаг, ухааны үр дагаврыг “ухаан богинот урт насалдаггүй”, “мөхөс ухаант мөчид замтай”, “муу ухаант ягдах, муу унаат явгарах”, “ухаангүй ноёнд урагшгүй албат” гэх мэтээр онож тодорхойлсон байдаг.

2.4. Оюун нээгдэхээр ухаан орж амилдаг учраас гүйх, суух, гүйцэх, хүрэх, төлөвших зэрэг амьтны үйл хийдэг байна. Мөн задрах, задгайрах, тэлэх үйлийн ачаар хүч тэнхээ сууж амьдралын сайн сайхныг бүтээдэг байна. Аливаа үйлийг бүтээхэд хэр хэмжээ нь дутах, хиртэж бохирдохоороо самуурах, муудах, мунхрах үйл хүлээдэг. Эдгээр үйлийн үр дүнд дээр дурдсан (2.3-д) шинж чанар, үнэлэмжтэй болдог.

Ухаан нь нэгэнт орж ирж, олдсон юм болохоор түүнийг эргээд алдаж болно. Бас сэлбэн баяжуулж зарж ашиглаж болохоос гадна бусдад зааж сургаж, өөрийн ухааныг бусдын ухаантай жишиж уралдуулж өрсөлдүүлж болдог ажээ. Нялх балчир, гэнэн томоогүй ухааныг эрдэм мэдлэг, дадлага туршлагаар тэжээгээд эргэцүүлж боддог болохыг ухаан суух, ухаанд орох гэдэг.

Мэдлэг тэлэхийн хэрээр ухаан тэлж, гүнзгийрч холч мэргэн, тулхтай тогтвортой болно. Иймээс ухаанаа сайжруулъя гэвэл билиг авьяас, эрдэм мэдлэгээ сайжруулж цэгцтэй, гүнзгий болгох хэрэгтэй. Үүнийг дорно дахины гүн ухаанд “Мэргэн ухаан бол бүхний учир утгыг тайлах эрдэм” гэж тодорхойлсон байдаг. Хүний хийж байгаа ажил үйл, туурвил бүтээлийг үнэлэхдээ “Ухааны хэр нь тэр” гэдэг. Үнэхээр ухаан нь хэр хэмжээтэй учраас “Ухаан дутах, ухаан хүрэх” гэсэн ойлголт үүссэн хэрэг.

Ухааны хүч чадал, ач тус, үнэ цэнийг “Ухаан нь эзнээ залах, унь нь тооноо өргөх”, “Ухаан сайт мянгыг тэжээх, ухаан муут өөрөө өлбөрөх”, “Дайсан хэдий чинээ ухаантай бол төдий чинээ аюултай”, “Тэнэгтэй тэрсэлдэхээр ухаантантай зөвлө”, “Ухаантай хүн аргатай, уртай хүн бүтээлтэй”, “Сэтгэхэд ухаан, бүтээхэд ур авьяас”, “Дархан хүн бурхан ухаантай”, “Ухаант хүлэг эзнээ, ухаант хүн Ханиа”, “Ухаант хүн өөрийгөө ажиг, ухаан муут өрөөлийг сонжих” гэх мэтээр тодорхойлсон байдаг.

Гурав. Бодол (Mo. bodul), санаа (Mo. sanay-a)

Ухааны ачаар бий болж эргээд ухаанаа хөгжил хөдөлгөөнтэй байлгадаг хөдөлгөгч хүч нь бодол, Санаа хоёр юм. Өөрөөр хэлбэл, оюун ухааны хоёр жигүүр нь бодол, санаа хоёр юм. Сэтгэж ухаарах үйлийн хоёр тал нь бодох, санах гэж ойлгож болно. Өнгөц ажиглахад ойролцоо утгатай гэмээр энэ хоёр үг нь гүн бүтцийн хувьд харилцан бие биетэйгээ эсрэгцэж бие биеэ нөхсөн ухагдахуун илэрхийлдэг. Түүхэн бүтээвэр зүй, үгийн гарал зүйн үүднээс үзвэл, бо- язгуур нь боох, бондгор, болох (хоол болох), богц, бойжих, босох гэх мэт үгийн бүтцэд тохиолдох салангид олон зүйлийг эвсүүлэн эвлүүлж, нягт цул, бие бодтой болох гэсэн утгатай, са- язгуур нь салах, сарних, сагсайх, садрах, сарсайх, савах гэх мэт нэг юмыг задалж олон болгон олшруулах гэсэн утгатай учраас гүн утга нь эсрэг ажээ. Өөрөөр хэлбэл, бодол нь оюун ухааны төв рүү дотогш, санаа нь оюун ухааны төвөөс гадагш чиглэсэн сэтгэхүйн хоёр үйлдэл юм.

3.1. Бодол, санаа хоёр нь бие биетэйгээ зэрэгцэн хоршиж бодол санаа, санаа бодол гэж нийлмэл үг үүсгэх түгээмэл боломжтойгоос гадна ухаан гэдэг үгтэй аль аль нь зэрэгцэж нийлмэл нэрлэлт үүсгэж байна. Харин ухаан гэдэг үгийнхээ өмнө нь орж зэрэгцсэн нийлмэл үг үүсгэх нь ховор. Учир нь ухаан нь анхдагч бөгөөд ерөнхий, бодол, санаа хоёр нь хоёрдогч, тусгай шинжтэй учраас ийм зүй тогтолтой. Нөгөө талаар сэтгэл гэдэг үгтэй аль аль нь зэрэгцэж нийлмэл нэрлэлт үүсгэдгээрээ оюун, ухаан хоёроос ялгаатай. Үүнээс үзвэл, оюуны ертөнц нь бодол, санаа хоёроор дамжиж сэтгэлийн ертөнц-тэй холбогддог зүй тогтолтой бололтой. Хэлний баримтыг ажиглавал, оюун, ухаан хоёртой сэтгэл шууд холбогдож зэрэгцсэн нийлмэл үүсэхгүй байна. Энэ нь хийсвэр (дотоод) ертөнцийн дотор тархи толгойд төвлөрсөн оюуны ертөнц, зүрхэнд цогцолсон сэтгэлийн ертөнц гэсэн хоёр ертөнц оршиж байдаг бөгөөд бодол, санаа хоёр нь энэ хоёр ертөнцийг холбож хөдөлгөж байдагтай холбоотой гэж ухаарч болохоор байна. Нөгөө талаар оюуны ертөнц нь харьцангуй тогтвортой, шүтэн барилдлагын арга тал нь сэтгэлийн ертөнц нь харьцангуй хөдлөнгө, билиг тал нь болдог гэж ойлгож болно.

Бодол, хоёрын үнэлэмж (тодотгол)-ээс харж болохоор байна (Дээрх баримтын 3-аас санаа хоёрын бодол нь ухаанаа хол ойр дөт холбоотойг харна уу). Ташрамд дурдахад, бид тархи (оюун), зүрх (сэтгэл) хоёрын харьцаа холбоог сэтгэц, биологийн талаас нь нарийн судлаагүй байна. Энэ п мэдлэг, хүмүүжил хоёрыг салгаж боловсрол олгоод байгаагийн шалтгаан бололтой. Сүүлийн үеийн боловсролд хүний зөвхөн тархийг нь цэнэглэх т зүрхийг нь ариусгах юм хийхгүй байгаа юм биш биз ээ.

3.2. Бодол, санаа хоёр нь оюун ухааныг сэтгэл -тэй холбох хөдөлгөгч хүч учраас зөвхөн орон зайн хэмжээстэй байдаг. Тухайлбал, бодлын (сана) үзүүр, уг, мухар, харгуй, сэжүүр гэсэн үгстэй харьяалах харьцааны утга илтгэх Тодорхой үзүүр, мухар (уг)-ыг холбосон зам харгуйг туулдаг үйл хөдлөлүүд болно. Бодол санааны үзүүр хаа хүрэхийг ухааны хүч тэнхээ, хэр хэмжээ мэднэ.

3.3. Бодол, санааны үнэлэмжийг ухааны үнэлэмжтэй харьцуулбал, нэлээд олон талтай гэдэг нь баримтаас (3-аас үзнэ үү.) тодорхой харагдаж байна. Ухаан нь тоо хэмжээ, чанар шинжийн үнэлэмжээс гадна өгүүлэгчийн хандлага, мэдрэмжтэй холбоотой баймж харьцааг илэрхийлсэн үнэлэмж нэмэгдэж байна. Тухайлбал,

зөв, буруу, өөдрөг, дорой, сонин, хачин, хуурамч, харалган, сайхан, муухай, хар, цагаан, хорон гэх мэт нэмэлт үнэлэмжүүд гарч ирж байна. Үүнээс үзвэл, бодол, санаа хоёр нь оюун, ухааныг сэтгэлтэй холбож, сэтгэлийн суурь дэвсгэр болдог гэж баталж болно. Бодол, санааны гүн, холын, зөв, өөдрөг, сайхан, шинэ, сонин, ил, цагаан, мэргэн, оновчтой, үнэн, тодорхой зэрэг эерэг шинж нь сэтгэлийн эерэг шинжийн, ойрын, буруу, өнгөц, явцуу, харалган, далд, хачин, хуурамч, дорой, муухай, олон, хар, бүрхэг, хорон зэрэг сөрөг шинж нь сэтгэлийн сөрөг шинжийн суурь үндэс болдог. Бодлын үнэлэмжээс санааны үнэлэмж илүү олон бөгөөд санааны үнэлэмжүүд голдуу сэтгэлийн үнэлэмжид давтагдаж байгаа учраас санаа, сэтгэл хоёр нь илүү ойр дөт холбоотой гэж дээр өгүүлсний учир энэ болно.

Бодол, санаа хоёрын тодотгол (үнэлэмж)-ыг харьцуулж үзвэл, бодол нь гүн холын, ойрын, өнгөц, явцуу, хуурамч, харалган зэрэг шинжээрээ, санаа нь сайхан, муухай, олон, хар, цагаан, сэвүүн, товч, тодорхой, бүрхэг, хорон, үнэн гэх мэт шинжээрээ бие биеэсээ ялгарч байна.

3.4. Бодол нь сэтгэх үйлийн нэгтгэн дүгнэх (синтез хийх) аргын үндэс болох тул төвлөрөх, төлөвших, хурах, цэгцрэх үйлдэл хийдэг бол санаа нь задлан шинжлэх (анализ хийх) үйлийн үндэс болох тул ундрах, шулуудах зэрэг үйлдэл хийдэг байна. Бодол, санаа хоёрыг бодит юмтай адилшуулан холбож ухаарвал, бодлыг хуваалцаж, урвуулж, хөрвүүлж болдог бол санааг өвөрлөж, алдаж, онож, нэмэрлэж, гаргаж, тавьж болно. Бодол, санааг орон савтай адилтган ухаарвал санаанд орох, бодолд орох, бодолд эргэлдэх, санаанаас гарах гэсэн үйлийн холбоо үг тохиолдож болох нь ээ.

Бодол нь сарних, мухардах, төөрөх үйл хүлээдгээрээ ухаан самуурах, муудах, мухардах үйлтэй төстэй бөгөөд харилцан уялдаа холбоотой, санаа нь зовох, зовних үйл хүлээдгээрээ сэтгэл зовох, зовних, өвдөх үйлтэй адил төстэй бөгөөд харилцан учир зүйн холбоотой.

Бодол, санаа хоёр нь ухаанаас үүдэж, түүний хэр хэмжээ, хүч чадлын ачаар төлжиж бойждог зүйл тул тэдгээртэй нийтлэг шинж, үйлдэл зайлшгүй байдаг.

Тухайлбал, дээр (3.3-д) дурдсан ижил үнэлэмжээс гадна төрөх, зөрөх, нийлэх, орох зэрэг үйл үгтэй аль аль нь холбогдож болно.

Дөрөв. Сэтгэл (Mo. sedkil)

Хийсвэр ертөнцийн дээр дурдсан дөрвөн үндсэн ойлголттой харьцуулбал, сэтгэл нь хамгийн олон үнэлэмж, үйлдэлтэй ойлголт болно. Хийсвэр ертөнцийн цөм, эрчим хүчний төв болох оюун нээгдэж, ухаан сууж, бодол, санаа төрж төлжсөөр сэтгэл-ийн олон өнгөт ертөнц бий болжээ. Хийсвэр ертөнцийн ойлголтуудын дотроос хамгийн олон талтай, нээлттэй, таньж мэдэхэд ойр дөт ойлголт бол сэтгэл юм. Сэтгэлээр л дамжиж оюун, ухаан, бодол, санааны нууцад нэвтэрч болно. Тийм ч учраас сэтгэлийг гадаад ертөнцийн юутай ч зүйрлэн адилтгаж, жишиж зэрэгцүүлэн ухаарч болно. Энэ тухай доктор Ж.Баянсан “Соёл, хэл, үндэстний сэтгэлгээ” гэдэг бүтээлдээ дэлгэрэнгүй тайлбарласан (2:19-22) тул бид энд зарим нэмэлт ажиглалт, тайлбар хийх болно.

4.1. Бидний дээр өгүүлсэн дөрвөн үгийн дотроос сэтгэл гэдэг үг нь бодол, санаа хоёртой зэрэгцэн хоршиж тогтвортой нийлмэл үг үүсгэдэг.

Мөн сэтгэл зүрх (зүрх сэтгэл), хүсэл сэтгэл, сэтгэл дотор, хайр сэтгэл, дур сэтгэл гэсэн нийлмэл үгийн бүтцэд тохиолдоно. Харин оюун, ухаан гэдэг үгтэй зэрэгцэн хорших боломжтой боловч хэрэглээнд тун ховор. Учир нь оюуны ертөнц, сэтгэлийн ертөнц хоёр нь харьцангуй бие даасан хоёр өөр ертөнц гэж ойлгогдож байна. Нэг нь тархины орон зайд, нөгөө нь зүрхний орон зайд оршино. Энэ хоёр нь бодол, санаагаар бие биетэйгээ холбогдож хүний мөнхийн чанар болно. Хүн бол оюун-сэтгэлт амьтан гэж тодорхойлж болно. Хүний дотоод ертөнцийн далд нууцлаг тал нь оюун ухаанд оршиж, ил задгай шинж нь

сэтгэлд илэрч байдаг. Тийм ч учраас хүний амьдралын жаргал, зовлонг сэтгэлийн мөн чанартай холбож, эерэг, сөрөг шинжээс шалтгаална гэж үзсээр иржээ.

Монголчууд болон дорнын ард түмэн “Бурхан ч сэтгэлээс, буг ч сэтгэлээс гарна”, “Сэтгэл нь сэвгүй бол таван махбод эрүүл”, “Сээрийн бөхөөс, сэтгэлийн бөх”, “Сэтгэлд орж сайн хоногшвол сэтэрхий зүү ч мянган лан”, “Сэтгэлийн сайхан амьдралын чимэг, царайны сайхан нүдний гэм” гэх мэтээр сэтгэлийн үнэ цэнийг тодорхойлсон байдаг. Үүнээс үзвэл, сэтгэл нь гадаад ертөнцтэй шууд харьцдаг, асар их нээлттэй, олон өнгө аястай үзэгдэл болно.

4.2. Сэтгэл нь ертөнц болохоор харьяалж хамаатуулдаг юм ихтэй. Тухайлбал, сэтгэлийн уг (мухар, үзүүр), хаяа гэх мэт орон зайн, сэтгэлийн жолоо (уяа, чагтага) гэх мэт бүхэл хэсгийн, сэтгэлийн тэнхээ (хат, хүч, сэв, чилээ) гэх мэт шинж чанарын, сэтгэлийн өнгө (хөг, баяр, гуниг, өвчин, шаналгаа, бузар, хир) эх мэт гарал үүслийн, сэтгэлийн өглөг (бэлэг, өргөл) гэх мэт зориулалтын зэрэг харьяа хамаатлын олон янзын харьцаа зааж байна. Сэтгэл нь хүч чадал ихтэй, хэмжээ хязгаар томтой юм болохоороо харьяалж хамаатдаг зүйл ихтэй нь тодорхой байна. Орон зайтай, өмч хөрөнгөтэй, өглөг буянтай, өнгө аястай, нээлттэй ертөнц учраас оюуны ертөнцийг бодвол хөдлөнгө, билгийн тал давамгайлсан мөн чанартай. Сэтгэлийн хүч тэнхээ, өнгө хөг нь оюун, ухаанаас улбаалж бодол, санаагаар дамжиж илэрдэг учраас сэтгэлийг хүний мөс, зан чанарын хэмжүүр гэж үздэг байна.

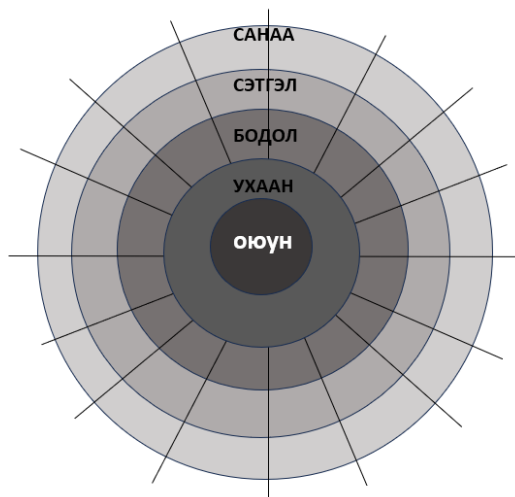
4.3. Сэтгэл гэдэг үгийн тодотгол (үнэлэмж)-ыг дээрх ойлголтуудтай харьцуулбал тоо, шинжийн хувьд илүү өргөн, олон талтай гэдэг нь хэлний баримтаас харагдаж байна. Сэтгэлийг тээгч хүн энэхүү ертөнцөө таньж тодорхойлохын тулд гадаад ертөнцийн бүх л зүйлтэй жишиж адилтгадаг бол тэдгээр хүн амьтан, юмс үзэгдэлд байдаг шинж чанар сэтгэлд мөн л байдаг гэж сэтгэдэг байна. Сэтгэлийг “орон сав” гэж ухаарвал, саруул, уужим, дүүрэн, дундуур, давчуу, хоосон гэх мэт, хүн амьтны шинжээр ухаарвал, энэрэнгүй, нигүүлсэнгүй, хүнлэг, шударга, шунаг, сувдаг, хомхой, гундуу гэх мэт, “бодис юм” гэж бодвол, халуун, хүйтэн, хатуу, зөөлөн, тунгалаг, ариун, бузар, бохир, бөх, баг, эмзэг, учир зүйн талаас үнэлбэл, зөв, буруу, үнэнч, хуурамч, ил, далд гэх мэт үй олон үнэлэмжтэй зүйл болно.

4.4. Сэтгэл гэдэг энэ хийсвэр ертөнц маань үнэлэмждээ тохирсон олон янзын үйл үйлдэл хийдэг болохыг дээр дурдсан баримт (4-р баримт)-аас харж болно. Сэтгэл нь орон сав учраас уужрах, дүүрэх, дундрах хоосрох, сэтгэлээ нээх, сэтгэлд хадгалах, буух, сэтгэлээс гарах гэх мэт, амьтанлаг юм болохоороо ханах, цадах, тайтгарах, бухимдах, хөдлөх, уймрах, баясах, сэргэх, гонсойх, эмзэглэх, сэтгэлийг

баясгах гэх мэт, бодис юм шинжтэй үзэгдэл учраас хөрөх, дулаацах, зөөлрөх, сэвтэх, хиртэх, сэтгэлийг засах гэх мэт үй олон үйл хөдөлгөөн хийдэг байна.

Сэтгэлийн савыг зөв, сайхан, гүн гүнзгий, шинэ сэргэг, мэргэн, оновчтой, үнэн цагаан, өөдрөг, бодол, санаагаар тэтгэн тэжээвэл, хүний амьдрал аз жаргал, гэрэл гэгээтэй баяр баясгалангаар дүүрэн байх болно. Монголчуудын цэцэглэнээр “Сэтгэл зөв бол заяа зөв” гэсэн бэлгэт үгээр энэхүү өгүүллээ төгсгөө.

Хийсвэр (дотоод) ертөнц

Хүнших үйл явц (зовж, жаргах)

Оюун (цөм) – ухаан бодол санаа сэтгэл

Бурханших үйл явц (гэгээрэх)

Сэтгэл санаа бодол ухаан оюун

Хүн анх төрөхдөө бурханлаг шинжтэй байснаа ухаан орж, элдэв бодол, санаа гөрөөд, сэтгэлийн олон өнгөт ертөнцөд ороод ирэхээрээ сэтгэлийн эерэг, сөрөг шинжээс үүдэх олон үйлийг хийж зовлон жаргалын их далайд амьдарна.

Харин гэгээрэхийн тулд сэтгэл, санаа, бодлын сөрөг шинжээс салж ухаан гүнзгийрсээр элдэв үнэлэмжгүй, оюуны гэгээлэг ертөнцөд эргээд орж бурханлаг шинжтэй болдог.

Хэлэлцүүлэг

Судалгааны үр дүн нь монгол хэлэнд туссан хийсвэр ухагдахууныг зөвхөн үгийн утгаар бус, танин мэдэхүйн өргөн хүрээнд тайлбарлах боломжтойг харуулж байна. Цаашид эдгээр ухагдахууныг харьцуулсан хэл шинжлэлийн судалгаанд хамруулах, боловсролын хэрэглээнд ашиглах, мөн сурагчдын сэтгэлгээ хөгжүүлэхэд хэрхэн нөлөөлж болохыг судлах шаардлагатай байна.

Хэл бол ойлгохуйн үйл явц хэрэгждэг түгээмэл орчин мөн. Ийм үйл явцын хэрэгждэг арга нь тайлбарлахуй байдаг. Ойлгохуйн үйл явц бүхэлдээ хэлний үзэгдэл мөн (Г.Гадамер).

Хүний гадаад ертөнц, дотоод ертөнц хоёр харилцан зохирч нэгэн айзам хэмнэлд орох учиртай. Хэдий чинээ зохирол, шүтэн барилдлага байна төдий чинээ Бурханлагийн үүд нээгддэг. (Бодичарья аватарагийн тайлбараас)

Ном зүй

1. Батын Ч.Ган-Өлзий. Эдүгээгийн философид эхлэн орохуй, “Бемби Сан” хэвлэлийн газар. Уб., 252 тал.
2. Ж.Баянсан. Соёл, хэл, үндэстний сэтгэлгээ. Уб., 2002. 118 тал.
3. Человеческий фактор в языке. Язык и “картина мира” М., 1988.
4. Колшанский, Г. В., Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. М., 1975.
5. Телия, В. Н., Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996.
6. Б.Ринчен. Монгол бичгийн хэлний зүй. Дөтгөөр дэвтэр. Өгүүлбэр зүй. Уб., 1967.
7. М.Базаррагчаа. Монгол хэлний хоршоо үг. Уб., 1993.
8. Телия, В. И., Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М., 1988. стр 173-204.
9. Б.Пүрэв-Очир. Үг, өгүүлбэрийн амьдрал араншин, эрчим энерги, соёл хэрэглээ. Уб., 2009.
10. Б.Пүрэв-Очир. Үг, өгүүлбэрийн амь амьдрал, эрчим долгион, соёл хэрэглээ. Уб., 2011.
11. Д.Батбаяр. Бүтээхүйн зүй тогтол. Сайхныг бүтээх нууц. Уб., 2007.
12. Ухаарал, бясалгал, гэгээрэл. VII. Агнистын гэгээ цуврал. Их хөлгөний алдарт сургаал. Бодичарьяаватарагийн тайлбар. НЕПКО пубблишинг. Уб., 2010. 443 тал.
13. Б.Жадамбаа. Шүтэлцэн багцрахуйн үзэл ба хүмүүний хөгжил. Уб., 2007. 140 тал.
14. Г.Гадамер. Истина и метод. Основы философской герменевтики. М., 1998.
15. Норжин нар. Монгол хэлний толь. ОМАХХ. 1999. 3142 тал.
16. Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь. I-V. Шинжлэх ухааны академи. Хэл зохиолын хүрээлэн. Уб., 2008.
17. Канцельсон, С. Д., К попятю типов валентности.-Вопросы языкознания. 1987. №3. Стр.20-3
18. Н.Нансалмаа. Хэл шинжлэлийн судалгааны арга зүй. Уб., 2011.

**THE ABSTRACT (INTERNAL) WORLDVIEW REFLECTED IN THE
MONGOLIAN LANGUAGE**
**(A Linguistic Explanation of Abstract Concepts
in the Mongolian Language)**

Author: Tsedev Unurbayan
Consulting Professor at the Institute of Mongolian Studies, MNUE, doctor (Sc.D)

Abstract

This research paper conducts a linguistic analysis based on Mongolian language data to examine core concepts expressing the human internal world, such as “oyun” (intellect), “ukhaan” (mind/wisdom), “bodol” (thought), “sanaa” (idea/intent), and “setgel” (soul/feeling). The study analyzes the coordinating, possessive, attributive, and verbal relations of these concepts, clarifying their interconnections and the nature of their semantic layers. Consequently, it explains the structure of abstract human cognition and the correlation between the two worlds of intellect and emotion.

Keywords

abstract world, linguistics, intellect, mind, thought, idea, soul, Mongolian language.

МОНГОЛ ҮНДЭСНИЙ БОЛОН МОНГОЛ ХҮНИЙ ҮНЭТ ЗҮЙЛСИЙГ ТОДОРХОЙЛОХ СУДАЛГАА, ҮР ДҮНГЭЭС (2011)

Зохиогч: Очирын Пүрэв
Боловсролын Үндэсний Хүрээлэн доктор (Sc.D) профессор

Хүлээн авсан: 2026. 03.09   Хянагдсан: 2026.04.15   Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Энэхүү судалгаагаар Монгол үндэсний болон монгол хүний үнэт зүйлсийг онол-эмпирик аргаар шинжлэх ухаанчаар тодорхойлохыг зорив. Судалгаанд индукци, дедукци, контент анализ болон социологийн асуулгын аргуудыг хослуулан хэрэглэж, гадаад, дотоодын судалгааны өгөгдөл, бодлогын баримт бичгүүдийг ашигласан болно. Онолын болон эмпирик судалгааны үр дүнд Монгол үндэсний үнэт зүйлсийн цөм нь Монгол үндэстний ялгарал, нэгдэл-ижилсэл (national identity) буюу төр, газар нутаг, удам угсаа, түүх, хэл, соёл, ёс заншил, нүүдлийн сонгодог мал аж ахуйн цогц мөн болохыг дэвшүүлэв. Түүнчлэн монгол хүний язгуур үнэт зүйл нь саруул холч ухаан, дасан зохицох чадвар, прагматик хандлага, нүүдэлчний эрх чөлөө болохыг нотоллоо. Эдгээр үнэт зүйлс нь монгол хүн, үндэстний амин мөн чанарыг илэрхийлэгч дээд эрхэмлэлүүд юм. Судалгааны үр дүнг бүх түвшний боловсролын сургалтын хөтөлбөр, багш бэлтгэх тогтолцоо болон боловсролын салбарын удирдах ажилтан, мэргэжилтнүүдийн үйл ажиллагаанд тусган хэрэгжүүлэх бүрэн боломжтойг тодотгов.

Түлхүүр үг:

Үнэт зүйлс (Values), Монгол үндэсний үнэт зүйлс, түүний тогтолцоо, Монгол хүний үнэт зүйлс, бүрдэл, Дэлхийн үнэт зүйлс

Нэг. Монгол үндэсний болон монгол хүний үнэт зүйлс (Values)-ийг тодорхойлох онол, арга зүйн үндэслэл

- Үнэт зүйлсийн онол, үзэл баримтлал:
  - Орчин үед үнэт зүйлсийг: орон зай, цаг хугацаанаас үл хамааран оршдог хэмээн үздэг объектив идеалист үзэл (шинэ кантч, шинэ томист, интуитивист гэх мэт);
  - Оюун санаа, сэтгэл, ухамсарын үзэгдэл гэж тайлбарладаг субъектив идеалист онол (логик позитивист, феноменологи, эмотивист, лингвист

анализ гэх мэт) ;

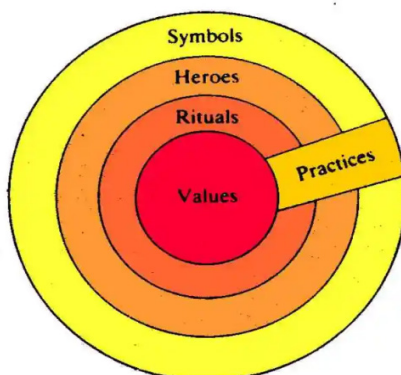
- Хүний бодит хэрэгцээ- бүхэлдээ байгалийн хуулийн илэрхийлэл хэмээн үздэг натуралист үзэл (хэрэгцээ, сонирхлын онол, хувьсалын ёс зүй, сансарын теологи ёс зүй зэрэг) ;
- Үнэт эрхэмлэл(идеал)-оршихуйн бие даасан хүрээ, хүмүүн түүнтэй харилцах, эс харилцах мөн чанартай хэмээдэг трансценденталист үзэл (гол төлөөлөгч А.Галль, Альберт, Фома Аквинский зэрэг); гэсэн философи үзэл баримтлал, онолууд
- Тэрчлэн үнэт зүйлсийн тогтолцоог түүх, эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн үүднээс авч үздэг үнэлэмж (аксиологи)-ийн сэтгэл судлал, үнэлэмжийн хэм хэмжээ (норматив) судлал, үнэлэмжийн үнэт эрхэмлэл судлал (аксиологи трансцендентализм), үнэлэмжийн онтологи зэрэг диалектик үзэл баримтлал, сургаалууд хөгжиж байна. Эдгээрийг бид судалгааныхаа онол, арга зүйн ерөнхий үндэс болгов.

Мөн үнэт зүйлсийн талаар тусгайлан судалсан эрдэмтэд Гийрт Хофстед (Hofstede G), Шалом Шварц (Shalom Schwartz), Ричард Барретт (Barrett R), Эуард Спрангер, (Eduard Sprange), Абрахам Маслоу (Abraham Maslow) нарын судалгааны онол, арга зүйг тодотгон хэрэглэв.

Хэдийбээр монгол улс үндэстэн ардчилсан, зах зээлийн харилцаат нийгэмд шилжсэн сүүлийн 30 гаруй жилд газар, малыг хувьд өмчилсөн, барилга объект олныг барьсан зэрэг эдийн баялагт хамаарах зүйл цөөнгүй бүтээсэн нь нүдэнд ил харагдаж байгаа ч монголчууд бид хэн бэ?, монгол үндэсний үнэт зүйл чухам юу вэ?, бидний сэтгэлгээ, үзэл бодол, хэм хэмжээ, итгэл үнэмшил, ёс суртахуун хэрхэн өөрчлөгдсөн, эдгээр нь өнөөдөр ямар түвшинд байна?, ардчиллын үнэт зүйлс бид бүгдийн үйл ажиллагаанд бүрэн тусгалаа олж чадсан уу? гэх мэт асуултуудад оновчтой хариулт үгүйлэгдэж байна.

Судлаач Гийрт Хофстед үнэт зүйлсийг дэлхий нийтийн соёлын хүрээнд авч үзэхдээ “Оюун ухааны нэгдсэн програмчлал” (Hofstede G. , 2001) гэсэн. Энэ нэгдсэн програмчлал нь бүлэг, нийтлэг, үндэстэн угсаатныг бусдаас ялгах, ялгаруулах гол шалтгаан болдог. Тэрбээр хүний оюун ухааны програмчлалын 3 шатыг: Бие хүний, Бүлгийн, Нийтийн; гэж тодотгожээ.

Зураг 1. Гийрт Хофстед (Hofstede, 2001)-ийн “Соёл, үнэт зүйлийн сонгинон загвар

-Загварын цөм хэсэгт тухайн үндэстний язгуур эрхэмлэлт, тогтвортой, барагтай бол өөрчлөгддөггүй үнэт зүйлс (Values) оршдог. Энэ цөм хэсэг-үнэт зүйлсийн зарим нь хуучирсан ч далд байдлаар өнөөгийн үнэт зүйлст үүрэг гүйцэтгэсээр байдаг. Үүнд хувь хүмүүс, бүлгүүд, үндэстний үнэт зүйл ч багтна. Энэ нь үндэстний үнэт зүйлс хичнээн чухал нөлөөтөйг илтгэнэ.

-Цөмийг тойрсон эхний давхарга нь зан заншил, зан үйлүүд (Rituals). Үндэстэн, угсаатны харилцах, мэндлэх, хүндлэх, талархах, зочлох, угтах, үдэх, байгаль орчноо хайрлах гэх мэт зан үйлүүд багтна. Эдгээр зан үйл алгуур өөрчлөгдөж байдаг.

-Цөмийн хоёр дахь давхарга нь “Баатарууд” (Heroes). Үндэстний баатрууд, манлайлагчид, эрдэмтэд, одод зэрэг тухайн үндэстэн, нийгэмд үлгэр дуурайл үзүүлдэг бүх хүмүүс байж болно. Уран зохиолд гардаг “баатар” зохиомол дүр зэрэг ч соёл, үнэт зүйлд нөлөөлдөг. Үүний жишээ нь, уран зохиолд гардаг мэт цус сорогчид байдаггүй ч түүнийг дүрсэлсэн зохиол гарснаас хойш барууны ертөнцийн олон хүмүүст айдас төрүүлсэн гэдэг.

-Гурав дахь давхарга нь бэлгэ тэмдгүүд (Symbols). Өнөө үед ихэнх бэлгэ тэмдэг BMW, Apple, Louis Vuitton, манай урлагын Ну хамтлаг зэрэг брэндүүд болж харагддаг. Эдгээр бэлгэ тэмдгийн зарим нь түр зуурын шинжтэй ч хөгжлийн чиг хандлагаар хувьсан өөрчлөгдөж байдаг.

-Цөмийг тойрсон гурван давхаргын огтолцох бүх зүйлс практик (Practices)-аас сурч, суралцаж болно.

Мөн эрдэмтэд үнэт зүйлсийг : 1. Хүмүүс хоорондын харилцаа, 2. Юмстай харилцах харилцаа, 3. Хүн дотоод ертөнцтэйгээ харилцах, хэмээн гурван хүрээнд авч үзсэн. Харин улс төрийн үнэт зүйлийг эрдэмтэн Rokeach тэгш байдал ба эрх чөлөө гэсэн хоёр хэмжүүрээр тайлбарлаж, Тэгш боловч эрх чөлөө хязгаарлагдмал (коммунист), Тэгш байдал, эрх чөлөө хязгаарлагдмал (фашист), Эрх чөлөөтэй боловч тэгш байдал хязгаарлагдмал (консерватив), Эрх чөлөөтэй, тэгш байдал хангагдсан ч хувийн өмчгүй (социалист) хэмээн ангилсан.

Судлаач Шварц (Shalom Schwartz) үнэт зүйлсийг: эрх мэдэл, ололт амжилт, амьдрал, аз жаргалд дурлах, сэтгэл хөдлөл (сэдэлжих) өөрийгөө удирдах, байгаль орчинтойгоо зохицон орших, халамж, уламжлал, нийцэн зохицох (эв эеийг эрхэмлэх), аюулгүй байдал; гэж 10 ангилсан. (Шалом Шварц, 1987)

Зураг 2. Хүний хөгжил, төлөвшлийн тухай Барреттийн загвар

Эх сурвалж: THEORETICAL SUPPORT FOR THE BARRETT MODEL By Crystal Wiedemann, Ph.D. https://www.valuescentre.com/wp-content/uploads/PDF_Resources/Front-facing_articles/Barrett-Model-Theoretical-Support_Psychology-1.pdf

Дээрх загварт хүний төлөвших, хөгжих үндсэн гурван бүрдлийг:

- 1) Эрүүл бие, найдвартай харилцаа холбоо, үр дүнтэй гүйцэтгэлээр хүний хөгжлийн үндэс суурийг бий болгох
- 2) Бие даасан байдал, өсөлт, хөгжлийг нэгтгэснээр тасралтгүй хувьсан өөрчлөгдөх
- 3) Жинхэнэ би-тэй нийцэж, бусадтай нийтлэг зорилгоор хамтран ажиллаж, илүү сайн сайхны төлөө хувь нэмрээ оруулж ажиллах; гэсэн үнэт зүйлсээр тодорхойлжээ. Абрахам Маслоугийн онолд үндэслэсэн, эмпирик нотолгоотой, сэтгэл судлалын шинэ онолуудаар дэмжигдэж буй Барретт загвар нь хүний хөгжилд ямар үнэт зүйлс хэрэгтэйг тод харуулсан.

Хүснэгт 1. Гадаад, дотоодын эрдэмтдийн дэвшүүлсэн үнэт зүйлсийн тухай ойлголт, тодорхойлолтын харьцуулалт

Эрдэмтэд	Үнэт үйлсийн тухай үзэл баримтлал (ойлголт), тодорхойлолт
Kluckhorn, Hofstede (2001)	Үнэт зүйл гэдэг нь хувь хүний онцлог чанар болон бүлгийн өвөрмөц шинж чанарыг илтгэх илэрхий болон илэрхий бус ойлголт бөгөөд боломжит хэв шинж, арга барил, үйл ажиллагааны үр дүнгээс сонголт хийхэд нөлөөлдөг хүсүүштэй байдлын тухай ойлголт
Rokeach (1972)	Тухайн хүнийг үнэ цэнт зүйлтэй гэх нь түүний хэв шинж, оршихуйн зорилгоос ч илүүд үзсэн үйл ажиллагааны нь тогтвортой хэв маяг, эрхэмсэг оршихуйн зорилготой байхыг хэлнэ.
McGuire, Garavan, Saha, & O'Donnell, (2006)	Үнэт зүйл нь аль ч тохиолдолд өөрчлөгдөшгүй тогтвортой, бие хүний хувьд болон нийгмээрээ хүлээн зөвшөөрсөн үзэл бодол, итгэл үнэмшил, зан үйлийн цогц.

Сластенин В.А., Чижакова Г.И. (2003)	Үнэт зүйл гэдэг нь нийгэм, хувь хүний болон ерөөс аливаа үзэгдлийн бодит шинж чанар болон түүний эерэг утга, үнэ цэнийг илэрхийлсэн ойлголт юм.
Баатартогтох Ц. (2000)	Үнэлэмж бол хүн төрөлхтний оюуны соёлын нэг чухал төрөл, үүнд: шашин, ёс цадиг, улс төрийн ба эрхийн ухамсар, техник сэтгэлгээ гэх мэт бүх төрлийн үр дүн болж, тэдгээрийг дамжин хэрэгжиж, үүний хамт тэдгээрийн хөгжилд онцгой нөлөө үзүүлдэг соёлын төрөл мөн.
Гомбосүрэн Ц.(2004)	Үнэт зүйл гэдэг нь хүний оршихуйн үндэс, объектив ахуйн шаардлагын илрэлийг хүн төрөлхтний оюун ухаанаар үнэлсэн үнэлэмжийн нийлбэр юм.
Золзаяа М. (2007)	XIII-XIV зууны монголын ёс зүйн сэтгэлгээний түүхийн эх сурвалжуудад эцэг эхийн ач, үнэнч шударга ёс, нөхөрлөх ёс, нэр төрөө бодох, эв эеэ хичээх, хатуужил тэвчээртэй байх, зарлиг ёсыг дагах зэрэг эрхэмлэлийг дээдэлж байсан тухай өгүүлдэг. Үүний хамт ахчлах дүүчлэх, тахилга, анд бололцох, ураг барилдах, элчин солилцох, хаан өргөмжлөх, хууль дээдлэх зэрэг ёс заншлыг тусгаж, хуримын, андгай тангараг өргөх, найр наадмын, мэндлэх, талархлын, утгах үдэх, хувцаслах, зооглох, ёс горим тогтосныг харуулна. Түүнчлэн эв эе, эрдэм, нигүүлсэхүй сэтгэл, өршөөлт сэтгэл, ачийг ачаар хариулах ёс, өглөг, төрийг эрдмээр болон хууль цаазаар засах ёс өндөр байр суурь эзэлжээ.
Пүрэв О. (2019, 2021)	Үнэт зүйл гэдэг нь улс, үндэстний түүхэн хувьсал, хөгжлийн явцад бүтээн бий болгосон, өвлөж, хөгжүүлж байх ёстой оюун, сэтгэлийн болон эдийн дээд эрхэмлэлт зүйлийн цогц бөгөөд хүмүүс үндэснийхээ үнэт зүйлд үнэмшиж итгэдэг, зан үйл, сурч боловсрохдоо сэдэл, удирдлага болгодог онцлогтой байна.
Цэцэнбилэг Ц. (1998)	Үнэлэмж бол хувь хүний харилцдаг нийтлэгт болон өөрт нь ач холбогдолтой зан үйлийн эрхэмлэх зорилго хийгээд аргын тухай төсөөллүүд юм.
Сэлэнгэ Х. (2004)	Үнэт зүйл гэдэг нь хүний оршихуйн үндэс, объектив ахуйн шаардлагын илрэлийг хүн төрөлхтний оюун ухаанаар үнэлсэн үнэлэмжийн нийлбэр юм.
Оюунцэцэг Н., Оюунгэрэл Д. ба бусад. (2020)	Сонгодог философи болон үнэт зүйлийг судалдаг аксиологийн онолд субъектээс объектод хандсан харилцаа, түүнээс үүдсэн хэм хэмжээт үйлийн цогцыг үнэт зүйл гэдэг. Боловсролын хүрээлэн. Эрдэм шинжилгээний бичиг №25 УБ., х. 119

Монголын нийгмийн өөрчлөлт (2013х.131)	(2013) Хүмүүс их төлөв нийтээр зөвшөөрдөг, үйл хөдлөлдөө дагаж мөрддөг нийтлэг жишгүүд байдаг бөгөөд чухам тэдгээрийг үнэт зүйлс буюу эрхэмлэх зүйлс гэнэ. Үнэлэх үйлийн үр дүнг үнэлгээ юмуу үнэлэмж хэмээмэй. (х.131)
Оксфордын философийн тайлбар толь (Black-barn,1996)	Үнэт зүйл гэдэг нь бие хүний сонголт хийхэд нөлөөлж, хөгжил дэвшил өөд чиглүүлдэг үзэл баримтлал бөгөөд субъектив, объектив хоёр талтай.
Захиргааны шинжлэх ухааны нэр томъёоны тайлбар толь (2022) х.386	Үнэт шилдэг чанар, аливаа зүйлийн үнэлэмжийн эх загвар болж чадах юмс үзэгдэл, объект, санаа бодлыг илэрхийлдэг ойлголт юм. Өөрөөр хэлбэл, хүмүүсийн хэрэгцээтэй, хүсүүштэй, итгэл найдвар болж буй зүйлийн ойлголт юм.

Хүснэгт 2. Үнэт зүйлсийн тухай олон талт ойлголт ба шинжлэх ухааны онолын хандлагын хамаарал (Пүрэв,2019)

Үнэт зүйлсийн тухай олон талт ойлголт	Шинжлэх ухааны онолын аль хандлагад хамаарах
-Үнэт зүйл гэж нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдсөн ойлголт, үзэл бодол, итгэл үнэмшил, зан үйлийн нэгдэл	Аксиологи, Социологийн болон Сэтгэл судлалын хандлага
-Үнэт зүйл бол хэм хэмжээ	Эрх зүй болон Социологийн хандлага
-Үнэт зүйл бол хүсч буй зорилгоор илэрхийлэгдэн, ямарваа нэг үйлдлийг хийх сэдэл	Сэтгэл судлалын хандлага
-Үнэт зүйл бол аливаа үйлдэлд хөтөлж чиглүүлдэг чухал хамааралт зүйл	Сэтгэл судлалын болон Социологийн хандлага
-Үнэт зүйл бол олон төрлийн хандлага, зан төлөвийн шалтгаан, нөлөөлөл	Сэтгэл судлалын болон Социологийн хандлага
-Үнэт зүйл бол чухал байдал буюу ач холбогдлын дэс дараалал, эрэмбэ	Философи, аксиологийн болон Сэтгэл судлалын хандлага

Дээр дурдсанаас нэгтгэн дүгнэвэл, хүний амьдрал, үйл ажиллагааны үнэт чиглэмж, сэдэл, баримжаа, мөрдөмж болж байгаа, нэн эрхэмлэн дээдэлдэг оюуны болон материаллаг зүйлсийн талаар нийгэмд хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээ, итгэл үнэмшил, зан үйлийн цогцыг үнэт зүйлс хэмээн тодорхойлж болно. Харин оюуны болон материаллаг үнэт зүйлсийг үнэлэх үйлийн үр дүнг үнэлгээ буюу үнэлэмж гэнэ.

Хувь хүний үнэт зүйл, үнэлэмж нь зан, хандлага, хүсэл тэмүүллийг залж чиглүүлж байдаг бол нийгмийн үнэт зүйл, үнэлэмж нь чухал ба чухал бус, хүлээн

зөвшөөрч болох ба хүлээн зөвшөөрөгдөшгүй зүйлсийг зааж өгдөг. Үнэт зүйлийг хүсдэг болон хүсүүштэй гэж ялгана. Үнэндээ бодит байдалд хүсдэг үнэт зүйл ба хүсүүштэй үнэт зүйл бий. Бодит байдалд хүсдэг үнэт зүйл нь олонхын хүлээн зөвшөөрсөн үнэ цэнт зүйл, үүнийг хэмжиж болно. Хүсүүштэй үнэт зүйл нь туйлын шинжтэйгэрээ онцлог. Өөрөөр хэлбэл, хүсдэг үнэт зүйл нь прагматик асуудалтай холбоотой бол хүсүүштэй үнэт зүйл нь үзэл санаа, үзэл сурталтай холбоотой юм.

Хүснэгт 3. Үндэсний түвшинд үнэт зүйлсийг эзэмших хүрээ

Түүх, соёлоосоо эзэмших үнэт зүйлс	Орон нутгаасаа эзэмших үнэт зүйлс	Гэр бүл, бусдаас олж авах үнэт зүйлс	Хувь хүн өөрөө эзэмших үнэт зүйлс
- Монголын баялаг түүх, бусдаас ялгагдах үндэсний өвөрмөц соёл, өв, уламжлал, аж төрөх ёсыг ойлгож, хүндэтгэн, тогтвортой хөгжлийн үзэл санаа, хандлагыг эзэмшинэ.	- Эх орны бүрдэл хэсэг орон нутгаа судалснаар нутгийн хүмүүсийн амьдрал, дүр төрх, тэд удам угсаа, түүх, соёл, үнэт зүйлс, бичил мета хүүрнэлийг тээгч болохыг ойлгож, хүндэтгэнэ.	- Өөрийн улсын тулгуур үнэт зүйлсийн нэг болох гэр бүл, хүн ард зэргийг судалснаар бусдыг ойлгож, хүндэтгэх, бусдын эрх, үүрэг, хариуцлагын ялгаатай байдлыг мэдэрнэ	- Хувь хүн өөрийгөө болон улс, үндэстнийхээ үнэт зүйлсийг ойлгож, хүндэтгэх, хөгжүүлэх чадвар, хандлагыг өөртөө буй болгоно

Хувь хүн-суралцагчид үнэт зүйлс төлөвших товч аргачлал: Үнэт зүйлс нь хувь хүнд дараах үе шат, алхмуудаар төлөвшдөг. Тухайлбал:

1. Үнэт зүйлийн талаар төсөөлөл, ойлголтгүй байх (эхний шатанд) 2. Үнэт зүйлийг ухаарч ойлгон, хүлээн авах 3. Хариу үйлдэл үзүүлэх 4. Үнэт зүйлийн баримжаа, хандлагатай болох; гэсэн үндсэн 4 үе шатаар төлөвшинө. Түүнчлэн боловсролын аксиологийн үүднээс суралцагч болон иргэнд үнэт зүйлс нь: 1. Үнэт зүйлсийг ухаарч ухамсарлах 2. Үнэт зүйлсийн харилцаа, хандлага, чиг баримжаатай болох 3. Үнэт зүйлсийн үүднээс биеэ авч явах; гэсэн үе шатуудаар төлөвшдөг байна.

Хоёр. Монгол улс дахь болон дэлхийн үнэт зүйлсийн судалгаа(World Value Survey), мөн ОХУ, БНХАУ, АНУ, Япон, Энэтхэг, Сигатур, Израйль улсын үнэт зүйлсийн талаарх судалгаанаас

“Монгол улсын хөгжлийн үзэл баримтлал “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичигт үндэсний “нэгдмэл үнэт зүйлийг” үндэсний “ижилсэл ондоошил” хэмээсэн ба өөр нэг хэсэгт энэ хоёр уялдаатай гээд national identity гэдгийг ижилсэл ондоошил гэж орчуулжээ. Ижилсэл, ондоошил гэх эсрэг утгатай хоёр үгийг нэгтгэсэн нь хоёрдмол утга (oxumoron) илэрхийлж байна. Иймд ялгарал гэсэн нэг үгээр орчуулах нь оновчтой. Тэгээд ч үндэсний ялгарал (national identity) ба

үндэсний үнэт зүйл нь ялгаатай ойлголтууд гэж “үндэсний ялгарал буюу мөн чанар”, “үндэсний үнэт зүйлс” ойлголтыг ялгаатайгаар, зөв тодорхойлох тухай зарим судлаач шүүмжлэл, эргэцүүлэлтэй хандсан байна.

Дээрх бодлогын баримт бичигт чухалчлан дэвшүүлсэн эрхэм зорилго бол үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлсийг тодорхойлох, хэрэглэх, итгэл үнэмшил болгох тухай асуудал юм. Энэ зорилгод хүрэх хөгжлийн загвар нь өнгөрсөн, одоо, ирээдүйг оюун санаа, хурд, мөн чанар гэсэн гурван суурь үнэт зүйлээр холбон дүгнэсэн, “үндэсний дахин давтагдашгүй онцлогт суурилсан, дэлхийн дэвшилтэт үзэл санаатай хослуулсан” байх үзэл баримтлал аж.

Онолын хувьд үндэстэн бол нэгдмэл соёл иргэншил, үүнд хэл, соёл, боловсрол, түүх, аж төрөх арга, төрт ёс зэрэг багтах ба мөн хамтын хууль зүйн систем, газарзүйн байршил, хүн ард зэргийг багтаасан орчин үеийн ойлголт боловч угсаатанд үндэслэсэн байдаг гэж судлаачид үздэг. Угсаатан нь хамтын түүх, соёл, домог, дурсамж, үнэт зүйл, бэлгэ тэмдгүүдийн цогц бөгөөд үндэстний үзлийн сал гэдэг. Товчоор, үндэстэн улс нь хэл, соёл, түүх болон үндсэн хуулиар холбогдсон хүмүүсийн том бүлэг.

Үндэсний ялгарал буюу мөн чанар гэдэг нь нэгдмэл үндэстэн болох нь өвөрмөц уламжлал, соёл ба хэлээр нь дамжсан, илэрхийлэл. Харин үндэсний үнэт зүйлс бол тухайн үндэстэн хамтаар нэгдэн оршихуйг ханган, бас хөдөлгөөн, хөгжлийг чиглүүлэгч хүчин зүйлсүүдийн цогц юм. Харин латины idem хэмээх нь “яг тэр зүйл” гэсэн утгатай тул эл утгаар авч үзвэл, үндэсний ижилсэл гэдэг нь үндэстэн, хувь хүний амин чанар, тэдний нийгэмших, бусадтай ижилсэх, мөн бусдаас өөрийгөө ялгах, хамгаалах үүрэг бүхий үнэт зүйл юм.

Судалгаанаас харвал, 2018 онд дэлхийн нийт 28 улсыг хамруулан 8 гол үзүүлэлтээр судалгаа хийж, үзүүлэлт бүрийг олон талаас нь задлан шинжилж, үр дүнг хувиар гаргажээ. Ингээд онооны дарааллаар жагсаахад Монгол улс ерөнхий дүнгээр 100 онооноос 5 оноо авч 23-т Балба, Лоас хоёр улсын өмнө орсон аж. Үндэсний соёл, үнэт зүйлсийн эмзэг асуудалтай холбогдох дүнг үзвэл, Монгол улс гадны соёлын нөлөөнд өртөмтгий (0.5 хувь) гэсэн дүгнэлт хийсэн бөгөөд үүний дотор Япон, БНХАУ-ын нөлөө тус бүр 24 хувь, ОХУ 17 хувь, АНУ 12 хувь, БНСУ 9 хувь нөлөөлдөг гэсэн дүн гарсан байна. Монгол улс бусад улсад өөрөө үзүүлэх соёл, үнэт зүйлийн нөлөөгүй (0.5 хувь) гэсэн үнэлэлтээр хамгийн сүүлийн байранд орсон байна. Энэ мэтээс үзэхэд Монгол үндэстэн өөрийн өвөрмөц соёл, үнэт зүйлсийг төрөл бүрийн сувгаар, ялангуяа боловсролоор дамжуулан олон улсын түвшинд таниулах, түгээн дэлгэрүүлэх зайлшгүй шаардлагатай нь харагдаж байна.

Дэлхийн үнэт зүйлийн судалгаа(World Value Survey)-г дэлхий дахины хүмүүсийн нийгэм, улс төр, эдийн засаг, шашин шүтлэг, боловсрол, соёлын үнэт зүйлсийг шинжлэх ухааны үүднээс академик түвшинд судалдаг олон улсын судалгааны хөтөлбөрөөр хэрэгжүүлдэг. Судалгааны зорилго нь аль үнэт зүйл тухайн улс орон, хүн амын нийгэм, улс төр, эдийн засгийн хөгжлийн явцад (цаг хугацааны явцад) тогтвортой оршиж эсвэл өөрчлөгдөж байгааг илрүүлэх, үнэлэхэд оршино. Энэ зорилгоор хүмүүсийн үнэт зүйл, итгэл үнэмшил, хэм хэмжээг үндэстэн хооронд болон цаг хугацааны өөрчлөлт, хэтийн төлөвт харьцуулан шинжилдэг. Зорилгодоо хүрэхийн тулд Философи, Социологи, Улс

төр судлал, Олон улсын харилцаа, Эдийн засаг, Нийгмийн эрүүл мэнд, Хүн ам зүй, Антропологи, Нийгмийн сэтгэл зүй, Боловсрол судлал зэрэг салбар ухаануудын ололтыг ашигладаг байна.

Судалгааны арга, аргачлалын жишээ болгож, Сингапур улсын үнэт зүйлийн судалгааны дүнгээс хүснэгтээр харуулав.

Хүснэгт 4. Сингапурчуудыг илэрхийлж чадах үнэт зүйл, зан үйлийг тэд өөрсдөө юу гэж үздэг вэ?

Шилдэг 10 үнэт зүйл – Хувь хүний (онцгой ач холбогдлын дараалалгүй)		
2012	2015	2018
<ul style="list-style-type: none"> • Гэр бүл • Нөхөрлөл • Эрүүл мэнд • Аз жаргал • Халамж анхаарал • Шударга байдал • Хариуцлага • Сайн сайхан байдал (биеийн/ сэтгэл хөдлөлийн/ оюун санааны/ ухамсрын) • Хүндэтгэл • Тэнцвэрт байдал (амралт/ ажил) 	<ul style="list-style-type: none"> • Гэр бүл • Хариуцлага • Нөхөрлөл • Аз жаргал • Эрүүл мэнд • Халамж анхаарал • Шударга байдал • Энэрэн нигүүлсэхүй • Эерэг хандлага • Хүндэтгэл 	<ul style="list-style-type: none"> • Гэр бүл • Эрүүл мэнд • Халамж анхаарал • Нөхөрлөл • Хариуцлага • Шударга байдал • Аз жаргал • Энэрэн нигүүлсэхүй • Тэнцвэрт байдал (амралт/ ажил) • Инээд наргиа (хөгжөөнтэй байх)

Сингапурчууд Сингапурын өнөөгийн нийгмээ хэрхэн хүлээн авч байна вэ?

Хүснэгт 5. Сингапурчууд Сингапурын өнөөгийн нийгмээ хэрхэн хүлээн авч байна вэ?

Шилдэг 10 үнэт зүйл - Одоогийн нийгэм (онцгой ач холбогдлын дараалалгүй)		
2012	2015	2018
Kiasu (L)	Kiasu (L)	Kiasu (L)
Өрсөлдөөнд суурилсан (L)	Өрсөлдөөнд суурилсан	Гомдоллох* (L)
Өөртөө төвлөрсөн (L)	(L) Материаллаг (L)	Өрсөлдөх чадвар (L)
Материаллаг хэрэгцээ	Өөртөө төвлөрсөн (L)	Материаллаг (L)
Kiasi (L)	Kiasi (L)	Боловсролын
Үнэт зүйл доройтсон (L)	Буруутгах (L)	боломжууд Буруутгах
Элитизм (L)	Аюулгүй байдал	(L)
Буруутгах (L)	Боловсролын	Kiasi (L)
Ирээдүйн талаарх тодорхойгүй байдал (L)	боломжууд	Хувиа хичээх (L)
Аюулгүй байдал	Эрүүл мэндийн үр дүнтэй тусламж үйлчилгээ	Ахмад настанд үзүүлэх тусламж
	Энх тайван	Үр дүнтэй эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ

Цэнхэр нь 2012, 2015, 2018 онуудад түгээмэл байсан.

(L) = байж болох хязгаарлагдмал үнэт зүйл

* Гомдоллох нь 2018 оны судалгаагаар шинээр гарч ирсэн үнэт зүйл.

Дээрх 10 үнэт зүйлсээс өнөөгийн Сингапурын нийгмийн боловсролын боломж, үр дүнтэй эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ, ахмад настны халамж зэрэг нь эерэг үнэлэмжүүд бөгөөд эдгээр нь гурван шатны санал асуулгаар анх удаа эхний 10-т багтсан байна. «Энэ нь эерэг өөрчлөлтийн шинж байж болно» гэж үзсэн аж.

Энэтхэг улс соён гэгээрэл, эрх чөлөө, үнэн, итгэл бишрэл, үл хүчирхийлэл, хүлээцтэй чанар гэсэн нийтлэг үнэт зүйлсийг эрхэмлэдэг байна. Жишээлбэл, Энэтхэг үндэстний эцэг гэгддэг М.Ганди энэтхэгчүүдийг нэгдмэл цул болгох тухай үзэл, эрх чөлөөг эрхэмлэгч, үл хүчирхийлэх үзлийг үндэслэгч тэрбээр хүн төрөлхтний нийтлэг үнэт зүйлсийн эсрэг “мөхлийн долоон нүгэл (Seven Deadly Sins)”-ийг: 1. Хөдөлмөрөөр олоогүй баялаг (Wealth Without Work) 2. Хүмүүний ухамсаргүй цэнгэл (Pleasure Without Conscience), 3. Хөндий хоосон мэдэмхийрэл (Knowledge Without Character), 4. Эрхэмлэх суртахуунгүй арилжаа (Commerce Without Morality), 5. Энэрэхүйг гэсэн шинжлэх ухаан (Science Without Humanity), 6. Бие сэтгэлээ өргөөгүй шашин (Religion Without Sacrifice) 7. Баримтлах зарчимгүй улс төр (Politics Without Principle) хэмээн мэргэнээр тодорхойлсон байдаг.

Монгол улс үндэстний нэгдмэл үнэт зүйлс бүрэлдэн тогтсон түүхэн тойм судалгааг түүхч эрдэмтдийн сүүлийн үеийн судалгааны голлох бүтээлүүдэд контент анализ хийх аргаар судалж, үр дүнг гаргав. Мөн Монгол үндэстнийг бусад үндэстнээс ялгаруулахын зэрэгцээ дотооддоо хүн ардыг нь нэгтгэн нягтруулж, хөгжил, тэмүүллийн нь чиглүүлэгч- язгуур соёл, аж төрөх, аж ахуй эрхлэх эрдэм ухаан, амьдралын хэв маяг, ертөнцийг үзэх үзэл, соёл иргэншлийн нэгдмэл илэрхийлэл болох үнэт эрхэмлэлт зүйлүүдийн цогцыг үндэсний үнэт зүйлс (Пүрэв., 2018) хэмээн тодорхойлсон. “Ер нь Монголчууд бээр практик ажилд ашиглаж болохуйц чадвартай хувь хүн, эсвэл бүлэг хүмүүсийг олж илрүүлэх, ажиллуулах жинхэнэ авьяастай үндэстэн байлаа” хэмээн тэмдэглэсэн байна. (Эх сурвалж: Томас Т. Алсен Монгол империализм Хятад, Орос, Исламын ертөнцөд Их хаан Мөнхийн явуулсан бодлого 1251-1259, х. 253. УБ., 2020) хэмээн тэмдэглэснийг бид эргэн санаж, өөрийн үндэстэн, үндэснийхээ үнэт зүйлс, манлайлагч чадавхийг өндөр өргөх ёстой. Эдгээрт үндэслэн Монгол үндэсний үнэт зүйлсийн тогтолцоог дараах байдлаар тодотголоо.

Монгол үндэсний үнэт зүйлсийн тогтолцоо

(нийгэм, хүмүүнлэгийн болон байгалийн ухааны салбар дундын хандлагаар)

Хүснэгт 6. Нийгэм, хүмүүнлэгийн болон байгалийн ухааны салбар дундын хандлагаар

А. Улс төрийн үнэт зүйлсийн тогтоц	Б. Эдийн засгийн үнэт зүйлсийн тогтоц	В. Нийгэм-хүмүүнлэгийн үнэт зүйлсийн тогтоц	Г. Соёл, ёс заншлын үнэт зүйлсийн тогтоц
<p>-Төр, хуулийг хүндэтгэх, төрийн шийдвэр, хуулийн заалтуудыг чанд биелүүлэх</p> <p>-Чингис хааны төрийн үзэл, зарлиг, айлдварууд</p> <p>-Төр, засагтаа шатлан захирагдах (10- тын тогтолцоот удирдлага)</p> <p>-Ёс заншлыг хууль лугаа мөрдөх</p> <p>-Аливаа шийдвэрийг “Бүгдээр хэлэлцвэл буруугүй, бүлээн усаар угаавал хиргүй” хэмээн хамтаар хэлэлцэн гаргаж, даган мөрддөг гэх мэт.</p>	<p>-Монгол газар, байгалийн нөөц баялаг</p> <p>-Нүүдлийн сонгодог мал аж ахуй (5 хошуу мал, тэдгээрийн аж ахуй)</p> <p>-Монгол гэр сууц, гэр тэрэг, орд гэр тэрэг</p> <p>-Монгол үндэсний үйлдвэрлэл, гар урлал, хувцас, үндэсний уламжлалт технологи гэх мэт.</p>	<p>-Ураг төрлийн болон гэр бүлийн харилцаа давамгайлна.</p> <p>-Энэ нь нийгмийн тогтворт байдлыг хангахад тусалдаг.</p> <p>-Ихэс дээдэс, ноёд ба ард иргэд, эгэл доодсын хооронд хүн ёсоор бие биенээ хүндлэх найрсаг харилцаа зонхилоно гэх мэт.</p>	<p>-Чингис хааны билиг сургаал</p> <p>-Төрийн, гэрийн, иргэний ёс</p> <p>-Бэлгэдлийг эрхэмлэх</p> <p>-Монголчуудын нэгдмэл хэл, бичиг</p> <p>-Эх түүх, уламжлалт мэдлэг, технологийн ёс</p> <p>-Ёс заншил, ардын билиг зүй, аман зохиол (зүйр цэцэн үг, домог, тууль г.м.)</p> <p>- Монгол наадам, уртын дуу, морин хуур , хөөмий, бий биелгээ г.м. язгуур соёл, урлаг</p> <p>-Өндөр гэгээн Занабазарын урлагийн сонгодог бүтээлүүд</p> <p>-Бусад үндэстэн, шашныг хүндэтгэн хүлээцтэй харилцах</p> <p>-Өндөр гэгээн Занабазарын урлагийн алдарт бүтээлүүд</p> <p>-Бусад үндэстэн, шашин, соёлыг хүндэтгэн харилцах</p> <p>-Хамтран, хоршин аж төрөх ёс</p> <p>-Уугуул нутаг-нэг нутаг усныхан, хөрш саахалтын хэвтээ чигийн найрсаг харилцаа, бүтээлч сэтгэлгээ</p> <p>-Улс орондоо иргэн төлөвшүүлэх, түүний үзэл санаа, сэтгэл, оюун ухааны төлөвшлийг чухалчлах</p> <p>-Амьдралын хэв маяг, ажил үйлс, зан үйлдээ эцсийн үр дүнг гол шалгуур болгох гэх мэт.</p>

᠖Пүрэв, О. (2020). Монгол иргэнд эх оронч үзэл, үндэсний бахархал төлөвшүүлэх боломж, арга замын судалгаа Сөүл: Данкүүгийн Их сургууль Монгол судлалын хүрээлэн “Монголын бүс нутаг судлал” сэтгүүл Боть 5. №1. х.1-15

Гурав. Онол, түүхийн болон эмпирик судалгааны үр дүн

а. Онол, түүхийн судалгааны үр дүн:

Аливаа улс, үндэсний үнэт зүйл гэдэг нь тэдний түүхэн хувьсал, хөгжлийнхээ явцад бүтээн бий болгосон, өвлөж, хөгжүүлж байхуйц оюун, сэтгэлийн болон эдийн дээд эрхэмлэлт зүйлийн цогц юм. Хүмүүс үндэснийхээ үнэт зүйлд үнэмшиж итгэдэг, зан үйл, сурч боловсрохдоо удирдлага болгодог онцлогтой. Харин хувь хүн буюу хүнийг хамгийн дээд үнэт зүйл гэж үзэж, монгол хүний төрмөл болон олдмол үнэт зүйлсийг судлан тодорхойлох хичээсэн.

Хүснэгт 7. Өнөөгийн Монгол хүний 3 хэв маяг

“Нүүдэлчин” мөн чанар	“Коммунист” мөн чанар	“Неолиберал” мөн чанар
-Түүхэн урт хугацаанд бий болсон дасан зохицох чадвар, прагматизм, эрх, эрх чөлөө, хувь хүний үзэл гэх мэт. -Харин гадаад ертөнцөд прагматик хандаж, өөрт ашигтайг таалж, уян хатан ханддаг онцлогтой.	-Гаргасан шийдвэрийг дагадаг, коллективист, хариуцлагатай зэрэг шинж чанарууд байдаг бөгөөд гадаад ертөнцийг үзэх үзэл нь ОХУ-г таалдаг хэлбэрээр илэрдэг.	- 1990-ээд оноос буй болсон эрх тэгш байх, дэлхийн иргэнсэг, орчин үетэй хөл нийлүүлж алхах хүсэлтэй (Ялангуяа шинэ үеийхэн) зэрэг шинж чанаруудыг багтааж болох ба гадаад ертөнцийг үзэх үзэл нь барууны улс орнуудыг таалдаг.

Бид Монголчуудын онцлог, үнэт зүйлсийн тухай түүхэн харьцуулсан шинжилгээ, дотоод, гадаадын эрдэмтдийн судалгаа, ажиглалтандаа тулгуурлан монгол хүний цөм үнэт зүйлсийн 4 хэмжээст, 8-с дээш бүрдэл бүхий ерөнхий тогтолцоог дараах байдлаар дэвшүүлж байна. Үүнд:

Хүснэгт 8. Монгол хүний үнэт зүйлсийн ерөнхий тогтолцоо

Бие махбодь	Оюун ухаан /танин мэдэхүй/	Сэтгэхүй /сэтгэлгээ/	Сэтгэл /нийгэмшил- ёс суртахуун/
• Эрүүл чийрэг	• Саруул	• Зоримог (зоригтой)	• Уужуу тайван
• Хурд	• Сэцэн цэлмэг	• Гүн	• Элгэмсэг
• Хүч	• Хийсвэрлэн сэтгэх	• Холч	• Цайлган
• Хөдөлгөөний эвсэл	• Суралцах	• Арга билиг	• Энэрэнгүй
• Тэсвэр	• Асуудал шийдэх	• шүтэлцсэн	• Зочломтгой
• Түргэн дасан зохицох	• Суралцах	• Уран яруу ярих, бичих	• Ичих эмээх
	• Асуудал шийдэх	• Хэрэглээ (прагматик)-г чухалчлах	• Хамтач
	• Ажигч гярхай	• Ерөнхийгээс тусгай руу	• Тусч
	• Сониуч	• Зүйрлэн жиших, Адилтгах (метафорлог)	• Нийтгэч,
	• Шинжээч	• Бүхэлд нь төсөөлөх	• Хүлээцтэй
	• Эрдэмч	• Дүрслэн илэрхийлэх	• Эрх чөлөөг эрхэмлэх
	• Байгаль, орчноо мэдрэх		• Эв эсийг хичээх
			• Үнэнч
			• Шударга
			• Ажил хөдөлмөр, нэр төрөө дээдлэх
			• Жудаг
			• Үл шунах
			• Үл хомхойрох
			• Үл атаархах
			• Өс хонзон үл өвөрлөх

Б. Монгол хүний үнэт зүйлсийг тодорхойлох эмпирик судалгааны арга зүй, дүн:

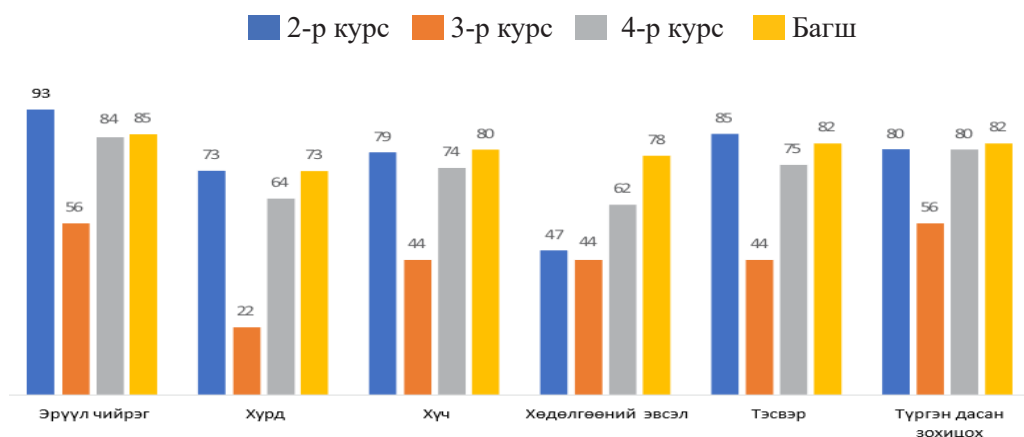
Монгол хүний үнэт зүйлсийг тодорхойлох(үнэлэх) эмпирик судалгааг их, дээд сургуулийн оюутан, Нийслэлийн ЕБ-ын зарим сургуулийн багш нараас хамруулан авсан. Монгол хүний үнэт зүйлсийн тогтолцоог бие махбодь, оюун ухаан, танин мэдэхүй, сэтгэхүй, сэтгэлгээ, сэтгэл, нийгэмшлийг илэрхийлсэн 50 үнэт зүйлээр тодорхойлох(үнэлэх) эмпирик-чанарын судалгааг Лэйкертын хэмжээсийн дагуу, МУИС, МУБИС-ийн оюутнууд, төрийн болон хувийн өмчийн ЕБС-ийн багш нарыг хамруулан, нийт 251 оролцогчоос 2023 оны 1, 2-р сард асуулгын аргаар авч, үр дүнг нэгтгэн гаргав. Судалгааны түүвэрт оролцогчдын ерөнхий мэдээлэл: МУИС-ийн ШУС-ийн 2,3,4- р курсын оюутан-21,МУБИС-ийн НХУС-ийн 2,4- р курсын оюутан-29,МУБИС-ийн БТС-ийн 2,4-р курсын оюутан-102,Төрийн өмчийн ЕБС-ийн багш-50, Хувийн өмчийн ЕБС-ийн багш-49 Нийт 251.

Судалгааны үр дүнг гаргахдаа: Лэйкертын чанарын хэмжээсийн дагуу: Маш их санал нийлж байна, Санал нэг байна; гэсэн хандлага-үнэлгээний чанарын хариулт-бодомжийг нэгтгэж, үр дүнг графикаар дүрслэн харууллаа. Үүнд:

Монгол хүний бие махбодийн үнэт зүйлс

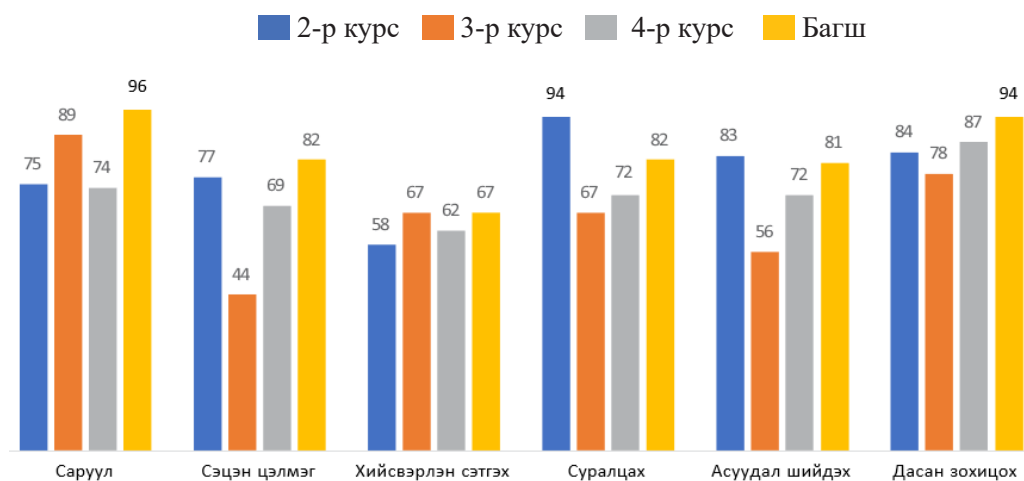
Диаграмм 1. Монгол хүний бие махбодийн үнэт зүйлс

Монгол хүний бие мах бодийн үнэт зүйлс: эрүүл чийрэг, хурд, хүч, хөдөлгөөний эвсэл, тэсвэр, түргэн дасан зохицох; гэсэн бүрдлүүдийн талаар багш нар болон их сургуулийн 2, 4-р курсын оюутнуудын үнэлгээний дундаж 60-87 хувь;

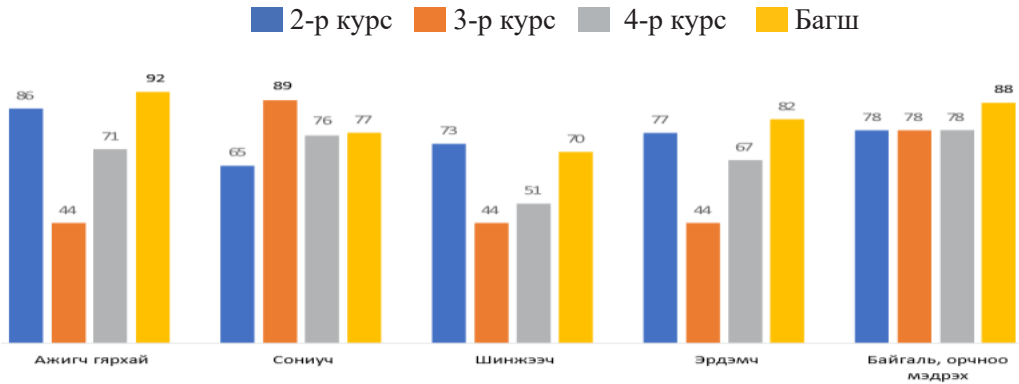
Оюун ухааны үнэт зүйлс

Диаграмм 2. Оюун ухааны үнэт зүйлс

Монгол хүний оюун ухааны үнэт зүйлс: саруул, сэцэн цэлмэг, хийсвэрлэн сэтгэх, суралцах, асуудал шийдэх, дасан зохицох; гэсэн бүрдлүүдийн талаар багш нар болон их сургуулийн 2,4-р курсын оюутнуудын үнэлгээний дундаж 61-91 хувь;

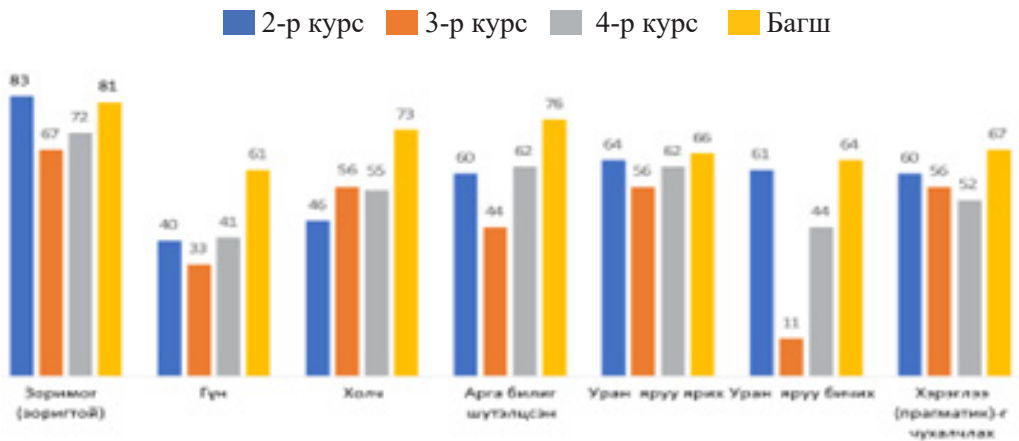
Диagramм 3. Танин мэдэхүйн үнэт зүйлс

Монгол хүний танин мэдэхүйн үнэт зүйлс: ажигч гярхай, сониуч, шинжээч, эрдэмч, байгаль орчноо мэдрэх; гэсэн бүрдлүүдийн талаар багш нар болон их сургуулийн 2,4-р курсын оюутнуудын үнэлгээний дундаж 60,2-85,3 хувь;

Сэтгэхүйн үнэт зүйлс

Диagramм 4. Сэтгэхүйн үнэт зүйлс

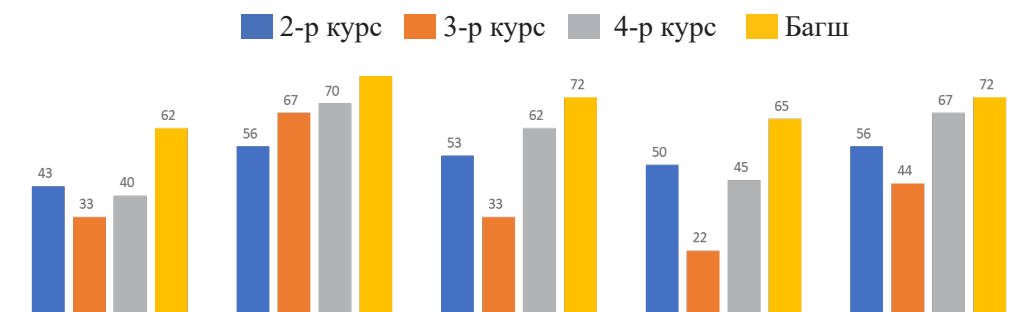

Монгол хүний сэтгэхүйн үнэт зүйлс: зоримог, гүн, холч, арга билиг шүтэлцсэн, уран яруу ярих, уран яруу бичих, хэрэглээг чухалчлах; гэсэн бүрдлүүдийн талаар багш нар болон 2-р курсын оюутнуудын үнэлгээний дундажийн хамгийн бага нь 50.5 хувь, хамгийн их нь 80.2 хувь;

Сэтгэлгээний үнэт зүйлс

Диаграмм 5. Сэтгэлгээний үнэт зүйлс

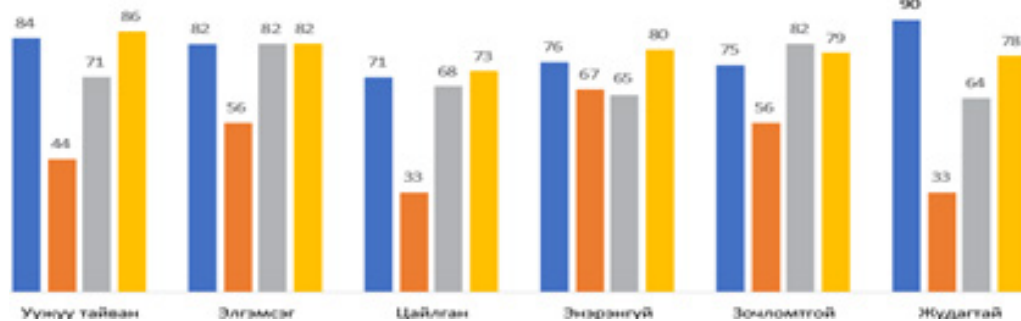
Ерөнхийгээс тусгай руу Зүйрлэн жиших, Адилтгах (мегафорлог) Бүхэлд нь төсөөлөх Дүрслэн илэрхийлэх

Монгол хүний сэтгэлгээний үнэт зүйлс: ерөнхийгээс тусгай руу, зүйрлэн жиших, адилтгах, бүхэлд нь төсөөлөх, дүрслэн илэрхийлэх; гэсэн бүрдлүүдийн талаар багш нар болон 2,4-р курсын оюутнуудын үнэлгээний дундажийн хамгийн бага нь 50 шахам хувь, хамгийн их нь 60 гаруй хувь;

Сэтгэлийн үнэт зүйлс

■ 2-р курс ■ 3-р курс ■ 4-р курс ■ Багш

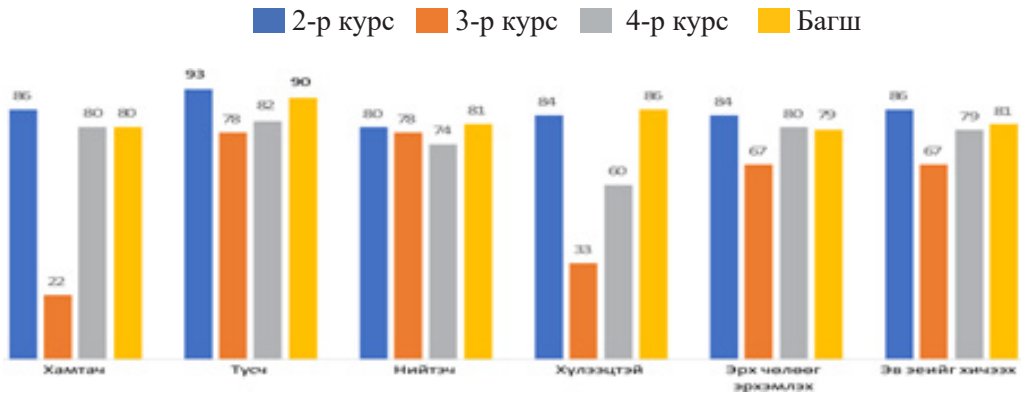
Диаграмм 6. Сэтгэлийн үнэт зүйлс

Монгол хүний сэтгэлийн үнэт зүйлс: уужуу тайван, элгэмсэг, цайлган, энэрэнгүй, зочломтгой, жудагтай; гэсэн бүрдлүүдийн талаар багш нар болон их сургуулийн 2,4-р курсын оюутнуудын үнэлгээний дундаж 70,3-84,6 хувь;

Нийгэмшлийн үнэт зүйлс

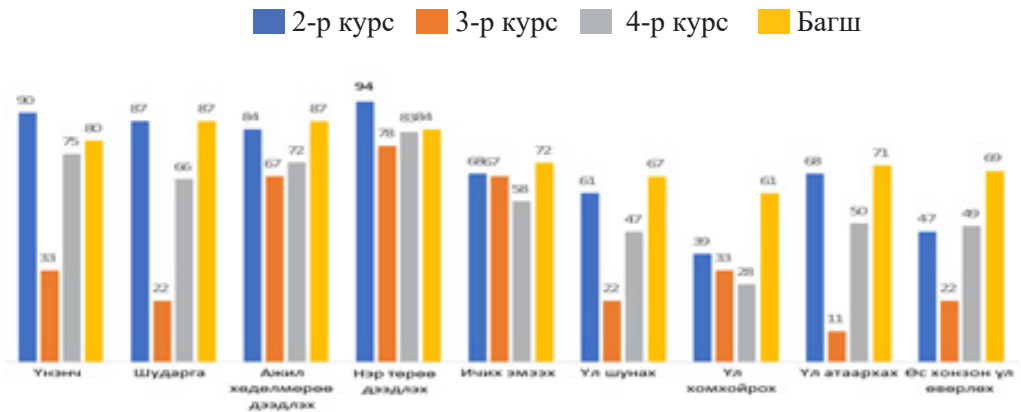
Диаграмм 7. Нийгэмшлийн үнэт зүйлс

Монгол хүний нийгэмшлийн үнэт зүйлс: хамтач, тусч, нийтэч, хүлээцтэй, эрх чөлөөг эрхэмлэх, эв эеийг хичээх гэсэн бүрдлүүдийн талаар багш нар болон 2,4-р курсын оюутнуудын үнэлгээний дундаж 79.3-90.1 хувь;

Ёс суртахууны үнэт зүйлс

Диаграмм 8. Ёс суртахууны үнэт зүйлс

Монгол хүний ёс суртахууны үнэт зүйлс: үнэнч, шударга, ажил хөдөлмөрийг дээдлэх, нэр төрийг дээдлэх, ичих эмээх, үл шунах, үл хомхойрох, үл агаархах, өс хонзон үл өвөрлөх; гэсэн бүрдлүүдийн талаар тухайлбал, үнэнч, шударга, ажил хөдөлмөрийг дээдлэх, нэр төрийг дээдлэх талаарх багш нарын үнэлгээний хувь 80-87 байхад, ичих эмээх, үл шунах, үл хомхойрох, үл агаархах, өс хонзон үл өвөрлөх талаарх багш нар болон оюутнуудын үнэлгээ 67-72 хувь; Эдгээрээс харвал, Монгол хүний үнэт зүйлсийн тогтолцооны бүрдлүүд: бие махбодь, оюун ухаан-танин мэдэхүй, сэтгэхүй - сэтгэлгээ, сэтгэл-нийгэмшил;-ийн талаар бидний дэвшүүлсэн таамаглал үндэслэлтэй болох нь нотлогдож байна.

ДҮГНЭЛТ

1. Судалгааны үр дүнд Монгол үндэстний нэгдмэл үнэт зүйлс бүрэлдэн тогтсон түүхэн тоймыг: Хүннүгийн анхны төр улсын үеэс эхлэлээ тавьж, Их Монгол улс, Монголын эзэнт гүрний үед Монголын нэг нутаг дэвсгэр, монгол угсаат нэг үндэстэн- хүн ам, монгол төр, нүүдлийн сонгодог мал аж ахуй, эдийн засаг, монголчуудын нэгдмэл бичгийн хэл, нэгдмэл бичмэл хууль, монгол ёс суртахуун, зан заншил, Их гүрний нийслэл, монгол дипломат ёс, гадаад харилцаа; бий болсон гэсэн баримтат шалгуураар тодруулж, эдгээр нэгдмэл үнэт зүйлс нь түүхэн үеэс үед өвлөгдөн уламжлагдаж, Богд хаант Монгол улс, Социалист Монгол, Ардчилсан Монгол улсын үед шинэ утга, агуулгаар хувьсан өөрчлөгдөж, ялангуяа ардчиллын нөхцөлд үнэлэмж солигдож байна. Үндэсний үнэт зүйлсийн онол, арга зүйн үндэслэлийг тодотгож, аливаа улс, үндэстний үнэт зүйлс гэдэг нь тэдний түүхэн хувьсал, хөгжлийн явцад бүтээн бий болгосон, өвлөж, хөгжүүлж байх ёстой оюун, сэтгэлийн болон эдийн дээд эрхэм нандин зүйлийн цогц, хүмүүс үндэснийхээ үнэт зүйлд үнэмшиж итгэдэг, зан үйл, хөгжил, тэмүүлэл, сурч боловсрохдоо сэдэл, удирдлага болгодог онцлогтой байна.

Үнэт зүйлсийг хэмжээ далайц, эрэмбээр нь шалгуур болговол, хувь хүний, гэр бүлийн, бүлэг хамт олны, орон нутгийн, улс үндэстний, хүн төрөлхтөн-дэлхий нийтийн, даяаршлын, харин судлах зүйл, арга зүй, хандлагын үүднээс түүхийн, улс төрийн, эдийн засгийн, нийгэм-хүмүүнлэгийн, соёл, ёс заншил, уламжлалын, сэтгэл зүйн, байгаль, техник, технологийн үнэт зүйл хэмээн ангилж болно.

2. Монголын түүхийн голлох он цаг, тухайн зуунуудад (МТӨ II зуун- XXI зууны эхэн) гарсан сурвалж бичиг, ном зохиолууд дахь гадаадын жуулчид, эрдэмтэд, дотоодын бичгийн хүмүүсийн монгол хүний гадаад, дотоод төрх байдал буюу давуу, сул талын тухай илэрхийлэмж, баримтууд нь монгол хувь хүний болон нийгэм, соёлын, боловсролын антропологийн элементүүд, үнэт зүйлсийг агуулсан анхны судалгаа байжээ хэмээн дүгнэж болохоор байна.

3. “Монгол хүн авьяас билигтэй, төв Азийн байгаль цаг уурын эрс тэс нөхцөлд олон мянган жилийн турш дасан зохицсон, амьдралын баялаг туршлагатай, амьдралын асуудлыг олон өнцгөөс нь харж чаддаг, аливаа юмыг харж судалж байгаад монголчилдог, өөрийн болгочихдог, сэтгэхүйн олон талын авьяастай, удмын сан талаасаа ч, соёл талаасаа ч ийм гайхамшигтай өвөрмөц онцлогтой” хэмээн Монголын антропологч эрдэмтэд (Батсуурь, 2019)-ийн хийсэн дүгнэлттэй бидний Монгол хүний үнэт зүйлсийн талаар хийсэн судалгааны үр дүн үндсэндээ тохирч байна.

4. Монгол хүний үнэт зүйлсийн тогтолцоог бие махбодь, оюун ухаан, танин мэдэхүй, сэтгэхүй, сэтгэлгээ, сэтгэл, нийгэмшлийг илэрхийлсэн 50 үнэт зүйлээр тодорхойлохоор Лэйкертын хэмжээсийн дагуу ЕБС-ийн багш нар, их сургуулийн оюутнууд, нийт 251 оролцогчийг хамруулан хийсэн судалгааны үр дүн нь (Диаграмм 1-8-ыг үзнэ үү.) бидний таамаглал, үнэлэмжийг нотолж байна.

5. Монгол хүний цөм үнэт зүйлс болох бие махбодь, оюун ухаан-танин мэдэхүй, сэтгэхүй - сэтгэлгээ, сэтгэл-нийгэмшил; гэсэн бидний дэвшүүлж буй эл 4 хэмжээст, 8-с дээш бүрдэл бүхий ерөнхий тогтолцоо нь шинжлэх ухааны үндэслэлтэй болох нь онол, түүхийн болон эмпирик судалгаан(Grounded theory)-ы огтлолцсон

дүнгээс харагдаж байна. Жишээлбэл, судалгааны хүрээн дэх бүх бүтээл, шинжилгээнд монгол хүн бие бялдарын хувьд хурд, хүч, хөдөлгөөн давамгайл, мөн мэргэн, сэцэн, гүн, ерөнхийгээс тусгай руу сэтгэдэг, зоригтой, тэвчээртэй, үнэнч шударга, дасан зохицомтгой, хүнлэг энэрэнгүй зэрэг биеийн болон сэтгэхүйтанин мэдэхүй, ёс суртахууны давуу талуудыг илтгэн харуулсан үзүүлэлт, үнэлэлт хамгийн олон давтамжтай байгаа зэргээр бас нотлож болно. Тодруулбал, Grounded theory-г үндэслэсэн, эмпирик судалгаа(251 оролцогчийг хамарсан)-ны үр дүнгээс Монгол хүний үнэт зүйлсийг цогцоор тодорхойлох суурь онолыг бүтээж болох тул эл цаашид судалгааг гүнзгийрүүлэн хийх шаардлагатай байна.

Харин уг үнэт зүйлсийн ерөнхий тогтолцооны дэд бүрдэл хэсгүүд дэх сул талууд (хэнэггүй, тооцоо судалгаагүй, залхуу, цаг барьдаггүй, идвэхгүй, хувиа боддог, өөрийн боломжоо дутуу үнэлдэг г.м.)-ыг хэрхэн гэтлэх арга замын асуудлуудыг цаашид шинжлэх ухаанчаар лавшруулан судлах нь зүйтэй.

Ном зүй

Монгол хэлээр:

1. Батсуурь,Ж (2019) “Монголчуудын генийн сувгийн нууцад нэвтрэхүй” х.1
2. Баярсайхан, Д., Болдбаатар, Ж., Гантулга, Ц., Гонгоржав, У., Дашдулам, Д., Дэлгэржаргал, П., ... Энхцэцэг, Д. (2017). Монгол улсын түүх. УБ: Соёмбо принтинг. х.6-7.
3. Дашпүрэв, Д. 2017 Монголын нийгэм УБ., “Сэлэнгэпресс” ХХК х.265.
4. Долгорсүрэн, Ж. (2019). Монголчуудын үнэт зүйлсэд нөлөөлж буй хүчин зүйл. Монгол соёл урлаг судлал. Боть XXXI. УБ: СУИС-ийн хэвлэл
5. Монгол улсын засгийн газар. (2019). Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн үзэл баримтлал “Алсын хараа 2050”. х.91.
6. Монгол улсын Шинжлэх ухааны академи, Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн (2013) Монголын нийгмийн өөрчлөлт УБ., “Бэмби са” ХХК
7. Мөнх-Эрдэнэ, Л. (2011). Монголын тусгаар тогтнолын ёгт үр дагавар: Монголчуудыг монголжуу, Монгол Улсыг олон ястны болгосон нь. Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. УБ:
8. Мягмаржав, Г., Пүрэв, О. (2013). Монгол эх оронч үзэл, хүмүүжлийн тулгамдсан асуудал. УБ: Батлан хамгаалахын их сургуулийн хэвлэх үйлдвэр
9. Одхүү,С. (2019). Монгол менталитет. УБ., Соёмбо Принтинг, ХХК
10. Пүрэв,О.(2021). Монголын боловсрол, сургалтыг хүмүүншүүлэх онол, арга зүй III боть УБ., Соёмбо Принтинг, ХХК
11. Пүрэв,О.(2025). Монгол үндэсний болон монгол хүний үнэт зүйлсийг тодорхойлох судалгаа, үр дүн УБ., Соёмбо Принтинг, ХХК
12. Пүрэв, О. (2018). Монголчуудын амин чанарыг боловсролын сургалтын хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлэх, үнэлэхүй. Сөүл: Данкүүгийн Их сургууль. Монгол судлалын хүрээлэн “Монголын бүс нутаг судлал” сэтгүүл Боть 3. №1. х.61.
13. Пүрэв, О.(2020). Боловсролын хүн судлал ба Монгол хүний суралцахуйн үнэт зүйлийн судалгаа. Сэтгэл судлал, сэтгүүл №5. УБ: Соёмбо принтинг

Орос хэлээр:

14. Слостенин, В.А., Чижакова, Г.И. (2003). Введение в педагогическую аксиологию. Москва. Стр.5
15. Таскин, В.С. (1973). Материалы по истории сюнну (по китайским источникам) Вып.2 Москва
16. Шварц, Ш, Бутенко Т.П., Седова Д.С., Липатова А.С. Уточненная теория базовых индивидуальных ценностей: Применение в России. Журнал Высшей школы экономики, 2012. Т.9. Но.1. С.43-70.

Англи хэлээр:

17. Anthony D.Smith. (1991). National identity.
18. Barnard A., Spencer J., (1996). Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology . London: Routledge.
19. Francis Fukuyama, (2015). Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy, Farrar, Straus and Giroux, New York.
20. Hofstede, Geert (2001) Culture's Consequences, (Second Edition): Comparing Values, Behaviors,
21. Hofstede, Geert, Gert Jan Hofstede and Michael Minkov (2010) Cultures and Organizations: Software of the Mind. Revised and Expanded Third Edition. New York: McGraw Hill.
22. Inglehart, Ronald, Miguel Basacetz and Alejandro Moreno (1998) Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook. Findings from the 1990-1993 World Values Survey. Ann Arbor: University of Michigan Press.
23. Kherlen Badarch. Integrating New Values into Mongolian Public Management. -Universtatsverlag Potsdam., 2013.
24. Minkov, Michael (2007) What Makes Us Different and Similar: A New Interpretation of the World Values Survey and Other Cross-Cultural Data. Sofia, Bulgaria: Klasika I Stil.
25. Rokeach M. The nature of human values. -New York.: Free Press., 1973.
26. Reflections on european values honouring loek halman's contribution to the european values study Ruud Luijkx, Tim Reeskens, Inge Sieben (Eds)
27. Theoretical support for the barrett model By Crystal Wiedemann, Ph.D. https://www.valuescentre.com/wp-content/uploads/PDF_Resources/Front_facing_articles/Barrett-Model-Theoretical-Support_Psychology-1.pdf

RESEARCH ON IDENTIFYING MONGOLIAN NATIONAL AND HUMAN VALUES, AND ITS RESULTS

Purev Ochir a,
Professor and Doctor of Sciences (Sc.D), National Institute of Educational Research

---

Abstract

This study aims to determine the structure and components of Mongolian national values alongside the core values of the Mongolian people through combined theoretical and empirical approaches. The research employs induction, deduction, content analysis, and sociological surveys, utilizing data from international and domestic studies and national policy documents. The findings reveal that the core of Mongolian national values is national identity, manifested through an interconnected set of values including the state, territory, lineage, history, language, culture, customs, and traditional nomadic pastoralism. Furthermore, the study confirms that the essential values of a Mongolian individual comprise wisdom, adaptability, a pragmatic attitude, and nomadic freedom—representing the fundamental identity of the nation. These insights can be seamlessly integrated into all levels of formal and non-formal educational curricula, teacher training systems, and the strategic activities of educational management and policymakers to foster national resilience.

Keywords

Keywords: Values, Mongolian National Values, Mongolian Personal Values, Cultural Model, National Identity.

БАГА БОЛОВСРОЛЫН НИЙГМИЙН УХААНЫ СУРГАЛТАД ЦАХИМ ХЭРЭГЛЭГДЭХҮҮН ЧУХАЛ БОЛОХ НЬ (IV-V ангийн “Хүн ба нийгэм” хичээлийн жишээн дээр)

Ц.Дэлгэрсайхан^а,
^а МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн МХНУТ-ийн багш, доктор (Sc.D);
Холбоо барих зохиогч: Мэйл ID delgersaikhan@msue.edu.mn ORCID ID

Хүлээн авсан: 2026.02.25 Хянагдсан: 2026.04.03 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Энэхүү судалгааны ажил нь бага боловсролын нийгмийн ухааны сургалтад цахим хэрэглэгдэхүүний ач холбогдол, үр нөлөөг IV-V ангийн “Хүн ба нийгэм” хичээлийн жишээн дээр тодорхой шаардлага, шалгуураар судлан шинжилж, үндэслэл, нотолгоо бүхий санал, дүгнэлт боловруулахад оршино. Судалгааны хүрээнд Монгол Улсын БШУ-ны Сайдын 2021 оны 05 дугаар сарын 21-ний өдрийн А/193 дугаар тушаалаар батлагдсан “Ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалтад ашиглах сургалтын нээлттэй материал, сургалтын интерактив контент, ээлжит хичээлийн цахим контентод тавих шаардлага” дахь “сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн”-д холбогдох шаардлагыг ашиглан, бага боловсролын “Хүн ба нийгэм” хичээлийн сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүнд шинжилгээ хийхийг оролдлоо. Судалгаанд www.medle.mn сургалтын цахим платформд байршуулсан “Хүн ба нийгэм IV” ангийн 4 нэгж хичээлийн 32, “Хүн ба нийгэм V” ангийн 10 нэгж хичээлийн 64 ээлжит хичээлийн цахим контент, мөн энэ хоёр ангийн 25 теле хичээлд шинжилгээ хийлээ. Судалгааны үр дүнгээр бага боловсролын “Хүн ба нийгэм” хичээл, сургалтад Монгол Улсын түүх, соёл, уламжлал, үнэт зүйлс, даяаршлын тулгамдсан асуудлуудыг тусгасан, сурагчдын сонирхол, хэрэгцээнд нийцсэн, суралцахуйг дэмжсэн цахим хэрэглэгдэхүүнийг боловруулж, сургалтын агуулгыг баяжуулан, үр дүнтэй хэрэглэх шаардлагатай нь харагдлаа.

Түлхүүр үг

сургалтын хэрэглэгдэхүүнд тавих шаардлага, дижитал хэрэглэгдэхүүн, теле хичээл

Удиртгал

НҮБ-ын Хүүхдийн сан (ЮНИСЕФ)-гийн “Дижитал ертөнц дэх хүүхэд нас” (Дэлгэцийн цаг, дижитал ур чадварууд, сэтгэцийн эрүүл мэнд) 2025 оны тайлан илтгэлд дурдснаар, гучин жилийн өмнө дэлхий даяар дижитал холболт хэдхэн сая хүнд л хүрч үйлчилж байсан бол өнөөдөр дижитал хувьсгал дэлхий нийтийг хамарч,

бараг таван тэрбум хүн интернэтэд холбогдож байгааг онцлон тэмдэглэсэн байна. “Сүүлийн үеийн хүүхдүүд мэдээ орсон цагаасаа эхлэн цахим хэрэгсэлтэй төвөггүй харьцдаг болсон. Z болон альфа үеийн төлөөллүүдийг “цахим хүүхдүүд” ч хэмээн нэрлэж болно” (<https://www.unicef.org/mongolia/mn/article/tsahim-ayalal>). Европын 19 улс орны 20348 хүүхдийг хамруулсан, “EU Kids Online” төслийн судалгааг 2017-2019 онд хийж, хүүхдүүдийн дижитал ур чадварын түвшинг тодорхойлсон байна. Судалгаанд хамрагдсан орнуудад ихэнх хүүхдийн дижитал ур чадвар харьцангуй өндөр түвшинд байсан бөгөөд эдгээр улс орны хооронд онцын ялгаа бага байжээ. Хамгийн өндөр түвшний дижитал ур чадвартай хүүхдүүд нь Эстони, Норвеги, Финланд улсад ажиглагдсан байна. Учир нь эдгээр гурван улс нь 2000-аад оны эхнээс интернэтийг хамгийн эрт нэвтрүүлсэн орнуудын тоонд багтдаг бөгөөд хүүхдүүд төрсөн цагаасаа эхлэн боловсролын тогтолцоог оролцуулан, дижитал технологиор хүрээллүүлж ирсэн (UNICEF, 2025, р. 12-13) -тэй холбон тайлбарлажээ. Хүүхдүүд өдөр тутмын амьдралдаа дижитал технологитой харилцах боломж, нөхцөл их байх тусам өсөж торних явцдаа дижитал ур чадвараа хөгжүүлэх боломжууд нь нэмэгддэг ажээ. Үүгээрээ “дэлгэцийн цаг” ихэвчлэн хор хөнөөлтэй хэмээн үзэж, түүний ашиг тусыг орхигдуулж байгаа өнөөгийн маргаан мэтгэлцээний талбарт дээрх судалгааны үр дүнг сөргүүлэн тавьжээ.

Мэдээллийн технологийн эрин үед цахим сургалт хурдацтай хөгжих болсноор сургалтын хөтөлбөрийн агуулгыг сайжруулах, оновчтой төлөвлөх, зохион байгуулах хэрэгцээ шаардлага нэмэгдсээр байна. Ялангуяа хичээлийг үр дүнтэй болгох (*суралцахуйн үйлийн үр нөлөөг дээшлүүлэх*), сурагчдыг сэдэлжүүлэх, идэвхжүүлэх (*суралцагчдын танин мэдэхүйн идэвхийг нэмэгдүүлэх*), бүтээлч (*суралцагчдын мэдээлэлтэй ажиллах*) чадварыг хөгжүүлэхэд сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн чухал үүрэгтэй болох талаар олон улсын байгууллагуудын тайлан илтгэлд онцлон тэмдэглэж байна. “Бага ангийн хичээлүүдийн хувьд багшийн заах арга зүй бусад түвшнээс хамгийн өндөр буюу 75,2%-ийн үнэлгээтэй гарсан. СӨБ болон бага ангийн түвшинд сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн (танилцуулга / presentation, аудио болон видео контент гэх мэт) ашиглах байдал доогуур байсан бөгөөд дундаж оноо 60%-аас доош үнэлгээтэй гарсан байна” (MoES, IRIM, UNICEF, 2022, р.26).

Иймд хүүхдийн хөгжил, төлөвшилд чухал нөлөөтэй нийгмийн ухааны хичээл сургалтыг явуулахдаа сурагчдын хувийн болон нийгмийн хэрэгцээнд нийцсэн, сонирхол татсан агуулгаар баяжуулах, тэдний суралцахуйг дэмжсэн дасгал, даалгаврыг оруулах, цахим хэрэглэгдэхүүнийг оновчтой, үр дүнтэй ашиглах чиглэлээр сайжруулах шаардлага байна.

Нэр томьёоны тухайд

Юуны өмнө “сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн” гэж юу болох талаар авч үзье. Судалгааны бүтээлүүдэд англи хэлээр “**e-learning (electronic learning) materials, digital learning resources, digital learning materials, digital learning tools, e-learning tools, e-learning resource, digital educational resource**”, орос хэлээр “электронное обучение, техническое средства обучения” гэснийг ихэвчлэн “цахим сургалтын хэрэглэгдэхүүн”, “сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн” хэмээн орчуулан хэрэглэж байна.

Мөн “Мэдээлэл, харилцаа, холбооны технологи” (МХХТ) буюу “Information and Communication Technology”-ийг сургалтын хэрэглэгдэхүүн болгон ашиглах үүднээс “Мэдээлэл дамжуулах, хадгалах, бүтээх, солилцоход ашигладаг олон төрлийн технологийн хэрэгсэл, нөөц. Үүнд: компьютер, интернэт (вэб сайт, блог, мэйл), радио, телевиз зэрэг өргөн нэвтрүүлгийн технологи (аудио, видео тоглуулагч, хадгалах төхөөрөмж) болон суурин, хөдөлгөөнт телефон утас, утас, хиймэл дагуул, видео, онлайн хурлын төхөөрөмж зэрэг багтана” (Лувсандорж, Алтангоо, 2021, х.149) хэмээсэн тодорхойлолт ч байна.

Зарим судлаач “Е- сургалт (E- learning) гэдэг бол МХТ-ийг ашиглан, хэзээ ч (anytime), хаана ч (anywhere), хэн ч (anyone) өөртөө тохирох мэдлэг олж авах систем (Ганбат, 2009, х.56) гэсэн бол “Сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн гэдэг нь сургалтын дидактик шаардлагад нийцэхүйц боловсруулагдсан, компьютер болон бусад технологийн тусламжтайгаар суралцагчдад хүрч, сургалтад хэрэглэгддэг нэгэн төрлийн хэрэглэгдэхүүн юм. Технологи ашигласан сургалт нь уламжлалт сургалттай харьцуулахад маш их бэлтгэл (80%) шаарддаг (Цэдэвсүрэн, 2007) хэмээн тайлбарласан байна. Мөн “Е- сургалтыг цахим сургалт эсвэл вэбд суурилсан сургалт гэж нэрлэдэг-хичээлийг хаана ч, хэзээ ч интернэтээр дамжуулан, вэбд хандах хөтөч программ /дигитал нөөц материал ашиглан явуулдаг” (Нарантуяа, Ганбат, 2025, х.65) гэсэн байна.

ЮНЕСКО-гийн “Сургалтын хөтөлбөрийн нэр томъёоны тайлбар толь”-д “Электрон хэрэгслээр дэмжигдсэн, ялангуяа вэб болон компьютерт суурилсан багшлахуйн болон суралцахуйн мэдлэг, ур чадвар эзэмшихэд чиглэсэн бүх төрлийн сургалтын үйл ажиллагаа. Энэ нь танхимын болон бусад хэлбэртэй байж болох бөгөөд ихэвчлэн зайны болон виртуал сургалтын орчинд хамруулж болно (UNESCO, 2013, p.25) хэмээн тодорхойлжээ. Өөрөөр хэлбэл, сургалтын төрөл хэлбэр, хэрэгслийг ашиглах, хэн удирдан явуулж, хэн хэрхэн оролцож байгаа байдлаар нь ангилдаг синхрон (synchronous) буюу онлайн (online -видео, аудио, чат, вебинар гэх мэт хэрэгсэл ашиглах) шууд, асинхрон (asynchronous) буюу офлайн (offline-хүлээлттэй буюу өөрөө удирддаг, өөрийн хурдаар суралцдаг - e-mail, CD, подкаст, блог, ярилцлага, хэлэлцүүлгийн форум, групп гэх мэт) гэх мэт вэбд суурилсан сургалтын хэлбэр, загварын алинд ч хамааралтай гэж ойлгож болохоор байна. Мөн “нүүр тулсан танхимын болон виртуал сургалт хосолсон, түүнчлэн асинхрон болон синхрон сургалт хосолсон, нүүр тулсан танхимын сургалтыг компьютер / технологи ашигласан сургалттай хослуулсан, танхимын хичээлийн нүүр тулсан суралцахуйг онлайн суралцахуйтай ухаалгаар нэгтгэсэн хэлбэр” (Нарантуяа, Ганбат, 2025, х.67) хэмээсэн “blended” (хосолсон горимын эсвэл уян хатан) сургалтад ч дээрх тодорхойлолт хамааралтай юм.

БШУ-ны Сайдын 2023 оны 12 дугаар сарын 27-ны өдрийн А/587 дугаар тушаалын хавсралт “Ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалтын хэрэглэгдэхүүнд тавих шаардлага”-д “Сургалтын хэрэглэгдэхүүн: сургалтын арга зүйг хэрэгжүүлэхэд ашиглах техник хэрэгсэл, багаж, тоног төхөөрөмж, урвалж бодис, биет үзүүлэн, үзүүлэн, хэвлэмэл материал, сурах бичиг, зурагт үзүүлэн, дигитал хэрэглэгдэхүүн” хэмээн тодорхойлж, “1.3.8-д “Дигитал үзүүлэн: дуу авиа, дүрс, дүрс бичлэг, хөдөлгөөнт зураг, мультмедиа үзүүлэн” гэсэн байна.

Дээр дурдснаас үзвэл, тухайн контекстээс хамаарч өөр өөрөөр нэрлэх нь ажиглагдаж байгаа бөгөөд бид энэхүү судалгаандаа “цахим сургалт”-ын хэрэглэгдэхүүн гэхээсээ илүүтэйгээр багшийн хичээлээ заахад дэмжлэг болгох зорилгоор бүтээсэн, хэрэглэж байгаа “дигитал хэрэглэгдэхүүн” гэдэг утгаар “сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн” (digital learning materials/tools) хэмээн томъёолж, хэрэглэж байна.

Үндсэн хэсэг гарчиг 1. Бага боловсролын “Хүн ба нийгэм” ээлжит хичээлийн цахим контентын бүтэц, агуулга, арга зүйд хийсэн шинжилгээ

БШУ-ны Сайдын 2021 оны 05 дугаар сарын 21-ний өдрийн А/193 дугаар тушаалын хоёрдугаар хавсралт “Ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалтад ашиглах сургалтын нээлттэй материал, сургалтын интерактив контент, ээлжит хичээлийн цахим контентод тавих шаардлага”-д “Ээлжит хичээлийн цахим контент - Тухайн ээлжит хичээлийн агуулгыг сурагчдад ойлгомжтой байдлаар дүрслэн үзүүлж, тайлбарлахад чиглэсэн, логик дэс дараалал, уялдаа холбоо бүхий цахим хэрэглэгдэхүүний багцыг ойлгоно” гэж тодорхойлжээ.

Уг тушаалын хавсралт дахь “6.1. Ээлжит хичээлийн цахим контентын бүтцэд тавих шаардлага”-ын “эхлэл, үндсэн, бататгал, нэмэлт” үндсэн бүрэлдэхүүн хэсгүүд болон тэдгээрийг бүрдүүлэгч дэд хэсгүүдийг энэхүү судалгаанд шалгуур болгон хэрэглэв. Ээлжит хичээлийн цахим контентын бүтцийн шинжилгээг хийхдээ “Хүснэгт 1”-ийн дэд бүрэлдэхүүн хэсэг бүрийг шалгуур болгож, түүнийг тоон үнэлгээгээр үнэлэх арга ашигласан. Ингэхдээ medle.mn цахим платформд байршсан “Хүн ба нийгэм-IV” ангийн 4 нэгж хичээлийн 32 ээлжит хичээл, “Хүн ба нийгэм -V” ангийн 10 нэгж хичээлийн 64 ээлжит хичээлийн цахим контентын бүтцийг судалгаанд хамруулав. Шалгуур бүрд 1-5 оноо өгч, тэдгээрийг дундажлан бодож, 5 оноог 100 хувь гэж үзэн, үнэлгээний хувийг гаргалаа. Үүнд:

Хүснэгт 1. Ээлжит хичээлийн цахим контентын бүтцийг үнэлсэн шалгуур, оноо, хувиар

Үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг	Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг	Үнэлгээ /оноо/	Хувь (5=100%)
Эхлэл хэсэг	Хичээлийн агуулгыг сонирхон судлах сэдэл төрүүлсэн байдал	4.6	92%
	Тухайн сэдвийг судлах хэрэгцээ, шаардлага, хичээлийн зорилго, зорилтыг таниулсан байдал	2.6	52%
	Тухайн ангийн хүүхдийн нас сэтгэхүйн онцлог, мэдлэг, ойлголтын түвшин	2.7	54%
	Хичээлийн сэдвийн онцлогоос хамааран текст, зураг, дүрслэл, видео, интерактив гэх мэт хэлбэрүүдээр дүрслэгдсэн байдал	4.6	92%

Үндсэн хэсэг	Тухайн сэдвийн хүрээнд сурагчид эзэмших агуулга, нэр томъёо, ойлголт, мэдлэгийг тайлбарласан үндсэн мэдээлэл	4.9	98%
	Сурагчдын асуудал шийдвэрлэх, бүтээлч сэтгэх, хамтран ажиллах, харилцах, эргэцүүлэх чадварыг хөгжүүлэх зорилго бүхий үйл ажиллагааны заавар, дасгал, даалгавар, туршилт ажил	5.0	100%
Бататгал хэсэг	Хичээлээр судалсан агуулга, мэдлэг, ойлголт, нэр томъёо, ухагдахуунаа бататгах	4.2	84%
	Өөрийгөө шалгах, асуултад хариулах, мэдлэгээ хэрэглэх гэх мэт асуулт, даалгавар, үнэлгээний хувилбарууд	4.6	92%
Нэмэлт хэсэг	Суралцагчдын суралцах онцлог, танин мэдэхүйн өөр өөр байдал, эрэлт хэрэгцээг хангасан нэмэлт үйл ажиллагаа	4.8	96%
	Сурагчдын тухайн сэдвийг үргэлжлүүлэн бие даан суралцах, сонирхолтой мэдээлэл авах, хэрэглэх программ татах, үзэх, сонсох материалын эх сурвалж линк, унших текст, зураг, гэрийн даалгавар гэх мэт мэдээллийг багтаасан байдал.	4.5	90%

“Хүснэгт 1”-ийн үнэлгээнээс харвал, medle.mn цахим платформд байршсан хичээлүүд нь БШУ-ны Сайдын А/193 дугаар тушаалын хавсралт дахь “Ээлжит хичээлийн цахим контентын бүтцэд тавих шаардлага”-ыг сайтар баримталж боловсруулсан нь харагдаж байна. Шаардлагын “Эхлэл хэсэг” бүтцэд байхгүй “Хүрэх үр дүн” гэдгийг ээлжит хичээлийн цахим контентод оруулсан байгаа боловч энэ нь зорилго, зорилттойгоо төдийлөн уялдаа муутай, суралцагчдын эзэмшсэн байх мэдлэг, чадвар, хандлага төлөвшлийн хүрээнд хэмжигдэхүйц, үнэлэгдэхүйц байдлаар томъёолоогүй байна. Мөн “Нэмэлт хэсэг”-т сурагчдын бие даан суралцах материалын эх сурвалж линкүүдийг дарахад зарим мэдээллийн эх сурвалж гарахгүй байгаа дутагдлыг цаашид анхаарууштай юм.

Ээлжит хичээлийн цахим контентын агуулгын хувьд дээрх хичээлүүд нь шаардлагын дагуу нэгжээр багцлагдсан ээлжит хичээлүүдээс бүрдсэн байхаар системтэй, сургалтын хөтөлбөр, сурах бичгийн агуулгатай нийцэхүйц байдлаар боловсруулсан нь зүйтэй байна. Мөн сурагчдын бие дааж ажиллах, мэдлэг бүтээх үйл ажиллагаанд үр ашигтай байхаар “асуудал шийдвэрлэх, бүтээлчээр сэтгэх, хамтран ажиллах, харилцах, эргэцүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагааны заавар, дасгал, даалгавар, туршилт ажил” хангалттай сайн тусгасан нь олзуурхууштай. Харин “нийгэм, ахуйн соёл, итгэл үнэмшил, нийгмийн үнэ цэнийг хүндэтгэх үзлийг төлөвшүүлэх” шаардлагын хүрээнд хэт судлагдахууны агуулгыг голлож, сурагчдын өдөр тутмын амьдралын бодит жишээ тохиолдлоос хол мэдлэг, ойлголтыг түлхүү тусгасан байдалд дүгнэлт хийж, цаашид сайжруулах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Арга зүйн хувьд “бие даан гүйцэтгэх дасгал, даалгавар, сорил туршилт, төслийн ажлуудын тавил нь танин мэдэхүйн болон ахуй амьдралтай холбоотой асуудал

шийдвэрлэх арга зүй”-д суурилсан байх шаардлагыг баримталсан нь ажиглагдав. Жишээ нь зураг дүрслэлийн олон хэлбэр, загвар, бүдүүвч, харьцуулан жиших, ангилах, задлан шинжлэх, нэгтгэн дүгнэх зэрэг аргуудыг өргөн ашиглахын зэрэгцээ сурагч өөрийгөө үнэлэх жишиг даалгаврууд нь олон хувилбартай, сурагчдын танин мэдэхүй, эзэмшихүйн зүй тогтолд нийцэхүйц бүтээлч болсон байна. Харин шинжлэх ухааны нарийн төвөгтэй асуудлыг сурагчдын хөгжлийн онцлог, түүний шалгууртай холбож, аль болох элементарчлах шаардлагатай нь харагдлаа.

Үндсэн хэсэг гарчиг 2. Бага боловсролын “Хүн ба нийгэм” теле хичээлд хийсэн шинжилгээ

ЕБС-ийн IV-V ангийн “Хүн ба нийгэм” теле хичээлд шинжилгээ хийхдээ БШУ-ы Сайдын А/193 дугаар тушаалын II хавсралтын “Сургалтын нээлттэй материалд тавих ерөнхий шаардлага”, “Аудио, видеонд тавих шаардлага”-ыг баримтлав. Мөн теле хичээлүүдийг үзэж, дээрх шаардлагын хүрээнд үнэлгээ хийхдээ, “Теле хичээлийн үр дүнгийн судалгаа”-ны “Экспертийн үнэлгээний элемент, нарийвчилсан шалгуур” (MoES, IRIM, UNICEF, 2022, p.26)-ыг хэрэглэв.

Хүснэгт 2. Теле хичээлийн үнэлгээний элемент, нарийвчилсан шалгуур, оноо, хувиар

Үнэлэх элемент	Нарийвчилсан шалгуур	Үнэлгээ /оноо/	Хувь (5=100%)
Зорилго	Зорилго, зорилтоо танилцуулж буй байдал	4.2	84%
	Зорилго, зорилт тодорхой, ойлгомжтой байдал	4.1	82%
Агуулга	Тухайн хичээлээр судлах шинэ үг хэллэг, нэр томъёо ашиглаж буй байдал	3.8	76%
	Агуулгыг ахуй амьдралын асуудалтай холбосон байдал	4.7	94%
	Агуулгын багтаамж, оновчтой байдал	4.7	94%
	Агуулга нь цөм хөтөлбөр, сурах бичгийн агуулгатай нийцэж буй байдал	5	100%
Хэрэглэгдэхүүн	Хэрэглэгдэхүүний шаардлага хангасан байдал	3.6	72%
	Хэрэглэгдэхүүний төрөл, сонголт	3.7	74%
	Хэрэглэгдэхүүний ач холбогдол, ашиглаж буй байдал	3.8	76%
	Цахим хэрэглэгдэхүүн ашиглаж буй байдал	4.2	84%
Багшийн яриа	Сурагчдын насанд тохирсон хурд, өнгөөр ярьж буй байдал	4.1	82%
	Шинэ үг хэллэг, нэр томъёог тайлбарлаж өгч буй байдал	3.3	66%
	Сурагчийн насанд тохирсон үгийн сан хэрэглэж буй байдал	4.3	86%

Багшлах арга зүй	Хичээлийн эхлэл, үе шатуудыг уялдаа холбоотой төлөвлөж хэрэгжүүлсэн байдал	4.3	86%
	Хичээлийг сурагчдын сонирхол, хэрэглээтэй холбож, сэдэлжүүлж буй байдал	4.3	86%
	Хичээлийн цагийн оновчтой байдал	4.6	92%
Сурагчийн оролцоог дэмжсэн байдал	Багшийн хийсэн үйл ажиллагааг сурагч дагаж хийх боломжтой байдал	4.2	84%
	Сурагчдад бодох, эргэцүүлэх өөрийнхөө асуудлыг шийдэх боломж олгож буй байдал	4.6	92%

Medle.mn цахим платформд Хүн ба нийгэм IV ангийн 8 теле хичээл байршсан боловч “Сургууль дахь миний оролцоо” сэдэвт хичээл 2 удаа, Хүн ба нийгэм V ангийн хувьд 18 теле хичээл байгаа боловч “Монгол хүний ахуй амьдралын онцлог юу вэ?”, “Их Монгол улс” сэдэвт хичээлүүд мөн тус бүр 2 удаа давхардаж орсон байна. Энэ нь техникийн шинжтэй алдаа байж болно.

“Хүснэгт 2”-д байгаа шалгуур, түүнд харгалзах оноо, хувийг харвал, теле хичээл зааж буй багш нар тухайн хичээлийн агуулгыг сургалтын хөтөлбөр, сурах бичгийн агуулгатай нягт уялдуулсан нь тодорхой харагдаж байна. Түүнчлэн, агуулгыг амьдрал ахуйтай холбох, агуулгын багтаамжийг оновчтой тодорхойлох, сурагчдад бодох, эргэцүүлэх, асуудлыг шийдэх боломжийг олгохыг хичээж байгаа нь ололттой тал гэж үзэж байна.

Харин шинэ үг хэллэг, нэр томъёог тайлбарлаж өгч байгаа байдал, тухайн хичээлээр судлах шинэ үг хэллэг, нэр томъёог ашиглаж буй байдал нь учир дутагдалтай байна. Ялангуяа “оролцоо, шаньюй, хүн чулуун хөшөө, угсаатан, мэдээлэл, түүх, соёл, овог аймаг, нэрт зүтгэлтэн, алдартан, үйлчилгээний байгууллага” гэх мэт судлагдахууны онцлогтой үг хэллэг, ойлголт ухагдахуун, нэр томъёог тогтож сайн тайлбарлах байдал дутмаг байна. Энэ нь бага ангийн багш нарын түүх, нийгмийн хичээлийн онолын мэдлэг, ойлголт, чадвар сул байгаатай холбоотой байж болно. Учир нь бага ангид монгол хэл, математик хичээлийг голлон заахад анхаарч ирсэн буруу практик өнөө хэр ажиглагдсаар байгаад шүүмжлэлтэй хандаж байна.

БШУ-ы Сайдын А/193 дугаар тушаалын шаардлагын дагуу авч үзвэл, дээрх бүх хичээлд “видео мэдээлэлд дохионы хэл, бичвэр тайлбар агуулсан”, “аудио, видео нь сурагчийн мэдлэгийг баяжуулах, бүтээхэд дэмжсэн байх”, “ажиллах явцад түр зогсоох, дахин эхлүүлэх боломжтой байх” зэрэг шаардлагад бүрэн нийцсэн гэж үзэж байна. Харин багш нарын нэгэн хэвийн яриа нь “видео, аудионы дуу нь сурагчийн анхаарал сарниулахаас зайлсхийх, сонсоход тааламжтай байх” шаардлагад хэр нийцэж байгааг цаашид анхаарууштай. Ялангуяа, “Хүн ба нийгэм IV” ангийн бүх теле хичээлийг нэг багш дангаараа заасан бол “Хүн ба нийгэм V” хичээлийг өөр өөр багш дангаар заахаас гадна хамтарч, хосолж заасан нь шинэлэг байв.

Судалгааны үр дүн

Судалгааны үр дүнгээс харвал, ээлжит хичээлийн цахим контентын тухайд “Тухайн сэдвийг судлах хэрэгцээ, шаардлага, хичээлийн зорилго, зорилтыг таниулсан байдал”, “Тухайн ангийн хүүхдийн нас сэтгэхүйн онцлог, мэдлэг, ойлголтын түвшин” хэсгийн үнэлгээ нь харьцангуй доогуур буюу 52%, 54%-тай гарсан. Учир нь хичээлийн зорилго, зорилтуудыг ялгаатай, логик уялдаа холбоотой, оновчтой томъёолж чадаагүй, үндсэндээ ижилхэн томъёолсон байна. Мөн зорилго, зорилтыг зөвхөн мэдлэг, чадварын хүрээнд томъёолсон нь сургалтын агуулгыг сурагчдад эзэмшүүлэхийг урьтал болгосонтой холбоотой гэж үзэж болохоор байна. Ээлжит хичээлийн цахим контентуудыг залуу багш нар голчлон боловсруулсан нь тэдэнд дижитал ур чадвар сайн байгааг харуулж байна. Харин “Хүн ба нийгэм-IV” ээлжит хичээлийн цахим контентыг 100% ЕБС-ийн түүх, нийгмийн ухааны багш нар боловсруулсан бол “Хүн ба нийгэм -V” ээлжит хичээлийн цахим контентыг бага ангийн багш нарын багаас гадна мөн түүх, нийгмийн ухааны багш нар боловсруулсан байна. Өөрөөр хэлбэл, 6-10 настай хүүхдийн бие бялдар, танин мэдэхүй, ялангуяа нийгэмшихүйн хөгжлийн онцлогийг харгалзах байдал дутмаг тусгагдсан нь ажиглагдлаа.

Теле хичээл зааж буй багш нарын тухайд олон жил багшилсан, заах арга зүй сайтай, туршлагатай гэдэг нь илэрхий боловч сурах бичгийн агуулгыг теле хичээлийн хэлбэрээр сурагчдад дамжуулах, сурах бичгийн агуулгыг цаасан дээр бичсэн байдлаар самбарт наах, сурах бичгийн зураг үзүүлэнг томсгосон байдлаар мөн самбарт нааж харуулах, унших, тайлбарлах зэргээр нэгэн хэвийн идэвхгүй үйлийг ихэвчлэн гүйцэтгэж байгаа нь цашид багшийн дижитал ур чадварыг сайжруулах шаардлагатайг илтгэж байна.

Хэлэлцүүлэг

Энэхүү судалгаагаар ээлжит хичээлийн цахим контент болон аудио, видео, теле хичээлд тавих шаардлага, шалгуурын хүрээнд зөвхөн сурагчдад хүрч буй “оролт” -ыг авч үзэж, сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн хэрэглэж буй өнөөгийн байдлыг тодорхойлохыг оролдсон. Өөрөөр хэлбэл, судалгааны үр дүн нь хэрэглэгчдэд хэрхэн хүрсэн үр өгөөж, чанарыг “гаралт” талаас нь цогцоор тайлбарлах боломж хязгаарлагдмал юм. Иймд бага боловсролын нийгмийн ухааны сургалтад цахим хэрэглэгдэхүүний хэрэглээний өнөөгийн бодит байдлыг цогцоор нь судлах зорилгоор нийгмийн ухааны хичээлийн онцлогтой тусгай шаардлага, шалгуурыг боловсруулж, бага ангийн багш нарын хичээлд сууж, ажиглалт хийх, багш нартай фокус бүлгийн ярилцлага хийх, сурагч, түүний эцэг эх, асран хамгаалагч нараас судалгаа авч, дүн шинжилгээ хийх зайлшгүй шаардлагатай гэж үзэж байна.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгааны ажлаар бага боловсролын нийгмийн ухааны сургалтад цахим хэрэглэгдэхүүний ач холбогдол, үр нөлөөг IV-V ангийн “Хүн ба нийгэм” хичээлийн жишээн дээр тодорхой шаардлага, шалгуураар судлан шинжилж, судалгааны үр дүнд үндэслэн, дараах санал, дүгнэлтийг дэвшүүлж байна. Үүнд:

- “Хүн ба нийгэм” хичээлд цахим хэрэглэгдэхүүн боловсруулж, хэрэглэхийн өмнө тухайн хичээлийн сургалтын хөтөлбөр, суралцахуйн удирдамж дахь “суралцахуйн зорилт”, “суралцахуйн үйл ажиллагаа”, “хэрэглэгдэхүүн”-ий уялдаа холбоог нарийвчлан судлах нь чухал юм. Мөн эдгээр элемент сурах бичигт хэрхэн туссан байгааг шинжилж үзэх шаардлагатай. Иймээс багш нар суралцахуйн зорилт, үйл ажиллагаа, сургалтын хөтөлбөрийн шаардлагатай уялдаа, арга зүйг сайн ойлгож, цахим хэрэглэгдэхүүнээ үүнд нийцүүлэн төлөвлөх нь сурагчдын сургалтын үр дүнд шууд эерэг нөлөө үзүүлдэг.
- Боловсролын судалгааны үндэсний хүрээлэнгээс 2023 онд боловсруулсан “3-17 настай хүүхдийн хөгжлийн шалгуур, үзүүлэлт” дэх “Бага боловсролын 6-10 настай хүүхдийн нийгэмшлийн хөгжлийн шалгуур, үзүүлэлт”-ийг судалж, сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүнийг боловсруулах, хэрэглэхэд анхаарах нь зүйтэй байна.
- Бага боловсролын “Хүн ба нийгэм” хичээлийн хувьд бага ангийн багш нар түүх, нийгмийн ухааны онол, арга зүйн мэдлэг боловсролоо дээшлүүлж, Монгол Улсын түүх, соёл, уламжлал, үнэт зүйлс, даяаршлын тулгамдсан асуудлуудыг тусгасан, сурагчдын сонирхол, хэрэгцээнд нийцсэн, суралцахуйг дэмжсэн цахим хэрэглэгдэхүүнийг боловсруулахад санаачилгатай, бүтээлч эрэл хайгуул хийх нь зүйтэй. Ялангуяа энэ тал дээр мэргэжлийн судлаач, эрдэмтдийн санал, зөвлөгөөг авах нь үр дүнтэй гэж үзэж байна.
- Судалгааны явцад багш нар ихэвчлэн гадаадын дүрс бичлэг, дуу авиа, хөдөлгөөнт зураг, мультимедиа үзүүлэнг сургалтад ашиглаж байгаа нь ажиглагдлаа. Энэ нь үндэсний онцлогтой дижитал үзүүлэнг сургалтад ашиглах гэхээр “зохиогчийн эрх”-ийн асуудал үүссэнтэй холбоотой байж болно. Иймд бага ангийн багш нар дижитал хэрэглэгдэхүүнийг дангаар боловсруулахад хүндрэл, бэрхшээлтэй тул БШУЯ, Цахим боловсрол хариуцсан хэлтэс, Боловсролын мэдээллийн технологийн төв зэрэг холбогдох газрууд анхаарч, тодорхой дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай.

Ном зүй

1. Боловсрол, Шинжлэх Ухааны Яам. Мэдлээ / Цахим контент. Retrieved from <https://www.medle.mn>
2. Боловсрол, Шинжлэх Ухааны Яам & Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн Сан. (2022). Сургуулийн менежмент, технологи, манлайлал (Ерөнхий боловсролын сургуулийн удирдах ажилтны сургалтын гарын авлага). Улаанбаатар: Би Си Ай.
3. Боловсролын сургалтын байгууллагын удирдлагын системд тавих шаардлага / А/111 тушаалын нэгдүгээр хавсралт, Боловсрол, Шинжлэх Ухааны Яам (2022).
4. Ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалтад ашиглах цахим сурах бичигт тавих шаардлага / А/193 тушаалын нэгдүгээр хавсралт, Боловсрол, Шинжлэх Ухааны Яам (2021).
5. Ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалтад ашиглах сургалтын нээлттэй материал, сургалтын интерактив контент, ээлжит хичээлийн цахим контентод

- тавих шаардлага / А/193 тушаалын хоёрдугаар хавсралт, Боловсрол, Шинжлэх Ухааны Яам (2021).
6. Ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалтын хэрэглэгдэхүүнд тавих шаардлага / А/587 дугаар тушаалын хавсралт, Боловсрол, Шинжлэх Ухааны Яам (2023).
  7. Ганбат, Х. (2009). Багшийн хөгжилд *Е- сургалт чухал болох нь*. “Боловсрол судлал” боловсролын хөгжлийн онол, арга зүйн сар тутмын сэтгүүл. № 2009/04 (50), х.56-58.
  8. Нарантуяа, С., Ганбат, Д. (2025). Дээд боловсролын дижитал шилжилт, онлайн боловсролын асуудалд: олон улсын туршлага, чиг хандлага (судалгааны тойм). Улаанбаатар: Арилдал.
  9. Ministry of Education and Science & Independent Research Institute of Mongolia & United Nations Children’s Fund. (2022). *Assessment of Effectiveness of Tele-Lessons*. Ulaanbaatar: UNICEF.
  10. Суралцахуйн удирдлагын системд тавих шаардлага / А/111 тушаалын хоёрдугаар хавсралт, Боловсрол, Шинжлэх Ухааны Яам (2022).
  11. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization International Bureau of Education. (2013). *Glossary of Curriculum Terminology*. Geneva: UNESCO-IBE.
  12. United Nations Children’s Fund. (2025). *Childhood in a Digital World (Screen time, digital skills and mental health)*. Florence: UNICEF Innocenti.
  13. Лувсандорж, Ц., Алтангоо, О. (2021). Цахим сургалтын гарын авлага (Цахим сургалт, цахим хэрэглэгдэхүүн боловсруулах арга зүй, зөвлөмж). Улаанбаатар.
  14. Түмэнцэцэг, Б., Нямжав, Ц., Намжилдагва, Р. (2016). Бага боловсролын сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн бүтээх арга зүй боловсруулж туршсан үр дүн. МУБИС-ийн боловсролын онол, арга зүйн “Лавай” эрдэм шинжилгээний бичиг, №14, х.130-139.
  15. Цэдэвсүрэн, Д. (2007). Сургалтын цахим хэрэглэгдэхүүн боловсруулах онол, арга зүй (“Мэдээлэл харилцааны технологийг сургалтын үйл ажиллагаанд ашиглах нь” сургалт, семинарын РРТ танилцуулга.)

THE SIGNIFICANCE OF DIGITAL LEARNING RESOURCES IN PRIMARY SOCIAL STUDIES EDUCATION (A case study of the “Human and Society” subject in grades IV–V)

Delgersaikhan.Ts^a,

^aSc.D., associate professor, Teachers School, MNUE;

Corresponding author: Мэйл ID delgersaikhan@msue.edu.mn ORCID ID

Abstract

This study investigates the significance and impact of digital learning resources in primary social studies education, conducting a systematic analysis of the “Human and Society” curriculum for Grades IV–V through rigorous evaluative criteria. Grounded in the requirements for “educational digital learning resources” stipulated in Order A/193 (May 21, 2021) by Mongolia’s Minister of Education and Science - Requirements for Open Educational Materials, Interactive Learning Content, and Digital Content for Regular Lessons in General Education Schools—the research analyzed 96 digital content modules from the www.medle.mn platform (32 lessons across 4 units of “Human and Society IV” and 64 lessons across 10 units of “Human and Society V”), supplemented by analysis of 25 televised lessons. Findings reveal a critical need to develop culturally responsive digital learning resources that integrate Mongolia’s history, culture, traditions, and values with global perspectives, align with students’ cognitive and motivational needs, and enhance effectiveness in primary social studies.

Keywords

requirements for instructional materials, digital learning resources, tele- lesson.

ДИГИТАЛ ЭРИН БА ХҮМҮҮСИЙН АМЬД ХАРИЛЦАА

Б.Булган

МУБИС-Багшийн сургууль, МХНУТ, доктор (Ph.D)
Холбоо барих зохиогч: bulgan@msue.edu.mn ORCID ID

Хүлээн авсан: 2026.03.01 Хянагдсан: 2026.04.06 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Өдгөө технологийн хурдацтай хөгжлийн нөлөөгөөр хүн төрөлхтний харилцааны хэв маяг, харилцааны экосистем эрс өөрчлөгдөж байна. Хүмүүсийн амьд харилцааны хэлбэр болох нүүр тулсан уулзалт, чин сэтгэлийн ярилцлага, баг, хэсгийн ажил, хамтдаа байх мэдрэмж, сэтгэлийн өнгө аяс, биеийн хэлэмж зэрэг нь цахим, платформд суурилсан харилцаагаар хэсэгчлэн солигдсоор байна. Энэ өөрчлөлт нь хүмүүсийн нийгэмшил, хүмүүншил, сэтгэл хөдлөл, өдөр тутмын ажил, амьдралд томоохон нөлөө үзүүлж байна.

Энэхүү өгүүллийн зорилго нь дижитал эринд хүмүүсийн амьд харилцааны чанар өөрчлөгдөж буйг тандан судалж, түүнд тулгуурлан, өөрчлөлтийн суурь шалтгаан, үр дагавар, арга замыг тодорхойлоход оршино.

Түлхүүр үг

Харилцааны экосистем, хүмүүсийн хүмүүншил, сэтгэл хөдлөл, харилцааны чанар, өөрчлөлтийн шалтгаан, үр дагавар

Удиртгал

Дижитал эринд технологи хөгжихийн хэрээр хувь хүний хөгжилд тавигдах шаардлага хувьсан өөрчлөгдсөөр байна. Мэдээлэл харилцааны технологиор дамжуулан, олон эх сурвалжаас авсан төрөл бүрийн форматтай мэдээллийг ойлгох, дижитал сүлжээг ашиглан харилцах, хамтран ажиллах, судлах, суралцах, зорилгодоо хүрэх, дижитал мэдээллийн системийг хөгжүүлэх мэдлэг, ур чадвар, хандлагатай болох (OECD, 2023) гэх зэргээр дижитал нийгэмд амьдрах, сурах, ажиллахад тохирсон мэдлэг, чадвар, хандлагыг томъёолон, дижитал чадамж, дижитал технологи, дижитал контент, дижиталжсан суралцахуй, багшлахуй, дижитал нийгмийн харилцаа гэх зэргээр үг бүр нь дижиталаар амьсгалж, үйл бүр нь технологиос хамааралтай болж байна. Бид үүнтэй зэрэгцүүлэн, “Монголчуудын уугуул мэдлэгийн тогтолцооны арга зүй болох амь ухаан, танин мэдэхүйн гурвал онол/гурамсан сэтгэлгээ, үзэл бодол болох арга билгийн сэтгэлгээ нь биднийг аливааг ухаж ойлгох, хийж гүйцэтгэхэд нөлөөлж, алив өөрчлөлтийн эсрэг

дархлааны систем болж өгч байдаг. Энэ дархлааны системээ л алдах юм бол бид дархлаагаа алдах болно” (Б.Жадамба 2022), “Монгол ардын сурган гэгээрүүлэх арга билиг нь дэлхийд гайхагдах өвөрмөц нэгэн үзэгдэл даруй мөн боловч үүгээрээ бахархах, үүнийгээ судлан хэрэглэх талаар олон жилийн турш олтгойтсоноос хүмүүс “монголоо алдлаа” гээд ихэд халаглан ярьцгаах болов” (Л.Түдэв 2002), “Өөрийн орны иргэдийн амьдралын хэвшил, соёлын онцлог байдал, монгол хүний сэтгэлгээний өвөрмөц шинжийг эхлэн судлан тогтоох нь чухал” (Н.Бэгз 2017) гэх зэрэг гүн нарийныг ухаж, цаад уг утгыг судалбал зохилтой үзэл санааг авч үзсэн болно.

Үндсэн хэсэг

Дижитал эринд харилцааны экосистем өөрчлөгдөгдсөөр байна. Өмнө нь хүмүүс хамтдаа байх, нэг орон зайд харилцах нь харилцааны гол хэлбэр байсан бол одоо орон зай, цаг хугацаанаас үл хамааран, уламжлалт бусаар буюу технологийн дэвшлийг ашиглан, нүүр нүүрээ харахгүйгээр, бие, сэтгэлээ мэдрэхгүйгээр харилцаж, хүмүүс хоорондын харилцааны шинэ хэлбэрийг бий болгосон. Энэ нь мэдээлэл солилцох хурдыг нэмэгдүүлдэг ч хүмүүсийн харилцаа, сэтгэл зүйн амин холбоонд сөрөг нөлөөтэй байна. Гэр бүлийн гишүүд нэг дор байгаа ч хүн бүр өөрийн гар утас, дэлгэцтэй, бие биетэйгээ харилцах нь багассаар байна. Амьд харилцаанд чухал нөлөөтэй сэтгэл хөдлөл, биеийн хэлэмж, нүдний харц, дууны өнгө, аялга зэрэг нь дижитал харилцаанд нөлөө нь бага байдаг. Эдгээр нь харилцааны утгыг бүтээх гол дохио тул технологи давамгайлахын хэрээр амьд харилцааны нарийн мэдрэмжүүд алдагдаж эхэлдэг. Үүнээс болж, буруу ойлголцол нэмэгдэж, сэтгэл зүйн дэмжлэг, итгэлцэл багасах магадлалтай.

Дижитал орчинд хүмүүс олон хүнийг мэддэг, дагадаг, олон пейж хуудас, групп, олон чатад нэгдсэн байдаг. Энэ нь мэдээллийн солилцоог өргөжүүлж байгаа ч сул холбоосыг нэмэгдүүлдэг. Үүнд дотно харилцаа, сэтгэлээ хуваалцах, бие биедээ итгэх, бие биеэ сонсох зэрэг харилцааны бүрдэл хэсгүүд багасдаг. Товчдоо, харилцаа өргөн хүрээтэй болж байгаа ч жинхэнэ дотно харилцаа багасна. Энэ нь хүмүүсийг олон сүлжээнд холбож байгаа мэт боловч ганцаардлыг бий болгох, гүнзгийрүүлэхэд хүргэнэ. Онлайн орчинд хүмүүс өөрийгөө шүүлтүүртэй, алдаа дутагдалгүй хувилбараар харуулах нь хүмүүст бусдын амьдралтай өөрийгөө харьцуулах, бодит амьд харилцаанд өөрийгөө нээхээс эмээх, итгэлцэл багасах хоёр үр дагавартай.

Дижитал эрин ба хүмүүсийн амьд харилцааны хамаарлын талаар олон эрдэмтэн мэргэд нарийвчлан судалж, өөрийн онол, үзэл баримтлалыг боловсруулсан байна. Тэдгээрээс Медиа экологийн онол, Сошиал капиталын онол, Баялаг медиа ба Сошиал оршихуйн онол, Өөрийгөө үзүүлэх онол зэргийг сонгож, уг өгүүллийн онолын үндэс болгов. Медиа экологийн онолоор дижитал эрин нь зөвхөн хэрэгсэл солигдсон үзэгдэл бус, хүмүүсийн харилцааны хэлбэрийг бүхэлд нь дахин бүтэцжүүлж буй экосистемийн өөрчлөлт юм. Уг онолоор “медиа бол мессеж” буюу хэрэглэж буй хэрэгсэл нь өөрөө харилцааны утга, чанарыг тодорхойлдог. Нүүр тулсан харилцаанаас текст, дүрс-суурьгай богино харилцаа руу шилжсэнээр хүний анхаарлын тогтворжилт, харилцааны гүнзгийрэл, биеийн хэлэмжийн

оролцоо эрс багасна. Ингэснээр амьд харилцаагүй болж, дижитал харилцааны хурд давамгайлж, харилцааны чанарыг хүний бие, сэтгэл бус, технологийн бүтэц тодорхойлох болсон нь өнөөгийн дижитал шилжилтийн нэг гол өөрчлөлт юм (M.McLuhan & N.Postman, 2019).

Харин Нийгмийн капиталын онолд “Нийгмийн капиталыг хүмүүс хоорондын итгэлцэл, дотно харилцаа, хамтын ажиллагаа бүрдүүлдэг. Дижитал орчинд үүсгэсэн хүмүүсийн харилцаа тооны хувьд өссөн ч чанарын хувьд гүн, нарийн биш болох хандлагатай байна. Өөрөөр хэлбэл, ойр дотно, найрсаг харилцаа буурч, өргөн хүрээний сул харилцаа нэмэгдсээр байна. Дижитал эрин нь нийгмийн капиталын бүтцийг чанарын хувьд өөрчлөх замаар амьд харилцааны чанарт нөлөөлж, харилцан итгэлцэл, халуун дулаан түншлэл, ойлголцол багасах шалтгаан болдог (Putnam & Bourdieu, 2025). Баялаг медиа болон Сошиал оршихуй онолоор “Харилцааны чанарыг харилцаанд ашиглаж буй хэлбэрийн баялаг байдлаар тодорхойлно. Нүүр тулсан харилцаа нь дохио зангаа, сэтгэл хөдлөл, биеийн хэлэмж, дууны өнгө зэргийг агуулдаг тул хамгийн баялаг медиа гэж үздэг. Харин чат, мессеж, эможи зэрэг нь мэдээллийн агуулга багатай тул баялаг бус медиад орно. Дижитал орчинд хүний дотоод сэтгэл мэдрэгдэх түвшин буурч, нүүр тулсан харилцааны халуун дулаан мэдрэмж, бодит оролцоо алдагдан, харилцааны гүн ойлголцлын түвшин буурдаг (Daft & Lengel; Short, Williams & Christie, 1986).

Дижитал орчин бол хүмүүс өөрийн “дэлгэцийн дүр”-ийг харуулах боломжтой орчин юм. Зураг, бичлэг, рийл зэрэг нь тодорхой зорилготой, бодит бус байдлаар засварлаж, өөрийгөө бусдад үзүүлэх тул бодит, амьд харилцаанаас зөрөх тохиолдол бий. Онлайнаар өөрийгөө илүү төгс, сонирхолтой, амжилттай харагдуулах эрмэлзэл дараа нь нүүр тулсан уулзалтад өөрийгөө нээх, итгэлцэл үүсгэх, бодитоор харилцахад саад болдог. Иймээс дижитал хэрэглээ ихсэх нь хүний жинхэнэ, амьд харилцааг гадна талаасаа “орлож буй” мэт боловч үнэндээ гүн утга, сэтгэлийн харилцааг сулруулдаг гэж дижитал эринд өөрийгөө үзүүлэх онолд дурджээ (E.Goffman 2018).

Эдгээр онолуудыг цогц байдлаар авч үзвэл, харилцааны экосистем өөрчлөгдөж (Media Ecology), хүмүүс хоорондын халуун дулаан харилцаа багасаж (Social Capital), дижитал харилцааны мэдээллийн баялаг байдал сул, хүмүүс бие биеийнхээ дотоод сэтгэлийг мэдрэхгүй болж (Media Richness & Social Presence), онлайн орчинд хүмүүс хиймэл дүр эсгэснээр жинхэнэ амьд харилцаа алдагдаж (Self-Presentation), ингэснээр дижитал эрин хүмүүсийг “холбож байгаа мэт боловч амьд харилцааны чанарыг бууруулах”-д давхар нөлөө үзүүлж буйг баталж байна.

Судалгааны арга зүй

Дижитал эринд өссөн хүүхдүүд ихэвчлэн мэдээллийг богино хугацаанд хүлээн авч, олон эх сурвалжаас зэрэг мэдээлэл олж боловсруулахад чадвар, хурдтай байдаг ч хүмүүстэй харилцах, өөрийгөө илэрхийлэх зэрэгт хурдтай байж чаддаггүй нь ажиглагддаг. Ийнхүү сүүлийн үед харилцааны чанар зарим талаар амьд бус, тодорхойгүй болох шинж илэрч байна. Үүнийг нийгэм судлаачид хосолмол харилцааны хэлбэр хэмээн тодорхойлдог бөгөөд цахим харилцаа ба нүүр тулсан харилцаа зэрэгцэн оршин, харилцан нөлөөлдөг цогц бүтэц гэж тайлбарладаг.

Үүнийг илрүүлэх зорилгоор Багшийн сургуульд 2025-2026 оны хичээлийн жилд элсэн, “Багш, бага боловсрол” хөтөлбөрөөр суралцаж буй I курсийн 118 оюутнаас асуулга судалгаа авч, задлан шинжилгээ хийсэн болно.

Асуулга 1. Дижитал эриний давуу ба сул тал нь чамд яаж мэдрэгддэг вэ?

Оюутнуудын өгсөн хариултыг тоон үзүүлэлттэй нь харьцуулж үзэхэд цахим орчны давуу тал нь сул талаас цөөн байна. Нийт 276 удаагийн давтамжаас хамгийн өндөр хувийг эзэлсэн гурван давуу талыг харуулбал:

- Нэг дор олон талын мэдээлэл авах боломжтой - 46%
- Шинэ мэдээлэл авах боломжтой - 26%
- Эрэл хайгуул хийх тохиромжтой - 21%

Эдгээр 3 үзүүлэлт нь нийт давуу талын 93%-ийг бүрдүүлж байна. Энэ нь оюутнууд цахим орчныг юуны өмнө мэдээлэл олж авах гол эх сурвалж, суралцах үйл явцыг дэмжих хэрэгсэл гэж ойлгодог нь дийлэнх оролцогчдын хариулт нэг чиглэлд байгаагаас харж болно. Бусад давуу талууд 0-7% хооронд хэлбэлзэж байгаа нь тэдгээр нь оюутнуудын хувьд хоёрдогч ач холбогдолтой болохыг нотолж байна.

Харин сул талын хувьд огт өөр дүр зураг ажиглагдсан. Нийт 218 удаагийн давтамжаас харахад нэг хоёр зүйл давамгайлахаас илүүтэй маш олон янзын асуудал харилцан адилгүй түвшинд илэрсэн.

- Хэт их хэрэглээ, донтох эрсдэл - 18%
- Найдваргүй мэдээлэлд автах эрсдэл - 17%
- Эрүүл мэндийн хүндрэл, нүдний ядрал - 14%
- Сэтгэл зүйн тогтворгүй байдал, сэтгэл санаагаар унах - 10%
- Анхаарал сарних, цаг үрэх - 13%

Үүнээс гадна үлдсэн хувь нь хэрэглээтэй холбоотой жижиг боловч олон асуудлууд руу тархсан байдаг. Өөрөөр хэлбэл, сул талын хариултууд 10 гаруй өөр төрлөөр тархсан нь цахим хэрэглээ оюутнуудын амьдрал ахуй, эрүүл мэнд, сэтгэл зүй, аюулгүй байдал, нийгмийн харилцаа, сургалтын чанар, цагийн менежмент зэрэгт нөлөөлж байгааг илтгэнэ. Харьцуулалт хийж үзвэл:

Давуу тал нь 3 үндсэн чиглэлд төвлөрч, нийт хариултын дийлэнх буюу 276 давтамжийн 93%-ийг эзэлж байна. Харин сул талд хамаатай 218 давтамж маш олон жижиг хэсгүүдэд хуваагдсан бөгөөд хамгийн өндөр хамаарал ердөө 18%-тай байна. Энэ нь сул талууд өргөн хүрээтэй, олон талтай, хариултууд нь тархай, задгай байгааг харуулж байна. Энэхүү тоон харьцаанаас харахад оюутнууд цахим орчны эерэг талуудыг бүгд ижил түвшинд өдөр тутамд хэрэглэж мэдэрдэг, харин сөрөг нөлөө нь хүн бүрт өөр өөр хэлбэрээр илэрдэг нь тодорхой байна.

Асуулга 2. Дижитал эриний давуу ба сул тал танд ямар нөлөөлөл үзүүлж байна гэж боддог вэ?

Судалгаанд оролцогчдын үнэлгээг нэгтгэхэд дижитал орчны давуу талын нийт оноо 146, харин сул талын нийт оноо 139 гэсэн дүн гарсан нь хоёр талын зөрүү маш бага, ердөө 7 нэгжийн давуу талтай байгааг харуулж байна. Давуу талын онооны дотор хамгийн өндөр төвлөрөл нь 61 оноог бүрдүүлсэн нэг томоохон давуу үзүүлэлт дээр хэт төвлөрсөн байв. Дараагийн түвшний үзүүлэлтүүд нь 23-24 орчим оноотой хэсэгт багтаж, үлдсэн давуу талын үзүүлэлтүүд нь 5-16 хооронд хэлбэлзэж байна. Энэ нь хэрэглэгчид технологийн ашиг тусыг тодорхой цөөн гол хүчин зүйлд илүү тод мэдэрдэг, харин бусад давуу талууд харьцангуй бага давтамжтай илэрдэг гэдгийг илтгэнэ.

Харин сул талын онооны хувьд хамгийн өндөр үзүүлэлт 30 байсан бол түүнээс арай нам үзүүлэлтүүд нь 16-24-ийн хооронд төвлөрсөн бөгөөд эрүүл мэнд, анхаарал төвлөрөл, харилцаанд нөлөөлөх асуудлууд харьцангуй ойролцоо түвшинд үнэлэгджээ. Үлдсэн сул талууд нь 3-13-ийн хооронд багцлагдаж, олон төрлийн жижиг сөрөг нөлөөллүүд нийлж, нийт 139 оноог бүрдүүлсэн байна.

Тоон өгөгдлөөс харахад давуу болон сул талын хуваарилалт чанарын хувьд ялгаатай байна.

- Давуу талууд цөөн тооны хүчтэй хүчин зүйлд төвлөрсөн, өндөр давтамжтай үзүүлэлт давамгайлдаг.
- Сул талууд олон төрлийн асуудалд сарнисан, бага ба дунд түвшний олон хүчин зүйл нийлж, нийт оноог бүрдүүлсэн.

Үүний үр дүнд хоёр талын нийлбэр харьцангуй ойролцоо гарсан ч давуу талын томоохон үзүүлэлтүүдийн нөлөөгөөр нийт онооны зөрүү давуу талын талд бага зэрэг хэлбийсэн байна.

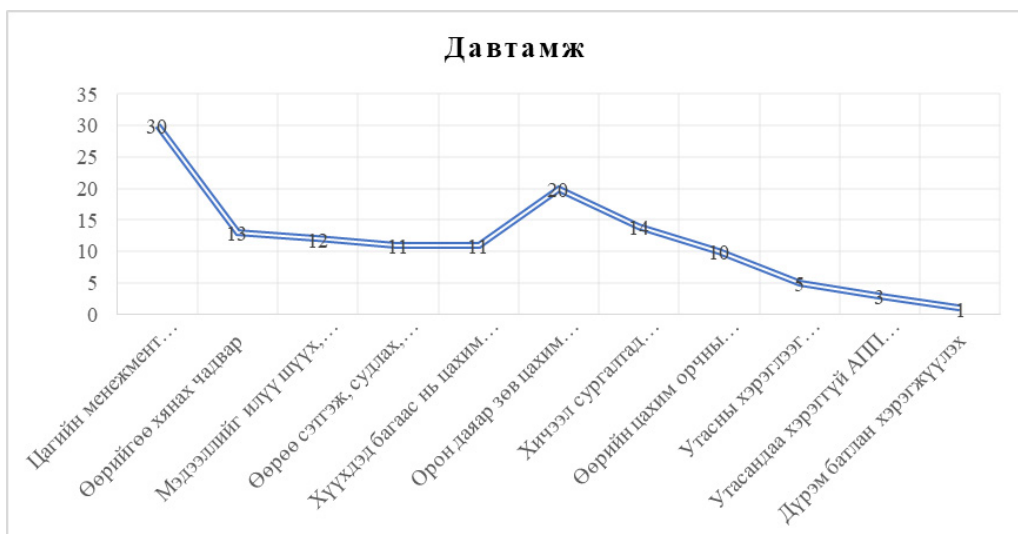

Асуулга 3. Дижитал эриний сул талын нөлөөллийг даван туулах ямар арга зам байна вэ?

№	Хариултын чиглэл	Давтамж	Хувь
1	Цагийн менежмент гаргаж зохицуулах	30	22.6%
2	Өөрийгөө хянах чадвар	13	9.8%
3	Мэдээллийг илүү шүүх, нягтлах, унших	12	9.0%
4	Дотны хүмүүстэйгээ биечлэн уулзах	11	8.3%
5	Хүүхдэд багаас нь цахим орчны үр дагаврыг тайлбарлан ойлгуулах	11	8.3%
6	Орон даяар зөв цахим хэрэглээний хөдөлгөөн өрнүүлэх	20	15.0%
7	Хичээл сургалтад технологийг хязгаарлах	14	10.5%
8	Өөрийн цахим орчны нууцлалыг хадгалах	10	7.5%
9	Утасны хэрэглээг багасгаж, ном унших, спортоор хичээллэх	5	3.8%
10	Утсанд буй хэрэгцээгүй апп-ыг устгах, татахгүй байх	3	2.3%
11	Дүрэм батлан хэрэгжүүлэх	1	0.75%

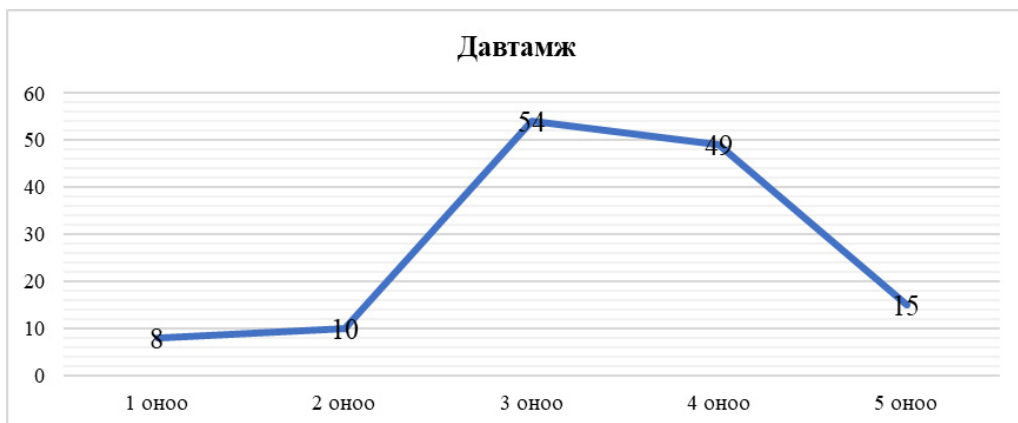
Судалгаанд оролцогчид цахим хэрэглээнээс шалтгаалах төрөл бүрийн нөлөөллийг нэрлэсэн бөгөөд эдгээр хариултууд нийт 133 давтамжтайгаар илэрчээ.

Хариултын тархалтаас харахад хамгийн их давтагдсан нэг үзүүлэлт нийт хариултын 22.6%-ийг эзэлсэн нь судалгаанд оролцогчдын хамгийн нийтлэг мэдэрсэн нөлөөг илтгэнэ. Үүний дараагаар 9-15%-ийн хооронд багтах нөлөөллүүд багцлан гарсан нь олонх оролцогч цахим хэрэглээтэй холбоотой дундаж түвшний зөрчил, дарамт, ядрал зэрэг мэдрэмжүүдийг хэлж буйг харуулж байна. Харин нийт хариултын 1%-иас бага хувийг эзэлсэн олон жижиг давтамжууд нь хувь хүний онцлог, хэрэглээний хэв маягаас шалтгаалах цөөн төрлийн нөлөөлөл нийт дүнг бүрдүүлж байгааг илтгэв.

Асуулга 4.

Судалгаанд ирүүлсэн 177 хариултын тоон үзүүлэлтүүд дараах байдалтай байна.

Судалгааны дүнгээс харахад дижитал хэрэглээ, технологийн нөлөө нь хүний боловсрол, хөгжилд дунд болон өндөр эерэг нөлөөтэй гэж оролцогчдын олонх нь үнэлсэн байна.

Хамгийн олон буюу 54 (30.5%) нь дунд зэрэг буюу 3-р түвшний нөлөөтэй гэж үзжээ. Үүний дараа 49 (27.7%) нь 4-р түвшний эерэг нөлөөтэй гэж үнэлсэн байна.

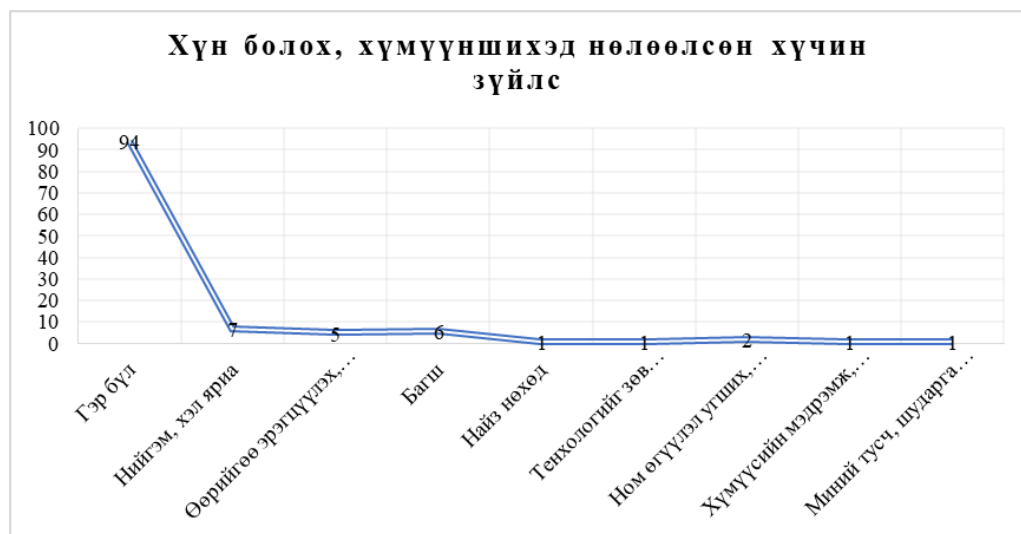

Мөн 15 (8.5%) нь маш сайн буюу 5-р түвшинд үнэлсэн нь технологийн дэвшил нь хүний хөгжилд бодитой дэмжлэг үзүүлдэг гэж үзжээ.

Нөгөө талаас, 8 (4.5%) нь маш бага нөлөөтэй (1-р түвшин), 10 (5.6%) нь бага нөлөөтэй (2-р түвшин) гэж дүгнэсэн нь технологийн хэрэглээ бүх хүнд адил үр дүнтэй нөлөөлдөггүй, зарим нь хангалттай ашиглаж чаддаггүй эсвэл сөрөг талуудыг илүүтэй хардаг байж болохыг илтгэнэ. Оролцогчдын 66%-д технологи эерэг нөлөөтэй (3-5-р түвшин) 10%-д сул нөлөөтэй (1-2-р түвшин) байна. Ингэснээр дижитал орчин, технологийн хэрэглээ нь хүний суралцах, хөгжих үйл явцад дэмжлэг үзүүлдэг гэсэн хандлага зонхилж байна гэж дүгнэв.

Асуулга 5.

Хариултын чиглэл	Давтамж
Гэр бүлийн орчин	54
Нийгэм, хүмүүсийн харилцаа	40
Сургууль, багш нар	6
Өөрийн эргэцүүлэл, ухаарал	5
Найз нөхдийн хүрээлэл	1
Технологийн зөв, зорилготой хэрэглээ	1
Ном бүтээл унших, логик сэтгэлгээ	2
Хүмүүсийн мэдрэмж, онцлог, хэрэгцээг ойлгох чадвар	1
Бусдын тусч, шударга зан чанар	1

Суралцагчдын хувьд хүн шиг хүн болж төлөвшихөд хамгийн хүчтэй нөлөө үзүүлсэн хүчин зүйл нь нэгдүгээрт, нийт 94 давтамжтайгаар гэр бүл хамгийн өндөр хувь эзэлсэн нь хувь хүний хүмүүжил, ёс суртахууны анхдагч эх үүсвэр гэр бүлийн орчин хэвээр байгааг харуулж байна. Энэ нь бусад бүх хүчин зүйлсийг нийлүүлсэн дүнгээс даруй хэд дахин өндөр байгаа нь хүүхдийн зан төлөв, үнэт зүйлсийн суурь гэр бүлийн соёл, хүмүүжлийн арга барилаас голлон шалтгаалдгийг

нотолж байна.

Үүний дараах нөлөөлөл нийгэм, хүмүүсийн харилцааны орчин, сургууль, багш нар, өөрийн эргэцүүлэл, ухаарал зэрэг нь тогтвортой боловч гэр бүлийн нөлөөтэй харьцуулахад харьцангуй бага хувь эзэлж байна. Энэ нь хүүхдийн хүмүүншлийн хоёрдогч орчин болох нийгэм-сэтгэл зүйн орчны нөлөө чухал болохыг харуулсан. Харин найз нөхдийн хүрээлэл, технологийн зөв, зорилготой хэрэглээ, ном бүтээл унших дадал, хүмүүсийн мэдрэмж, онцлог, хэрэгцээг ойлгох чадвар, бусдын тусч, шударга зан чанар гэх мэт хувь хүний гадаад, дотоод орчны нөлөөллүүдийг дурдсан байна. Энэ нь суралцагчид өөрийн хүмүүжилд хувь хүний хүчин зүйлс болон соёлын жижиг орчин нөлөөтэйг онцолжээ.

Энэхүү судалгаанаас харахад хүний мэдлэг, мэдээллийн хэрэглээ, нийгмийн харилцаа хоорондоо нягт холбоотойг харуулж байна. Орчин үеийн нийгэмд интернэт, дижитал платформууд нь мэдээллийг хялбар олж авах боломж олгодог ч тэдгээр мэдээллийг ялгах, боловсруулах чадвар чухал хэвээр байна. Хүнд мэдээллээс илүү бусадтай харилцах, бие биеэ ойлгох, хайрлах, энэрэх нь нэн чухлаас гадна хүмүүс хоорондын амьд харилцааны явцад хүн болж, хөгжиж, туршлага хуримтлуулдаг болохыг судалгаанд оролцогчид чухалчилжээ. Гэр бүл, сургууль, багш нар, найз нөхөд, нийгмийн орчин нь хувь хүний мэдлэг, зан төлөв, суралцах үйл явцад эерэг нөлөө үзүүлж, мэдээллийг зөв ашиглахад дэмжлэг болдог нь тодорхой байна.

Судалгааны үр дүн

Оюутнуудын хувьд дижитал хэрэглээний бодит байдал эерэг ба сөрөг нөлөө зэрэгцэн оршин буй дүр зурагтай байна. Олон оюутан хичээлийн дараа цахим орчинд байхыг илүүд үздэг бөгөөд мэдээлэл хайх, хичээлд бэлтгэх, тоглоом тоглох, сошиал орчинд харилцах зэрэг үйлдэл нь тэдний амралт, танин мэдэхүйн орон зайг бүрдүүлдэг гол арга зам болоод байна.

Гэхдээ цахим хэрэглээ нь оюутнуудын танин мэдэхүйг тэлж, мэдээлэлд боловсруулалт хийх чадварыг сайжруулж, өөрийн сонирхол, чадварт тохирсон эх сурвалжтай ажиллах, дуртай сэдвээ судлах, хичээлийн даалгаврыг бие даан гүйцэтгэх, зураг, видео бүтээл хийх зэргээр өөрийгөө хөгжүүлэх боломжтой байна. Гэвч хэрэглээ хяналтгүй үед нойр алдагдах, царай зүс алдах, анхаарал сарних, дижитал донтолт үүсэх, биеийн хөдөлгөөн багасах зэрэг эрсдэл ихэссэн байна. Цахим хэрэглээг хориглох бус, харин зөв, зохистой хэрэглээнд сургах нь илүү үр дүнтэй.

Дүгнэлт

Дижитал эрин нь хүмүүсийн харилцааг хялбарчилж, мэдээллийн хүртээмжийг өргөжүүлэн, бие даан сурах, мэдээлэлд өргөн хүрээтэй хандах, цаг хугацаа хэмнэх зэрэг эерэг нөлөөтэй ч амьд харилцааны чанарт сөрөг нөлөө үзүүлж буй олон талт үйл явц юм. Өөрөөр хэлбэл, хүмүүс хоорондын харилцаанд эв эетэй, амь нэгтэй, амьд харилцааг сулруулах, нойр, амралтын хэмнэл алдагдуулах, сэтгэл зүйн дарамт үүсгэх, өөрийгөө илэрхийлэх хэлбэрийг зохиомол болгох хандлагыг бий болгоход хүргэж байна. Иймээс цаашид технологийн хэрэглээг тэнцвэртэй болгох, гэр бүл,

сургуулийн орчинд нүүр тулсан харилцааг илүү чухалчлах, дижитал дүр ба бодит би-гийн ялгааг таньж мэдэх, нийгмийн дотно харилцааг сэргээх бодлого зайлшгүй шаардлагатай байна. Багш нар хөтөлбөр боловсруулах, хэрэгжүүлэх, сайжруулах үйл явцдаа дижитал эриний суралцагчдын онцлог, хэрэгцээг харгалзах нь сургалтын чанарт нөлөөлөх нэг хүчин зүйл болохыг анхаарвал зохино.

Талархал

Тус судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэхэд дэмжлэг үзүүлсэн Багшийн сургуулийн “Багш, бага боловсрол” хөтөлбөрөөр суралцаж буй I курсийн оюутнуудад чин сэтгэлийн талархал илэрхийлье.

Ном зүй

1. Бэгз, Н. (2017). Боловсролын хөгжлийн онол, арга зүйн асуудлууд. Улаанбаатар:
2. Жадамба, Б. (2017). Амь амьдрахуй ухаан. Улаанбаатар: Гэрэлт судар ХХК.
3. Түдэв, Л. (2002). Бүтээлийн чуулган XXIII боть. Улаанбаатар: Уриа ХХК.
4. OECD. (2023). *OECD Digital Education Outlook 2023*. <https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/c74f03de-en>
5. Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143.

DIGITAL ERA AND HUMAN FACE-TO-FACE COMMUNICATION

B. Bulgan
MNUE . Teachers School. Department of Mongolian
Language and Social Sciences, doctor (Ph.D)
Corresponding author: Email ID @msue.edu.mn ORCID ID

Received: 2026.03.01

Reviewed: 2026.04.06

Accepted: 2026.05.18

Abstract

Today, under the influence of rapid technological development, the patterns and ecosystem of human communication are changing significantly. Forms of living human interaction—face-to-face meetings, sincere conversations, teamwork, a sense of being together, emotional tone and body language—are increasingly being partially replaced by digital, platform-based communication. This change has a considerable impact on people’s socialization, humaneness, emotions, daily work and everyday life. The purpose of this article is to explore how the quality of human face-to-face communication is changing in the digital era and, on this basis, to identify the underlying causes, consequences and possible ways forward.

Keywords

communication ecosystem, humaneness, emotional expression, communication quality, causes of change, consequences

---

БАГА АНГИЙН СУРАХ БИЧГИЙН ЭХЭД ЭНЭРЭН НИГҮҮЛСЭХ АГУУЛГЫН ХҮРЭЭНД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

Н.Даваасүрэн
МУБИС; Багшийн сургууль; МХНУТ, доктор (Ph.D)
Холбоо барих зохиогч: davaasuren.n@msue.edu.mn ORCID ID

Хүлээн авсан: 2026.03.09 Хянагдсан: 2026.04.10 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Хувьсан өөрчлөгдөж буй нийгэмд ажиллаж амьдрахад чухал ач холбогдолтой чадварын нэг болох “бусдыг мэдэрч ойлгох (empathy)” чадварыг сургалтын үйл ажиллагаанд тусган хөгжүүлэх шаардлагатай байна. Энэхүү чадвар нь зөвхөн бусдыг ойлгох чадвар биш, харин хүн хоорондын итгэлцэл, халуун дулаан харилцааг бий болгодог нийгмийн оюун ухааны чухал бүрэлдэхүүн төдийгүй хүнлэг чанарын нэг гол үзүүлэлт юм. Тиймээс уг “хүнлэг чанар буюу бусдыг энэрч хайрлах” чадварыг эх хэлний хичээлийн сурах бичиг дэх эхээр дамжуулан төлөвшүүлэх боломжтой гэж үзэн, II-Ү ангийн монгол хэлний сурах бичиг дэх эхэд “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулгын хүрээнд шинжилгээ хийсэн болно. Уг судалгаагаар II-Ү ангийн сурах бичиг дэх 243 эхийн 43 нь буюу нийт эхийн 17.6% нь “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулгатай байгаа нь учир дутагдалтай байна. Мөн судалгааны явцад тухайн сурах бичгүүдэд “эх орноо хайрлах, эх оронч үзэл төлөвшүүлэх, монгол хүн болж төрснөөрөө бахархах” агуулгатай эх маш цөөн буюу 10 орчим байгаа нь анхаарал татаж байна. Ийнхүү сурах бичиг дэх эхийн агуулгыг нягтлан сонгож, эхийн агуулгыг ойлгох асуулт даалгаврыг хянамгай боловсруулах нь урт хугацаандаа монгол хүний оюун санаанд оруулж буй “үнэ цэнтэй хөрөнгө оруулалт” ч болж болох төдийгүй өнөө цагт гарч буй сэтгэл сэртхийлгэм гэмт хэргийн тоо цөөрөх, үе тэнгийн дээрэлхэлт багасах зэргээр эерэг өөрчлөлт авчрах боломжтой юм.

Түлхүүр үг

бусдыг мэдэрч ойлгох чадвар, энэрэн нигүүлсэхүй, хүнлэг чанар, эх оронч үзэл, эхийн агуулга

Удиртгал

Дэлхий дахиныг цочроосон КОВИД-19 цар тахлын улмаас үүссэн нөхцөл байдал нь хүн төрөлхтний өмнө нийгэм эдийн засгийн шинэ орчныг бий болгож, биднээс шинэ дасан зохицохуйг шаардах болсон билээ. Энэхүү шинэ нөхцөлийг

боловсролын салбарт авч үзвэл хүн төрөлхтөн болон дэлхийн ертөнцийн сайн сайхны төлөө идэвхтэй, бүтээлчээр хувь нэмрээ оруулахын зэрэгцээ тодорхойгүй, ээдрээтэй ирээдүйд бэлтгэгдсэн, уян хатан, дасан зохицох чадвар бүхий мэдлэг, чадвар, үнэт зүйл, хандлагатай суралцагчийг хөгжүүлэх явдал юм. Эдгээр мэдлэг, чадвар, хандлага, үнэт зүйлд шүүмжлэлт сэтгэлгээ, асуудал шийдвэрлэх чадвар, хүн хоорондын харилцааны чадвар, зөрчлийн менежмент, бүтээлч сэтгэлгээ, системийн сэтгэлгээ, хамтран ажиллах чадвар, бусдын оронд өөрийгөө тавьж үзэх, сэтгэл хөдлөлөө удирдах чадвар, дижитал болон техникийн чадвар, STEM чадвар, ногоон ур чадвар, хариуцлагатай дэлхийн иргэн байх, инновац болон бизнес эрхлэх чадвар, иргэний болон улс төрийн оролцоо, насан туршдаа суралцах чадвар мөн цөм үнэт зүйлс болох шударга ёс, хүний эрх, тэгш байдал зэргийг хамруулан үзэж болно. (БШУЯ Б., 2022)

Ази, номхон далайн улс орнууд XXI зууны суралцагчдын шинэ чадамжийг тодорхойлсон байдлыг авч үзэхэд бүтээлч болон шинэлэг сэтгэлгээний айн хүрээнд (бүтээлч сэтгэх, зохион бүтээх, хувиараа бизнес эрхлэх, хэрэглэх, эргэцүүлэн бодох, шийдвэр гаргах); хүмүүс хоорондын харилцааны айн хүрээнд (харилцан ойлголцох, зохион байгуулах, багаар ажиллах, хамтарч амьдрах, нийтэч байх, эвсэг байх, өөрийгөө бусдын байр сууринд тавих); хувь хүний айн хүрээнд (хувийн сахилга бат, бие даан суралцах, дасан зохицох, өөрийгөө мэдэх, хувийн сэдэл тэмүүлэл, шударга, өөрийгөө хүндлэх); дэлхийн иргэний айн хүрээнд (дэлхийн иргэний мэдлэг, ойлголттой байх, хүлээцтэй, нээлттэй, хариуцлагатай, ялгаатай байдалд хүндэтгэлтэй хандах, ёс суртахуунтай, олон талт соёлыг ойлгох, зөрчилдөөнийг шийдвэрлэх, чөлөөт оролцоо, шийдвэр гаргах, хүрээлэн буй орчиндоо хайр гамтай хандах, үндэсний онцлогоо мэдэх, бусдаас хамааралтай гэдгээ мэдэх); мэдээллийн технологийн айн хүрээнд (мэдээлэл харилцааны технологи хэрэглэн мэдээлэл олж авах, мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх, мэдээллийн технологийг ёс суртахуунтай хэрэглэх) тус тус тодорхойлжээ. (Ерөнхий боловсролын сурах бичигт хийсэн шинжилгээний дүнгийн тайлан, 2021)

Үүнийг өргөн хүрээнд нь авч үзвэл “Сургуулийн хөтөлбөр хэрэгжүүлнэ гэдэг нь хүүхэд “сайн хүн болж төлөвших” гэсэн уулын орой дээрх бариа (төрөөс дэвшүүлсэн боловсролын зорилго) хүртэл авирч чадахуйц байхаар сургуулиуд ууланд авирах замыг (сургуулийн зорилго) тодорхойлж, багш нар хүүхдүүдийг нүднийхээ өмнө байгаа зорилтдоо хүрэхэд нь гараас нь хөтөлж, дэмжингээ хамт алхана гэсэн үг юм. (Оюунцэцэг, 2024) Үүнийг “Боловсролын ерөнхий хууль”-ийн зорилго, баримтлах зарчмыг “Монгол Улсын боловсролын зорилго нь хүн бүрд чанартай боловсрол эзэмших тэгш боломж бүрдүүлж, насан туршдаа суралцаж, ажиллах, ёс суртахуунтай, сайн зан чанартай иргэнийг төлөвшүүлэхэд оршино.”(5.1.), “Хүний эрх, эрх чөлөө, төрт ёс, түүх, соёлын уламжлал, үнэт зүйлсийг нандигнан өвлөсөн, ардчилсан, хүмүүнлэг ёсыг дээдлэн сахисан байх” (5.1.8) хэмээн тус тус тодорхойлсон байна.

Мөн “Сургуулийн өмнөх болон ерөнхий боловсролын сургалтын хөтөлбөрийн үзэл баримтлал” (2024-2036)-д “Сургуулийн өмнөх болон ерөнхий боловсролын сургалтын хөтөлбөрийг боловсруулахдаа “... Хүмүүнлэг байх - Суралцагч бүрийн эрхэм чанарыг ойлгох, хүндэтгэх, тэдний эрхийг хангах, хамгаалах хүмүүнлэг

үзэл санаанд суурилах” (Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем, 2024) зэрэг зарчмыг баримтална” гэснээс үзэхэд дижитал эрин үеийн боловсролд “хүнлэг байх, энэрэнгүй байх”-ыг эрхэмлэх нь чухал байна. Үүнийг “Бага боловсролын сургалтын хөтөлбөрийн зорилго”-д “Сурагч нь эх хэл, үндэсний соёл, өв уламжлалаа дээдэлдэг, өөртөө итгэлтэй, бусдыг ойлгож, хүндэтгэдэг, сурах арга барил, авьяас чадвараа нээн хөгжүүлдэг, эрүүл аж төрөх ёсыг эрхэмлэдэг иргэн болж төлөвшихөд оршино.” (БСШУСЯ, 2019) хэмээн тодорхойлсноос ч тодорхой харж болно.

Дэлхийн улс үндэстэн бүр өөр өөрийн онцлог бүхий хүн амтай бөгөөд хөгжил дэвшлийн амин сүнс болсон боловсрол бол үндэстний хөгжлийн хөдөлгөгч хүч, хүнийг бүтээх эрдэм юм. Энэхүү “хүнийг бүтээнэ” гэдэг нь “хүнлэг энэрэнгүй иргэнийг бүтээх” гэсэнтэй утга дүйж байна.

Доктор (Sc.D) О.Пүрэвийн судлан тодорхойлсон “Монгол хүний үнэт зүйлсийн хүрээ”-нд “энэрэнгүй үзэл, тусч зан, хүний мөс, жудаг, нүнжиг, бусад хүмүүнийг хүндэтгэх, хайрлах ариун ёс журам, мал амьтныг хүмүүнчлэн хайрлах зан үйл, байгалийг хайрлах амин чанар” зэрэг нь “хүмүүншихүй” -д шууд холбогдох чанарууд юм. (Пүрэв, 2025) Тэрээр, монгол хүний дотоод ертөнцийн давуу талыг “хүнлэг, энэрэнгүй, өрөвч зөөлөн” гэж тодорхойлсон, “монгол хүний үнэт зүйл”-ийг сэтгэл- нийгэмшлийн хувьд “нинжин, цайлган, өрөвч сэтгэлтэй, бусдыг хайрлах хүндлэх хүмүүжилтэй, энэрэнгүй” гэж үзсэн зэргээс харвал монгол хүний мөн чанарыг тодорхойлох нэг үзүүлэлт нь “хүнлэг, энэрэнгүй” чанар болох нь тодорхой байна. “Монгол хүн үнэт зүйлдээ суралцахын ач холбогдлыг “эх орноо, хайрлан хамгаална, монгол хүн болж төрсөндөө баярлаж бахадна” болох нь харагдаж байна. Мөн “Монгол хүний сэтгэлийн үнэт зүйлсийн нэг бол “энэрэнгүй, жудагтай” чанар болох нь уг судалгааны үр дүнгээр нотлогдсон төдийгүй судлаач “сургуульд суурилсан сургалтын хөтөлбөрүүдэд монгол хүний үнэт зүйлийг тусгах, хэрэгжүүлэх боломж, бололцоо бүрэн байгааг анхаарах нь зүйтэй” гэсэн дүгнэлт хийсэн нь судалж буй асуудлын зорилготой бүрэн нийцэж байгааг онцлон тэмдэглэж байна.

Бие хүний үнэт зүйлийг амжилт, аюулгүй байдал, бусдаар хүндлүүлэх, бусдаас хамааралгүй байдал, бусдад хүндэтгэлтэй хандах, нинжин сэтгэл, зугаа цэнгэлтэй байх, нийцтэй зөрчилгүй байдал, олон талт буюу шударга харилцаа, уламжлал гэсэн үзүүлэлтээр тодорхойлжээ. (Бэгз.Н., 2018) Академич Н.Бэгз тэргүүтэй судлаачдын “... Статистик үзүүлэлтээс харахад судалгаанд хамрагдсан 6-10 настай хүүхдүүдийн үнэт зүйлийн үзүүлэлт өндөр түвшинд ($M=4.4$) илэрч байгаа нь өөрийн амжилт аюулгүй байдлаа хадгалдаг, уламжлалт зан үйлийг эрхэмлэдгийг харуулна. (Бэгз.Н., 2018, хууд. 269) Нийгмийн хэм хэмжээг дагаж мөрдөх чадвар 6-10 настай хүүхдүүдэд өндөр түвшинд байгаа нь бусадтай эерэг таатай харилцаж, аливаа дэг, дүрэм журмыг баримтлан, олон нийтийн газар биеэ зохистойгоор авч явдаг.” гэснээс үзвэл энэ насны сурагчдад боломжит хэлбэрээр эерэг нөлөө үзүүлэх боломжтой байна.

Монгол Улсын хувьд дэлхий нийтээр тархан буй боловсролын шинэлэг хандлага болох дижитал суралцахуйд гарч буй шинэ дэвшилд нийцүүлэн багш, суралцагчид зориулсан орон зай, цаг хугацаанаас үл хамааран, насан туршдаа суралцах

боломжийг бүрдүүлсэн үндэсний цахим сургалтын medle.mn, econtent.edu.mn, esur.mn зэрэг платформыг хөгжүүлж, хэрэглэсээр байна. Түүнчлэн хувьсан өөрчлөгдөж буй нийгэмд ажиллаж амьдрахад чухал ач холбогдолтой мета-танин мэдэхүй (thinking about thinking), суралцахуйд суралцахуй (learning to learn), сэтгэл хөдлөлөө удирдах (emotional regulation), аливаа зүйлд зорилго тавьж (goal orientation), тууштай байх (perseverance), бусдыг мэдэрч ойлгох (empathy) зэрэг чадварыг сургалтын үйл ажиллагаанд тусган хөгжүүлэх шаардлагатай байна. (БШУЯ Б., 2022)

Эндээс үзвэл бусдыг мэдэрч ойлгох чадвар нь зөвхөн бусдыг ойлгох чадвар биш, харин хүн хоорондын итгэлцэл, халуун дулаан харилцааг бий болгодог нийгмийн оюун ухааны чухал бүрэлдэхүүн төдийгүй хүнлэг чанарын нэг гол үзүүлэлт болох юм. Нөгөө талаас сургууль бол хүүхэд зөвхөн мэдлэг эзэмших биш, хүн болж төлөвших орон зай бөгөөд энэрэх, нигүүлсэх сэтгэлийг ихэнхдээ сурч, дуурайж, давтаж байж тогтдог чадвар юм. Эндээс чухам юунаас сурч болох вэ? гэдэг асуудал урган гарч байгаа бөгөөд эх хэлний хичээлийн сурах бичиг дэх эхээр дамжуулан, уг чадварыг төлөвшүүлэх боломж байх магадлалтай. Ийм учраас “II-Y ангийн монгол хэлний хичээлийн сурах бичиг дэх эхэд “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулгын хүрээнд дүн шинжилгээ хийхээр зорьсон юм.

Эх хэлний сурах бичигт энэрэн нигүүлсэхүй агуулгын хүрээнд хийсэн шинжилгээ

Юуны өмнө өгүүллийн түлхүүр үгсийн үндсэн ба шилжсэн утгыг “Монгол хэлний их тайлбар толь”-оос (www.mongoltoli.mn) лавлахад дараах байдалтай байна. Үүнд:

1. энэрэнгүй- өрөвч зөөлөн сэтгэлтэй, уян зөөлөн, ухаалаг
2. энэрэнгүй сэтгэл (өршөөн хайрлах өрөвч сэтгэл)
3. энэрэхүй-өршөөн хайрлах сайхан санаа: энэрэхүй ёс (өршөөн хайрлах ёс).
4. энэрэл нигүүсэл- бусдыг өрөвдөн хайрлах сэтгэл
5. энэрэнгүй сэтгэлтэй хүн- энэрч хайрлах, өршөөнгүй сэтгэлтэй хүн
6. энэрэлт хүмүүн (энэрэн нигүүлсэхүй сэтгэл бүхий хүн).

Дээрх тайлбараас ажвал “энэрэх, хайрлах, нигүүлсэх” гэдэг нь ерөнхий утгаараа “хүний ёс, бусдыг хайрлах сэтгэлтэй хүн” гэсэнтэй дүйж байгаа тул “хүний ёс, хүний чанар” зэрэг үгийн утгыг лавлан үзлээ. Үүнд:

1. хүний ёс (хүнийг хайрлах, хүндэтгэх ёс)
2. хүн- хүний зан чанар, нэр хүнд: хүн муутай (нөхрийн мөс чанар, ханилгаа муу), хүн сайтай (хүний мөс чанар, ханилгаа сайн)
3. хүний чанар (а. Хүний оюун ухаан, сэтгэцийн төрөлх чадвар; б. Тухайн нийгмийн байгуулал, тухайн цаг үеэс шалтгаалсан мөн чанар)
4. сайн хүн (сайхан сэтгэлтэй, тусч хүн)
5. *хүний үнэр (хүний мөс чанар, хүнлэг чанар),
6. *хүний үнэргүй (хүний мөсгүй, хүн чанаргүй)
7. *хүний мөсгүй (хүн чанаргүй, ханилгаагүй)
8. *хүнээ байх (муу муухай явдлыг олонтгоо үйлдэж, хүн чанараа гээх)

9. *хүнээ гээх (хүн чанараа алдах)

10. *хүний адаг (а. Хамаг муу хэргийг үйлддэг, хүний чанараар муу)

Дээрх тайлбаруудыг нэгтгэн үзвэл “хүнлэг байх, бусдыг ойлгож мэдрэх” нь “утгаа “энэрэн нигүүлсэхүй” гэх ерөнхий утгад зангидагдаж байна. Бага ангийн сурагчид “энэрэн нигүүлсэх” чадвар төлөвшүүлэхэд зөвхөн эцэг эх, гэр бүлийн орчноор хязгаарлагдахгүй бөгөөд түүнд сургууль, найз нөхөд, сургалтын хөтөлбөр, сурах бичгийн агуулга зэрэг хүчин зүйлийн нөлөө их.

Чухам иймийн учир бага ангийн сурагчдын эх хэлний хичээлийн гол хэрэглэгдэхүүн болсон сурах бичиг дэх эхэд “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулга хэрхэн туссаныг тодруулах судалгаа хийсэн болно. Нөгөө талаас “Бага боловсролын сургалтын хөтөлбөр”-г уг агуулгын хүрээнд сурагчдын эзэмших чадварт шинжилгээ хийхэд унших чадварын хүрээнд II ангийн сурагчид “2.1.г. Уншсан эхийн баатруудын сайн, муу үйлийг жишээгээр тайлбарлах”, Y ангийн сурагчид “5.1.ж.Уншсан эхийн баатруудын харилцан ярианаас тэдний зан чанарыг дүгнэх” гэсэн хоёр чадвар байгааг тэмдэглэж байна.

Судалгаанд II-Y ангийн сурах бичиг дэх 243 эхэд “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулгын шинжилгээ хийсэн бөгөөд дараах үр дүн ажиглагдлаа. Үүнийг анги тус бүрээр нэгтгэн үзүүлье.

Хүснэгт 1. “Монгол хэл II” сурах бичигт хийсэн агуулгын шинжилгээ

Сурах бичиг дэх эхийн агуулга	Тоо	Эзлэх хувь
1. Танин мэдэхүй	35	50.7%
2. Эрдэм ном	5	7.2%
3. Ёс суртахуун	15	25%
4. Энэрэн нигүүлсэхүй	14	20.2%
	69	100%

Дээрх тоон судалгаанаас харахад танин мэдэхүйн агуулга нь бусад эхээс харьцангуй олон байгаа нь бага ангийн сурагчдад ертөнцийн сонин сайхантай таниулах зорилготой нь тодорхой байна. Харин “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулга бүхий эхийн тоог түүнтэй харьцуулахад харьцангуй цөөн буюу нийт эхийн 20.2%-ийг эзэлж байна. Ийм эхийг сонгохдоо “Энэрэн нигүүлсэхүйн импати буюу бусдын бодол санаа, сэтгэл зүрх, зовуурь, шаналлыг ойлгож, түүнтэй хамт мэдрэх, шаардлагатай бол туслахад бэлэн байх чадвар”-ыг илэрхийлсэн байдалд тулгуурласан болно. Мөн уг судалгааны явцад “энэрэх, нигүүлсэх” агуулга бүхий эх байгаа ч боловсруулсан асуулт даалгавар нь өөр агуулга руу чиглүүлсэн байх нь түгээмэл байгаа бөгөөд жишээ болгон зарим эхийг тодруулан тайлбарлая.

*Хүснэгт 2. Сурах бичиг дэх эхийн агуулгыг “энэрэн нигүүлсэхүй”-д
ялдуулан тайлбарлах нь*

Эхийн нэр	Энэрэн нигүүлсэхүйд холбогдох нь	Уншиж ойлгох асуултын чиглэл
1. Гаварт тохиолдсон явдал	Хөлөө гэмтээсэн найзынхаа сэтгэлийг мэдэрч, найздаа сэтгэлийн дэм өгөх “Эдгэрэхээр нь хамт тоглоно” гэж захиа бичсэндээ баяртай байв.	Гавар, үг бичиж чадсандаа баяртай байв.
2. Хоёр найз	Өдөржин самар түүсэн хэрэм, баавгай хоёр бие биенээ хайрлаж, зовуурь шаналлыг нь өөр дээрээ мэдэрч, бие биедээ амрахыг зөвлөсөн.	Хэрэм, баавгай хоёр сайн найзууд
3. Ер бусын тэмцээн	Залхуу зангаасаа болоод, өвлийн бэлтгэлээ хангаж чадаагүй баавгай өлсөөд, унтаж чадахгүй ойгоор тэнэж явахад хэрэм түүний зовлонг ойлгон, ойн амьтдыг цуглуулан, түүнд тусалж, өлсөх аюулаас аврав.	Хэрэм ажилсаг учраас тэмцээнд түрүүлж, баавгай залхуу учраас хоцорсон.
4. Саргай цэцэг, болжмор хоёр	Өд сөд чинь өрвөгөр муухай гэж саргай цэцэгт хөөгдсөн ч гэлээ болжмор төөлүүр хорхойд идэгдэн, гундаж ядарсан саргай цэцгийг энэрч хайрлан, түүний зовлонг мэдэрч, тусалсан.	1.Саргай цэцэг яагаад гандсан бэ? 2. Болжморт талархал илэрхийлсний учир юу вэ?
5. Дайллага	Алаг гөлөг өлсөж ядарсан гаврын зовуурь шаналлыг ойлгон, арга чарга хайсаар үмх мах олж, өөрөө ч идэлгүй гавар хүүг цадтал нь дайлав.	1.Алаг гөлөг гадагш гарч ямар арга сийлсэн бол? Чи юу гэж бодож байна вэ? 2.Айлын хүү юу хийсэн бэ? Тэр гөлөгтэй ямархуу байдалтай ярьсан бол? 3.Гавар ямар байдалтай байсан бол? Чи юу гэж бодож байна.

Энэ мэтчилэн уг эхийн агуулгыг зөв ухаарч, сурагчдад “энэрэн нигүүлсэх” сэтгэл “суулгаснаар” тэднийг “хүн шиг хүн” болгон төлөвшүүлэхэд бага боловч хувь нэмэр оруулах боломжтой юм. Уг судалгааны явцад II ангийн сурах бичигт “Хавар” шүлгийг эс тооцвол “монгол хүн болж төрснөөрөө бахархах, эх оронч байх” зэрэг монгол хүний үнэт зүйлийг илтгэх агуулга бүхий эх байхгүй байгаа нь сэтгэл эмзэглүүлж байлаа. Тиймээс эрх зүйн баримт бичгүүдэд “ эх оронч үзэл, эх орноороо бахархах” талаар хэрхэн туссаныг тодруулах шаардлага тулгарсан юм. Үүнээс жишээлэн дурдвал:

“Алсын хараа-2050” буюу Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын эрхэм зорилго”-д “Монгол Улс 2050 онд нийгмийн хөгжил, эдийн засгийн өсөлт, иргэдийн амьдралын чанараар Азид тэргүүлэгч орнуудын нэг болно. Үндэс язгуур, төрт ёс, өв соёлоо дээдэлж, үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлээ эрхэмлэж, хүн төрөлхтний дэвшилтэт ололтыг дэмжиж, хөрст дэлхий, унаган байгалиа хайрлан

хамгаалж, амар тайван, хүмүүнлэг нийгмийг цогцлоож, ардчилал, шударга ёсны засаглалыг бэхжүүлж, өөрийгөө тэтгэсэн эдийн засаг нь өрх, иргэн бүрд тэгш, хүртээмжтэй хүрсэн, эрүүл чийрэг, эрдэм боловсролтой, эх оронч, хөрвөх чадвартай, оюунлаг, бүтээлч иргэнтэй улс болж хөгжинө. (Алсын хараа 2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, 2020) гэж тодорхойлсон байна. Нэн ялангуяа Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлийн хувьд “Төрт ёсны уламжлал, түүх, соёлын дурсгал, утга зохиол, урлагийн бүтээлээр үндэсний бахархал төлөвшүүлж, эх оронч үзэл, эв нэгдлийг нягтруулна.” (Зорилт 1.1.) I үе шат (2021-2030)-нд “Өв тэгш, үндэсний ухамсарт эх оронч монгол хүнийг төлөвшүүлнэ.” “Хүмүүнлэг, оюунлаг, ёс суртахуунтай, үндэсний соёлын мэдлэг, чадвар, дадалтай монгол хүнийг бэлтгэнэ.” хэмээжээ.

“Боловсролын салбарын хөгжлийн дунд хугацааны төлөвлөгөө (2021-2030)”-нд “Үндэсний эв нэгдэл, үнэт зүйл” -ийн хувьд “Төрт ёсны уламжлал, түүх, соёлын дурсгал, утга зохиол, урлагийн бүтээлээр үндэсний бахархал төлөвшүүлж, эх оронч үзэл, эв нэгдлийг нягтруулна.” (Зорилт 1.1.), “Улс, үндэстний эх орон, газар нутаг, тусгаар тогтнолоороо бахархах үзлийг сэргээж, монголчуудын уламжлалт төрт ёсны үзэл, сургаалыг орчин үед нийцүүлэн хөгжүүлж эх оронч үзэл, үндэсний эв нэгдлийг төлөвшүүлнэ. (Зорилт 1.1.1) тус тус тодорхойлсон байна. (“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, 2020)

Мөн уг баримт бичгийн “Хүний хөгжил” хэсгийн “Боловсрол”-ын талаар хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны хүрээнд “Бага, дунд боловсролын чанарыг дээшлүүлж, сургалтын хөтөлбөр, агуулга, арга зүйд монголын түүх, хэл, соёл, үндэсний өв уламжлал, зан заншил, эх оронч сэтгэлгээ, хувь хүний хөгжил, төлөвшил, хос хэл, хүн төрөлхтний нийтлэг үнэт зүйлийг тусган хэрэгжүүлнэ.” (2.1.20) гэж тодорхойлсон байна.

Эдгээр баримт бичгээс харахад “эх оронч монгол хүнийг төлөвшүүлэх”-д бүх шатны боловсролын байгууллага, сургууль, багш нар анхаарлаа хандуулж, сургалтын хөтөлбөр, сурах бичгийн агуулгад уг агуулгыг тусгах зэргээр онцгойлон анхаарах цаг нэгэнт ирсэн байна. Ийм учраас бусад ангийн сурах бичгийн эхэд агуулгын шинжилгээ хийхдээ “энэрэн, нигүүлсэхүй ба эх оронч үзэл” гэсэн хоёр агуулгыг хамтад нь авч үзэх нь зүйтэй гэж үзсэн болно.

Хүснэгт 3. “Монгол хэл III” сурах бичигт хийсэн агуулгын шинжилгээ

Сурах бичиг дэх эхийн агуулга	Тоо	Эзлэх хувь
1. Танин мэдэхүй	27	45%
2. Эрдэм ном	4	6.6%
3. Ёс суртахуун	17	28.3%
4. Энэрэн нигүүлсэхүй	12	20%
	60	100%

Дээрх тоон судалгаанаас харахад танин мэдэхүйн агуулга бүхий эх 45%-ийг эзэлж байгаа бол “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулга бүхий эх харьцангуй цөөн буюу нийт эхийн 20%-ийг эзэлж байна. Уг дүгнэлтийг хийхдээ “Энэрэн нигүүлсэхүйн импати

буюу бусдын бодол санаа, сэтгэл зүрх, зовуурь, шаналлыг ойлгож, түүнтэй хамт мэдрэх, шаардлагатай бол туслахад бэлэн байх чадвар”-ыг илэрхийлсэн байдалд тулгуурлан болно. Мөн уг судалгааны явцад “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулга бүхий эх байгаа ч агуулгыг ойлгоход чиглэсэн асуулт даалгавар нь өөр агуулга руу чиглүүлсэн байгаа нь ажиглагдаж байгаа бөгөөд жишээ болгон зарим эхийн агуулгыг тодруулъя.

Хүснэгт 4. “Монгол хэл III” сурах бичиг дэх эхийн агуулгыг “энэрэн нигүүлсэхүй”-д уялдуулан тайлбарлах нь

Эхийн нэр	Энэрэн нигүүлсэхүйд холбогдох нь	Уншиж ойлгох асуултын чиглэл
1. Бяцхан найз	Халуун наранд гадсаа тойрон буйлах ботгыг ээжийгээ санаад уйлаад байгаа юм байх даа гэж өрөвдөн, Би ээжийг чинь дуудаад ирье гэнгээ том савтай усыг дааж ядан авчирч, ботгоны цангааг тайлсан. Зовсон үед минь намайг ойлгож тусалсан найзтай болсондоо ботго баяртай байна.	1.Төл малын тухай ойлгосноо бичье. 2. Ямар учраас “Бяцхан найз” гэж нэрлэсэн бэ? 3. Чамд үүнтэй төстэй явдал тохиолдож байсан уу?
2. Хэрэв би	Өвчтэй байгаа найзынхаа өвдөлт зовуурийг нь мэдэрч, найзуудаа, багш нараа, сургуулиа санасан сэтгэлийг нь ойлгож, сургуульдаа хурлан явахад нь тусалж, нар болон ээж эдгээнэ. Цонхон дээр байгаа даарсан цэцгийг “даарч байгаа даа” гэж хайрлан, дэлбээгээ нээхэд нь тусалж нар болон ээнэ.	1.Цэгийн оронд үг нөхөөд, шүлгийг тод чанга дуугаар уншъя. 2.Хэрвээ чи шидтэн бол хамгийн түрүүнд хэнд туслах вэ?
3. Талын шувуудын өндгөнд сүүдрээ бүү хүргээрэй.	Талын шувуудын өндгийг “амьтны үр” юм гэж хайрлан битгий хөндөөрэй. Магадгүй хагалчихвал өндөг болж чадахгүй, эх шувуу ч өндгөө санаад шаналах болно. Хэрэв чи ээжгүй болбол яах вэ?, ээж нь чамгүй бол яах бол?	Шүлэгт юуны тухай бичсэн байна вэ? Шувууд яагаад өндгөө голдог вэ? Шувууны өндгөнд сүүдрээ тусгаж болохгүй.

Ийнхүү сурах бичиг дэх зарим эхийн агуулгыг өнгөц дүгнэх биш, гол санааг гажуудуулалгүйгээр сурагчидтай хамтран ярилцсанаар “энэрэн нигүүлсэх чадвар” төлөвшүүлэх боломжтой гэж үзлээ. Уг судалгааны явцад III ангийн сурах бичигт “Хоргын тогоо” эхийг эс тооцвол “монгол хүн болж төрснөөрөө бахархах, эх оронч байх” зэрэг монгол хүний үнэт зүйлийг илтгэх агуулга бүхий эх байхгүй байна.

Хүснэгт 5. “Монгол хэл IV” сурах бичиг дэх эхэд хийсэн агуулгын шинжилгээ

Сурах бичиг дэх эхийн агуулга	Тоо	Эзлэх хувь
1. Танин мэдэхүй	13	22.4%
2. Эрдэм ном	7	12.06%
3. Ёс суртахуун	28	48.2%
4. Энэрэн нигүүлсэхүй	10	17.2%
	58	100%

Дээрх тоон судалгаанаас харахад ёс суртахууны агуулга бүхий эх 48.2%-ийг эзэлж байгаа бол “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулга бүхий эх харьцангуй цөөн буюу нийт эхийн 17.2%-ийг эзэлж байна. Тэдгээр эхийг “Энэрэн нигүүлсэхүйн импати буюу бусдын бодол санаа, сэтгэл зүрх, зовуурь, шаналлыг ойлгож, түүнтэй хамт мэдрэх, шаардлагатай бол туслахад бэлэн байх чадвар”-ыг илэрхийлсэн эсэхийг харгалзсан болно. Мөн судалгааны явцад “энэрэх, нигүүлсэх” агуулга бүхий эх байгаа ч уншиж ойлгоход чиглүүлсэн асуулт даалгавар нь өөр агуулга руу хөтөлсөн байна. Эхийн агуулга ба уншиж ойлгоход чиглүүлсэн асуулт даалгаврыг харьцуулснаа зарим эхээр жишээлэн тайлбарлая.

Хүснэгт 6. Монгол хэл ИҮ сурах бичиг дэх эхийн агуулгыг “энэрэн нигүүлсэхүй”-д уялдуулан тайлбарлах нь

Эхийн нэр	Энэрэн нигүүлсэхүүд холбогдох нь	Уншиж ойлгох асуултын чиглэл
1. Ах дүү хоёр	Ах нь “Дүү минь олон хүүхдийг тэжээхэд бэрх байгаа байх даа” гэж хайрлан энэрч, илүү бухал өгөхөд дүү нь ах минь ганц бие юм даа гэж өрөвдөн, бухал өвс нэмж өгнө. Жаргах зовох аль ч цагт бие биедээ нөмөр болох ах дүүс бие биеэ хайрлах учиртай.	1.Хэн хэнийх нь тариа тэнцүү байгаад байсны учир нь юу байсан бэ? 2.Тэд бие биеийнхээ ямар зан чанарыг мэддэг болсон бэ?
2. Бусдын тус багадахгүй.	Зам дээр байгаа ангалзах аврахын тулд бяцхан далавчаараа могойг хөөх эх болжморыг энэрэн хайрлаж, могойг шилбүүрдэн хөөв. Харин хонь нь уруудахад болжморууд тусалж, тогтоож чадсан. Хэл мэдэхгүй ч гэлээ болжмор тусалж чаддаг.	1.Хүүгийн ямар зан чанар илрэв? 2. Болжморыг хэрхэн аварсныг гурав дахь догол мөрийн өгүүлбэрийг хэрэглэн, ярья. 3. Зохиолч бидэнд юу хэлэхийг хүссэнийг тав дахь догол мөрийг уншиж, дүгнэн бичье.

Сурах бичиг дэх эхийн агуулгыг сайтар нягталбал “энэрэн нигүүлсэх чадвар”-ыг төлөвшүүлэх боломжтой байна. Уг судалгааны явцад ИҮ ангийн сурах бичигт “Халуун элгэн нутаг” шүлгийг эс тооцвол “монгол хүн болж төрснөөрөө бахархах, эх оронч байх” зэрэг монгол хүний үнэт зүйлийг илтгэх агуулга бүхий эх байхгүй байгаа нь учир дутагдалтай байна.

Хүснэгт 7. "Монгол хэл Y" сурах бичиг дэх эхэд хийсэн агуулгын шинжилгээ

Сурах бичиг дэх эхийн агуулга	Тоо	Эзлэх хувь
1. Танин мэдэхүй	36	64.2%
2. Эрдэм ном	2	3.5%
3. Ёс суртахуун	11	15.9%
4. Энэрэн нигүүлсэхүй	7	12.5%
	56	100%

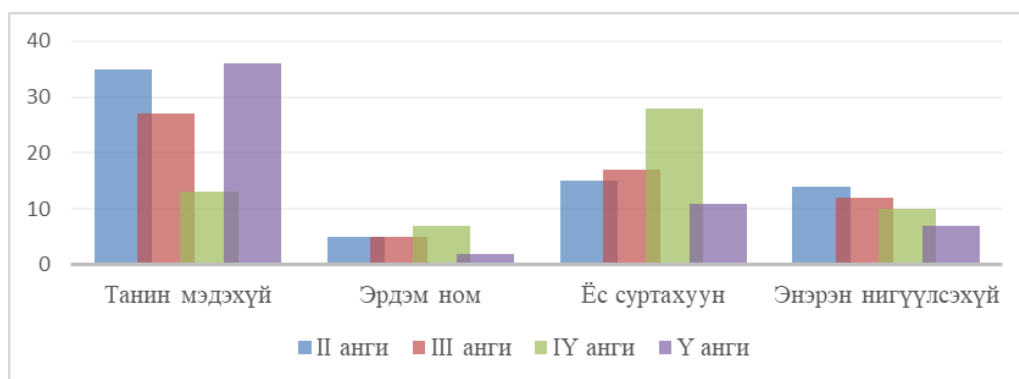
Дээрх тоон судалгаанаас харахад танин мэдэхүйн агуулга бүхий эх 64.2%-ийг эзэлж байгаа бол “энэрэн нигүүлсэх” агуулга бүхий эхийн тоог түүнтэй харьцуулахад маш цөөн буюу нийт эхийн 12.5%-ийг эзэлж байна. Эдгээр эхийг “Энэрэн нигүүлсэхүйн импати буюу бусдын бодол санаа, сэтгэл зүрх, зовуур, шаналлыг ойлгож, түүнтэй хамт мэдрэх, шаардлагатай бол туслахад бэлэн байх”-ыг илэрхийлсэн байдалд тулгуурлан сонгосон болно. Судалгааны явцад “энэрэх, нигүүлсэх” агуулга бүхий эх байгаа ч уншиж ойлгоход чиглэсэн асуулт даалгавар нь өөр агуулга руу чиглүүлсэн байгаа нь ажиглагдсаныг зарим эхээр жишээлэн тайлбарлая.

Хүснэгт 8. “Монгол хэл Ү” сурах бичиг дэх эхийн агуулгыг “энэрэн нигүүлсэхүй”-д уялдуулан тайлбарлах нь

Эхийн нэр	Энэрэн нигүүлсэхүйн импати чадвартай холбогдох нь	Уншиж ойлгох асуултын чиглэл
1. Хүмүүс ээ, надад урам хайрла	Баяр хөө, гуниг зовлонтой хэн бүхний баяр жаргал, зовлон гунигийг өөртөө тохиолдсон мэт мэдэрч, урам хайрла. Хэзээ нэгэн цагт чамд тийм нэгэн өдөр ирэхэд хүмүүс чамд ч урам өгнө. Бие биеэ энэрч хайрлая.	Урам гэдэг бол хүнийг үгээр, ухаанаар, итгэлээр, сэтгэлээрээ дэмжихийг хэлнэ.
2. Шуурга	Ишиг байхаас нь хайрлан өсгөсөн улаан ямаа нь шуурганд уруудсан хонио тогтооход нь охинд туслан, хөлдөж үхэх аюулаас аварсан. Хар нялхаасаа ижилдэн дассан ямаа, охин хоёр бие биедээ өмөг түшиг болж, аюулыг давж чадсан. Хүн гэлтгүй мал амьтныг чин сэтгэлээсээ энэрэн хайрлавал тэдний хайр чамайг үхлийн аюулаас аварна.	1.Эрх улаан ямаа нь Ичинхорлоо охиныг сэрээгээгүй бол юу болох байсан бэ? 2.Зохиолын төгсгөлд “Ичин-хорлоо охин дайсныг ялсан баатар шиг цог жавхлантай угтжээ” хэмээн дүрсэлсэн бэ?
3. Бялзуухай гадаа хоносны учир	Эзгүй байгаа хар тодлын үүрэнд сүрэг болжмор орсон ч нэг бялзуухай багтсангүй гадаа хоносон нь тэдний эх байв. Эх хүн үрсээ энэрэн хайрлаж, үрс минь даарахгүй бол болно оо” гэсэн сэтгэлээр өөрийгөө хойш нь тавьж, гадаа хонов.	1.Эхийн түлхүүр үгийн доогуур зураарай. 2.Эхийн гол өгүүлбэрийн доогуур зураарай. 3.Зурсан үг, өгүүлбэрээ оруулж эхийн гол санааг товчлон бичээрэй.

Сурах бичиг дэх эхийг тухайн ангийн эх хэлний хичээлээр эзэмших чадваруудтай холбон сонгосон нь тодорхой хэдий ч эхийн агуулгыг ерөнхий байдлаар авч үзэх биш, харин энэ мэтчилэн лавлан тодруулснаар “энэрэн нигүүлсэх, бусдыг ойлгох, бусдын оронд өөрийгөө тавих” чадварыг төлөвшүүлэх боломжтой байна. Уг судалгааны явцад Ү ангийн сурах бичигт “монгол хүн болж төрснөөрөө бахархах, эх оронч байх” зэрэг монгол хүний үнэт зүйлийг илтгэх агуулга бүхий эх харьцангуй олон буюу “Эх орон”, “Монгол орон”, “Газар шороо”, “Дөрвөн цаг”, “Хавар”, “Намар”, “Уул” гэсэн 7 эх байгаа нь сайшаалтай. Дээрх судалгааг нэгтгэн графикаар үзүүлбэл:

Зураг 1. Монгол хэл II-У ангийн сурах бичигт хийсэн агуулгын шинжилгээ

Сонгон судалсан сурах бичгүүдэд байгаа “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулгатай 43 эхийн ерөнхий утгыг дүгнэж үзвэл “хэдий дутагдал гаргадаг ч миний найз гэж найзыгаа хайрлах, хэдий залхуу ч өлсөж шаналах найзыгаа хайрлан туслах, ааш муутай ч бусдыг хайрлах, шувууны өндгийг ч бол энэрэн хайрлаж, эх нь үргүй болох, үр нь дэгдээхэй болж чадахгүй гэж энэрэн хайрлах, жимс идмээр байвч дахин ургаж төлжинө гэж энэрч хайрлах, ажил хийх эв дүйгүй ч өөрөө ч бас ийм байсан гэдгээ санаж хайрлах, голын жараахайг үхчих вий гэж энэрэх” зэргээр бусдыг энэрч хайрлаж өрөвдөх, шалтгаангүйгээр хайрлах тухайд чиглэсэн байна. Түүнчлэн зөвхөн өрөвдөж, хайрлаад өнгөрөх биш, чадах хэрээрээ тусалж байгаа тухай өгүүлж байгаагаас харвал эхийн утга санаагаар дамжуулан, оновчтой асуултаар хөтлөн, “энэрэн нигүүлсэх” чадвар төлөвшүүлэх боломжтой байна.

Судалгааны үр дүн

1. II-У ангийн сурах бичигт нийтдээ 243 эхийн 43 нь буюу 17.6%-ийг “энэрэн нигүүлсэх” агуулга бүхий эх байгаа нь учир дутагдалтай байна.
2. Сурах бичиг дэх зарим эх “энэрэн нигүүлсэх” агуулгатай байгаа хэдий ч эхэд боловсруулсан асуулт, даалгаврууд түүнийг хөндөөгүй буюу өөр сэдэв рүү чиглүүлсэн байгааг хянан үзэх шаардлагатай.
3. Бага ангийн эх хэлний сурах бичиг дэх эхэд “монгол хүн болж төрснөөрөө бахархах, эх орноо хайрлах, эх орноороо бахархах” агуулга бүхий эх маш цөөн буюу II ангийн сурах бичигт “Хавар”, III ангийн сурах бичигт “Хоргын тогоо”, IV ангид “Халуун элгэн нутаг”, V ангийн сурах бичигт “Эх орон”, “Монгол орон”, “Газар шороо”, “Дөрвөн цаг”, “Хавар”, “Намар”, “Уул” зэрэг 10 эх байгаа нь хангалтгүй үзүүлэлт юм. Энэ нь “Эдийн засгийн хүндрэлийн үед боловсролын чанар, хүртээмжийг сайжруулах төсөл ерөнхий боловсролын сургуулийн сурах бичигт хийсэн шинжилгээний дүнгийн тайлан” (2021) -д “Бага ангийн монгол хэлний сурах бичигт өгсөн дүгнэлтэд “Ахуйн мэдлэг эзэмшүүлэх, байгаль орчноо хайрлан хамгаалах, өөрийгөө хүмүүжүүлэх сэдвийн тоо бага байна. Монгол сэтгэлгээ, түүх, соёл, үнэт зүйлийн сэдэв агуулга цөөн.” гэсэнтэй нийцэж байна.

Дүгнэлт

Эх хэлний хичээлийн гол хэрэглэгдэхүүн болох сурах бичгийн эхэд “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулга бүхий эхийг зориуд сонгон оруулснаар бага ангид суралцах мөчөөс “хүнлэг байх, бусдыг хайрлах” үзэл төлөвшинө. Түүнчлэн бага ангийн сурагчид өөрөөсөө өөр хүний байр суурийг төсөөлж, зөвхөн “Би түүний оронд байсан бол яах вэ?” гэх өнцгөөс биш, харин “Бусдад би яаж тусалж чадах вэ?” гэж бодох зэргээр хүмүүжил төлөвшилд нь нөлөөлнө. Мөн зарим эхээс сургамж авч, сайн үйлсийн аян өрнүүлэх, хүчирхийлэл, дээрэлхэлтийг “энгийн зүйл” мэтээр хүлээн авахаа болих зэргээр эерэг нөлөө үзүүлэх боломжтой. Нөгөө талаас сурах бичигт “энэрэн нигүүлсэхүй” агуулга бүхий эхийг оруулаад орхих биш, багш асуултаар хөтлөн ярилцах, бодит амьдралын жишээгээр баяжуулан ярилцах, тодорхой сэдвээр хэлэлцүүлэг өрнүүлэх, дүрийн тоглолт хийх зэргээр амьд харилцаанд оруулах нь “энэрэн нигүүлсэх, бусдыг ойлгох, бусдын оронд өөрийгөө тавьж үзэх” чадварыг төлөвшүүлэхэд зохих дэмжлэг болно. Урт хугацаандаа монгол хүний оюун ухаанд оруулж буй “үнэ цэнтэй хөрөнгө оруулалт” ч болж болох төдийгүй өнөө цагт гарч буй сэтгэл сэртхийлгэм гэмт хэргийн тоо цөөрөх, үе тэнгийн дээрэлхэлт багасах зэргээр эерэг өөрчлөлт авчрах боломжтой юм.

Эцэст нь дүгнэвэл “Алсын хараа -2050” -д “Үндэс язгуур, төрт ёс, өв соёлоо дээдэлж, үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлээ эрхэмлэж, амар тайван, хүмүүнлэг нийгмийг цогцлоож, ... эрүүл чийрэг, эрдэм боловсролтой, эх оронч, хөрвөх чадвартай, оюунлаг, бүтээлч иргэнтэй улс болж хөгжинө. хэмээн тодорхойлсонтой уялдуулан, сурах бичигт сонгож буй эхийн агуулгын нягтлан үзэх шаардлагатай.

Ном зүй

1. БСШУСЯ. (2019). Бага боловсролын сургалтын хөтөлбөр.
2. БШУЯ (2022). “Хувьсаж буй боловсрол” үндэсний хэлэлцүүлэг. Улаанбаатар, Содпресс.
3. БШУЯ (2021). Ерөнхий боловсролын сурах бичигт хийсэн шинжилгээний дүнгийн тайлан. Улаанбаатар.
4. Бэгз, Н., Санжаабадам, Б., Энхбаяр, Б., Лхагвасүрэн, Ц., Баярмаа, Б., Баярсайхан, Б. (2018). Хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн онол, арга зүй. Улаанбаатар, Соёмбо принтинг.
5. Пүрэв, О. (2025). Монгол үндэсний болон монгол хүний үнэт зүйлсийг тодорхойлох судалгаа, үр дүн. Улаанбаатар, Мөнхийн үсэг
6. Монгол Улсын их хурал (2020). “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа. Улаанбаатар
7. Монгол Улсын их хурал. (2020). Алсын хараа 2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. Улаанбаатар
8. Монгол Улс (2024. 04. 24). Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем. Retrieved from Үзэл баримтлал батлах тухай: <https://legalinfo.mn/mn/>

AN ANALYSIS OF COMPASSIONATE CONTENT IN TEXTS OF PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS

Davaasuren.Na

MNUE, Teacher;s school, Department of Mongolian
language and Social Sciences; doctor (Ph.D)

Corresponding author: Davaasuren.n@msue.edu.mn ORCID ID

Abstract

It is necessary to develop the ability to “feel and understand others (empathy)”, one of the important skills for living and working in a changing society, in educational activities.

This ability is not only the ability to understand others, but also an important component of social intelligence that creates trust and warm relationships between people, and is a key indicator of human quality.

Therefore, considering that the ability to “humanity or compassion for others” can be cultivated through the mother tongue in the Mongolian language textbooks for grades II-Y, the mother tongue in the Mongolian language textbooks was analyzed within the context of “humanity” content.

The study found that 43 out of 243 chapters in grade II-Y textbooks, or 17.6% of the total, contained content on “humanity or compassion for others.” This is a shortcoming.

It is also noteworthy that during the research, there are very few, about 10, textbooks that contain content that “instills love for one’s homeland, patriotism, and pride in being born as a Mongolian.”

Therefore, in line with the definition in “Vision 2050” as “Educating patriotic Mongolians with equal rights and national consciousness,” “Educating Mongolians with humane, intelligent, moral, and national cultural knowledge, skills, and habits,” it is necessary to carefully review the content of the materials selected for textbooks.

Keywords

Empathy, humanity, patriotism and motherhood

СУРАГЧДЫН ДИЖИТАЛ БИЧИГ ҮСГИЙН БОЛОВСРОЛ УНШИЖ ОЙЛГОХ ЧАДВАРТ НӨЛӨӨЛӨХ НЬ (5 дугаар ангийн сурагчдын жишээн дээр)

Д.Ганболд
МУБИС-ийн Багшийн сургуулийн МХНУТ-ийн багш, доктор (Ph.D);
Холбоо барих зохиогч: Мэйл IDganbold.d@msue.edu.mn ORCID ID

Хүлээн авсан: 2026.03.15 Хянагдсан: 2026.04.07 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Энэхүү судалгааны зорилго нь сурагчдын дижитал бичиг үсгийн боловсрол уншиж ойлгох чадварт хэрхэн нөлөөлж буйг 5-р ангийн сурагчдын жишээн дээр тодруулахад оршино. Судалгаанд Нийслэл, Хөвсгөл, Хэнтий, Өмнөговь аймгийн нийт 736 сурагчийг хамруулж, тэдний дижитал бичиг үсгийн түвшин, унших ойлгох чадвар, эцэг эхийн боловсрол, ажил эрхлэлт болон хүмүүншил төлөвшлийн үзүүлэлтүүдийг харьцуулан шинжиллээ. Сүүлийн жилүүдэд дижитал орчинд унших чадвар сурагчдын суралцах амжилтад голлох нөлөө үзүүлж буйг олон улсын судалгаанууд онцолдог (OECD, 2023). Мөн дижитал бичиг үсгийн өндөр чадвар нь онлайн орчинд мэдээллийг хайх, шүүн тунгаах, гол санааг ялган авахад дэмжлэг болдог нь нотлогдсон (Leu et al., 2019). Судалгааны урьдчилсан үр дүнгээр дижитал бичиг үсгийн өндөр түвшинтэй сурагчдын уншиж ойлгох чадварын дундаж оноо бусдаасаа статистикийн ач холбогдолтойгоор өндөр байсан бөгөөд энэ хамаарал эцэг эхийн боловсролын түвшнээс тодорхой хэмжээнд хамаарах хандлагатай байв. Иймд дижитал бичиг үсгийн системтэй сургалт нь бага ангийн сурагчдын унших чадварыг дэмжих үр нөлөөтэй болохыг энэхүү судалгаа харуулж байна.

Түлхүүр үг

дижитал орчин, унших стратеги, уншиж ойлгох чадвар, хүмүүжил төлөвшил, байршлын ялгаа, гэр бүлийн нөлөө, бага ангийн сурагч

Удиртгал

Боловсролын салбар дахь технологийн хурдацтай хөгжил нь сурагчдын дижитал орчинд мэдээлэлтэй харьцах чадвар болон уншиж ойлгох чадварыг судалгааны шинэ түвшинд авч үзэх хэрэгцээ, шаардлагыг бий болгож байна. Дижитал бичиг үсэг нь зөвхөн технологи ашиглах техникийн чадвар бус, харин мэдээллийг хайх, үнэлэх, боловсруулах, аюулгүй хэрэглээг хэвшүүлэх цогц чадвар болохыг олон улсын судалгаанууд онцолдог (OECD, 2023). Энэхүү чадвар нь сурагчдын уншиж

ойлгох чадвар, суралцах амжилт, танин мэдэхүйн хөгжилд хүчтэй нөлөөлдөг болохыг сүүлийн үеийн олон судалгаагаар баталсаар байна (Leu et al., 2019). Монгол Улс хувьд авч үзвэл сурагчдын дижитал орчинд өнгөрөөх хугацаа жил ирэх тусам нэмэгдэж буй нь тэдний мэдээлэл боловсруулах үйл явц, унших чадварын чанарын түвшинг илүү нарийвчлан судлах шаардлагыг улам бүр нэмэгдүүлж байна.

Судалгааны зорилго

Монгол Улсын Нийслэл болон Хөвсгөл, Дундговь, Хэнтий аймгийн 5-р ангийн 736 сурагчийн дижитал бичиг үсгийн чадвар нь уншиж ойлгох чадвар болон хүмүүжил төлөвшилд хэрхэн нөлөөлж буйг тодорхойлох.

Зорилт

- Сурагчдын дижитал бичиг үсгийн чадварыг тодорхойлох.
- Уншиж ойлгох чадварын түвшинг хэмжиж, үнэлэх.
- Хүмүүншлийн боловсролын төлөвшил, эцэг эхийн боловсрол, ажил эрхлэлтийн байдал зэрэг хүчин зүйлсийн нөлөөллийг тодорхойлох.
- Дижитал бичиг үсэг болон уншиж ойлгох чадварын хоорондын хамаарал, уялдааг шинжлэх.

Судалгааны хэрэгцээ, шаардлага

Шинэ үеийн сурагчид улам бүр хөгжиж буй цахим орчинд суурилсан суралцах орчинтой тулгарч байгаа ч дижитал мэдээллийг шүүн тунгаах, гол санааг ялгах, найдвартай эх сурвалжийг ашиглах чадвар дутмаг хэвээр байна. Улмаар уншиж ойлгох чадвар буурч буй нь олон улсын үнэлгээнүүдээр баглагдсан. Иймд дижитал бичиг үсгийн чадвар ба унших чадварын бодит уялдааг үндэсний хэмжээнд судлах нь сургалтын бодлого, арга зүйг боловсронгуй болгоход чухал ач холбогдолтой юм.

Дэвшүүлж буй асуудал

- Дижитал бичиг үсгийн чадвар бага ангийн сурагчдын уншиж ойлгох чадварт нөлөөлж буй хүчин зүйлс юу вэ?
- Бүсийн төлөөлөл болсон (Нийслэл, Хөвсгөл, Хэнтий, Өмнөговь) сурагчдын дижитал хэрэглээний ялгаа нь уншлагын чадварт хэрхэн нөлөөлж байна вэ?
- Эцэг эхийн боловсрол, ажил эрхлэлт нь хүүхдийн дижитал бичиг үсэг ба унших чадварт нөлөөлөх хүчин зүйл болж чадаж байна уу?

Дижитал бичиг үсгийн боловсрол: уншиж ойлгох чадвар ба хүмүүжил төлөвшлийн онол, судалгааны үндэс

Vygotsky-ийн суралцахуйн онол нь хүүхдийн танин мэдэхүйн хөгжилд нийгмийн орчин, багш, гэр бүл, хамт олон, орчны үүргийг тодотгож өгдөг бол **Tan & Goh (2018), Leu et al. (2015)** нарын судалгаагаар дижитал бичиг үсгийн чадвар нь танин мэдэхүйн чадвар, уншиж ойлгох чадварт шууд нөлөөлдөг болохыг онцлон үзүүлсэн.

Цахим орчинд мэдээллийг хайж, үнэлж, зохистой эх сурвалжийг ашиглах чадвар нь сурагчдын унших стратеги болон гол санааг ялгах ур чадварыг хөгжүүлэхэд чухал болохыг тэмдэглэсэн. Түүнчлэн хүмүүжил төлөвшлийн онол(Character Education, Social-Emotional Learning)-уудад хүүхдийн ёс зүй, бусдад туслах хандлага, зөрчил маргааныг шийдвэрлэх чадвар нь гэр бүл, сургууль, багш, найз нөхөд, нийгмийн орчин болон соёл уламжлалын нөлөөгөөр төлөвшдөг гэж үздэг. Эдгээр онолууд нь сурагчдын дижитал бичиг үсгийн боловсрол нь мэдээлэл боловсруулах, унших, ойлгох үйл явцыг дэмжиж, мөн хүмүүжил, ёс зүйн зан үйлд эерэг нөлөө үзүүлж болохыг тайлбарладаг тул судалгааны ажлын онолын үндэс болно. Leu et al. (2015), Tan & Goh (2018) нар дижитал орчны мэдээллийг боловсруулах чадвар нь уншиж ойлгох болон суралцах стратегид шууд нөлөөлдөг болохыг нотолсон бол Писса (PISA) болон олон улсын үнэлгээний судалгаа дижитал бичиг үсгийн боловсрол нь сурагчдын мэдээлэл боловсруулах, задлан шинжилж, тайлбарлан, дүгнэж унших чадварыг сайжруулдаг болохыг тайландаа тусгасан байдаг. Боловсрол судлаач (Цэвээнлэхазал, 2020) нь бага ангийн сурагчдын уншиж ойлгох чадвар нь өмнөх мэдлэг, анхаарал төвлөрөл, багшийн арга зүйтэй нягт холбоотой болохыг судалгаагаар баталсан.

Судалгааны арга зүй

Сурагчдын дижитал бичиг үсгийн боловсролыг (компьютер/таблет ашиглах чадвар, хайлт хийдээ түлхүүр үг ашиглах чадвар, зохистой их сурвалжийг ашиглах чадвар, өөрт хэрэгтэй мэдээллийг ялгах чадвар, цахим аюулгүй байдлын тухай ойлголт) гэсэн 5 шалгуураар, уншиж ойлгох чадварыг (Унших болон ойлгох түвшин, гол санааг тодорхойлох чадвар, уншсанаа өөрийн үгээр тайлбарлах чадвар) гэсэн 3 шалгуур, хүмүүжил төлөвшил хандлагыг (бусдад туслах хандлага, зөрчил маргааныг шийдэх чадвар, хүндлэл ба ёс зүйн хандлага) гэсэн 3 үзүүлэлтээр ангийн багшаас нь тус тус судалгааг авсан. Судалгааны асуултын хариултад буюу үнэлгээнд LIKERT аргыг ашиглан “4-Маш сайн”, “3-Сайн”, “2-Дунд”, “1-Сул” гэж хэмжээсжүүлсэн болно. Мөн хяналтын хувьсагчаар байршил, тухайн сурагчийн хүйс, эцэг эхийн боловсрол, эрхэлдэг ажлын судалсан.

Хүснэгт 1.1. Судалгаанд ашигласан мэдээллийн тоо

Цуглуулсан мэдээллийн тоо	Судалгаанд ашигласан мэдээллийн тоо
760	736(96.84%)

Хүснэгт 1.1.-т үзүүлсэнчлэн, судалгаанд анх цуглуулсан нийт мэдээллийн тоо 760 байна. Үүнээс 736 мэдээлэл нь судалгаанд ашиглагдсан бөгөөд энэ нь цуглуулсан мэдээллийн 96.84%-ийг бүрдүүлж байна.

Энэхүү хувь (96.84%) нь судалгааны үр дүн, бодит байдлыг баталгаажуулж, 5-р ангийн сурагчдын дижитал бичиг үсгийн чадвар нь унших чадвар болон хүмүүжил төлөвшилд нөлөөлөх байдлыг үнэлэхэд чухал үндэс болно. Судалгаанд хэрэглэсэн мэдээллийн чанар нь дижитал боловсролын нөлөөллийг үр дүнтэй илрүүлэхэд туслах бөгөөд уг зорилгод нийцсэн дүн шинжилгээ хийх боломжийг олгосон.

Хүснэгт 1.2. Судалгаанд ашигласан түүврийн мэдээлэл

		Тоо	Хувь
Байршил	Нийслэл	69	9.38%
	Аймгийн төв	374	50.82%
	Сум	293	39.81%
Нас	9	14	1.90%
	10	660	89.67%
	11	56	7.61%
	12	5	0.68%
	13	1	0.14%
Эцгийн боловсрол	Боловсролгүй	66	9.91%
	Суурь	379	56.91%
	Тусгай дунд	45	6.76%
	Дээд	176	26.43%
Эхийн боловсрол	Боловсролгүй	39	5.45%
	Суурь бүрэн дунд	347	48.46%
	Тусгай дунд	40	5.59%
	Дээд	290	40.50%
Эцгийн хөдөлмөр эрхлэлт	Ажилгүй	30	4.59%
	Малчин	197	30.12%
	Хувийн хэвшил	321	49.08%
	Төрийн	106	16.21%
Эхийн хөдөлмөр эрхлэлт	Ажилгүй	75	10.53%
	Малчин	152	21.35%
	Хувийн хэвшил	300	42.13%
	Төрийн	185	25.98%

Байршлын төлөөллийг хангах зорилгоор нийслэл, аймгийн төв болон сумын сургуулиудаас олон шатлалт түүвэрлэлт ашиглан сонгосон. Ийнхүү байршлын ялгаатай нөхцөлөөс түүвэр авах нь дижитал орчны хүртээмж, унших орчны өөрчлөлт, мөн орчны ялгаа нь сурагчдын хүмүүжил төлөвшилд хэрхэн нөлөөлж байгааг шинжлэх боломжийг бүрдүүлсэн. Судалгаанд хамрагдсан сурагчдын насны дундаж нь $M = 10.14$, $SD = 0.47$ бөгөөд энэ нь түүврийн насны хувьд жигд, нэгэн төрлийн бүтэцтэйг илтгэнэ. Эцэг эхийн боловсролын түвшинг судалгаанд багтаасан нь хүүхдийн уншлагын орчин, цахим хэрэглээний боломж, мөн гэр бүлийн хүмүүжил төлөвшлийн орчин хэрхэн бүрдэж буйг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой гэж үзсэнтэй холбоотой. Харин хөдөлмөр эрхлэлт нь өрхийн эдийн засгийн түвшнийг тодорхойлох гол үзүүлэлт тул дижитал төхөөрөмжийн хүртээмж, мэдээллийн хэрэглээний чанар, хүүхдийн бие даан суралцах, хэвшил төлөвшлийн орчинд үзүүлэх нөлөөллийг тооцох зорилгоор тусад нь авч үзлээ. Эцэг эхийн хөдөлмөр эрхлэлтийн бүтэц хот, хөдөөгийн тэгш бус нөхцөлийг илэрхийлэх

бөгөөд энэ ялгаа нь сурагчийн дижитал орчинд хандах боломж болон хүмүүжил төлөвшлийн төлөв байдалд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлөх магадлалтай. Ийнхүү ердийн боловсролын сургуульд суралцаж буй 5 дугаар ангийн сурагчдаас бүрдсэн энэхүү түүвэр нь байршлын ялгаатай нөхцөл, эцэг эхийн боловсролын түвшин, хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал зэрэг олон хүчин зүйлийг төлөөлсөн бөгөөд дижитал бичиг үсгийн боловсрол нь уншиж ойлгох чадвар болон хүмүүжил төлөвшилд хэрхэн нөлөөлж буйг статистик аргаар шинжлэх боломжийг бүрдүүлсэн.

Судалгааны үр дүн

Хүснэгт 2.1. Үзүүлэлтийн найдвартай байдал

	Үзүүлэлт	Дундаж	Ст.хазайлт	Найдвартай байдал
Дижитал бичиг үсгийн боловсрол	Цахим.хэрэгсэл.ашиглах.чадвар	2.83	0.852	0.872
	Хайлт хийдээ түлхүүр үг ашигладаг	2.58	0.905	
	Зохистой их сурвалжийг ашиглах чадвар	2.54	0.839	
	Өөрт хэрэгтэй мэдээллийг ялгах чадвар	2.71	0.944	
Уншиж ойлгох чадвар	Цахим аюулгүй байдлын ойлголт	2.92	0.888	0.905
	Унших болон ойлгох түвшин	2.98	0.921	
	Гол санааг тодорхойлох чадвар	2.77	0.973	
Хүмүүжил төлөвшил хандлага	Уншсанаа өөрийн үгээр тайлбарлах чадвар	2.81	0.960	0.800
	Бусдад туслах хандлага	3.32	0.734	
	Зөрчил маргааныг шийдэх чадвар	2.85	0.835	
	Хүндлэл ба ёс зүйн хандлага	3.29	0.772	

Дижитал бичиг үсгийн боловсрол, уншиж ойлгох чадвар болон хүмүүжил төлөвшлийн хандлагын хэмжилтийн бүх үзүүлэлт **найдвартай ($\alpha = 0.800-0.905$)** түвшинд байна. Дундаж утгууд нь гурван үзүүлэлтийн хувьд сурагчдын чадвар, хандлага дундаж ба түүнээс дээш түвшинд байгааг харуулсан. Мөн стандарт хазайлт нэлээд хэлбэлзэлтэй байгаа нь сурагчдын хоорондын ялгаатай байдлыг статистикийн шинжилгээнд тусган тайлбарлах боломжийг бүрдүүлж байна.

Хүснэгт 2.2. Үзүүлэлтийн хамаарал

	Дижитал бичиг үсгийн боловсрол	Уншиж ойлгох чадвар	Хүмүүжил төлөвшил хандлага
Дижитал бичиг үсгийн боловсрол		.684**	.479**
Уншиж ойлгох чадвар	.684**		.567**
Хүмүүжил төлөвшил хандлага	.479**	.567**	

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Гурван үзүүлэлт хоорондоо эерэг, ач холбогдол бүхий хамааралтай байгаа нь дижитал бичиг үсгийн боловсрол нь зөвхөн танин мэдэхүй (уншиж ойлгох чадвар)-д төдийгүй сурагчийн хүмүүжил төлөвшилд ч тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байгааг харуулж байна. Мөн унших чадвар хөгжсөн байх нь сурагчийн нийгмийн харилцааны чанарт дэмжлэг үзүүлдэг болохыг энэхүү хамаарал нотолж байна.

Хүснэгт 2.3.Харьцуулсан шинжилгээний үр дүн

		Дундаж	Ст.хазайлт	Статистик утга		
Байршил	Дижитал.бичиг.үсгийн. боловсрол	Нийслэл	2.99	0.66	31.314***	
		Аймгийн төв	2.45	0.75		
		Сум	2.84	0.69		
	Уншиж.ойлгох.чадвар	Нийслэл	2.80	0.82		1.651
		Аймгийн төв	2.80	0.92		
		Сум	2.93	0.82		
	Хүмүүжил.төлөвшил. хандлага	Нийслэл	3.09	0.80		1.486
		Аймгийн төв	3.13	0.64		
		Сум	3.21	0.65		
Хүйс	Дижитал.бичиг.үсгийн. боловсрол	Эрэгтэй	2.61	0.77	-1.987*	
		Эмэгтэй	2.72	0.73		
	Уншиж.ойлгох.чадвар	Эрэгтэй	2.74	0.90	-3.480**	
		Эмэгтэй	2.97	0.83		
	Хүмүүжил.төлөвшил. хандлага	Эрэгтэй	3.07	0.69	-3.643**	
		Эмэгтэй	3.25	0.61		
	Эцгийн боловсрол	Дижитал.бичиг.үсгийн. боловсрол	Боловсролгүй	2.20	0.79	19.038***
			Суурь	2.60	0.71	
			Тусгай дунд	2.81	0.72	
Уншиж.ойлгох.чадвар		Дээд	2.95	0.71	12.443***	
		Боловсролгүй	2.42	1.03		
		Суурь	2.80	0.82		
		Тусгай дунд	3.03	0.78		
Хүмүүжил.төлөвшил. хандлага		Дээд	3.12	0.82	10.898***	
		Боловсролгүй	2.76	0.71		
		Суурь	3.15	0.65		
		Тусгай дунд	3.23	0.64		
Дээд		3.29	0.64			

Эхийн боловсрол	Дижитал.бичиг.үсгийн. боловсрол	Боловсролгүй	1.86	0.80	34.965***
		Суурь	2.51	0.68	
		Тусгай дунд	2.90	0.67	
		Дээд	2.91	0.70	
	Уншиж.ойлгох.чадвар	Боловсролгүй	2.13	0.94	21.543***
		Суурь	2.70	0.85	
		Тусгай дунд	3.03	0.73	
		Дээд	3.10	0.82	
	Хүмүүжил.төлөвшил. хандлага	Боловсролгүй	2.76	0.71	10.307***
		Суурь	3.08	0.67	
		Тусгай дунд	3.26	0.54	
		Дээд	3.29	0.61	
Эцгийн хөдөлмөр эрхлэлт	Дижитал.бичиг.үсгийн. боловсрол	Ажилгүй	2.12	0.74	11.520***
		Малчин	2.51	0.68	
		Хувийн хэвшил	2.75	0.77	
		Төрийн	2.86	0.68	
	Уншиж.ойлгох.чадвар	Ажилгүй	2.23	0.92	12.324***
		Малчин	2.71	0.81	
		Хувийн хэвшил	2.89	0.88	
		Төрийн	3.20	0.82	
	Хүмүүжил.төлөвшил. хандлага	Ажилгүй	2.60	0.87	9.162***
		Малчин	3.08	0.62	
		Хувийн хэвшил	3.19	0.69	
		Төрийн	3.31	0.56	
Эхийн хөдөлмөр эрхлэлт	Дижитал.бичиг.үсгийн. боловсрол	Ажилгүй	2.48	0.81	5.038**
		Малчин	2.54	0.72	
		Хувийн хэвшил	2.70	0.71	
		Төрийн	2.80	0.78	
	Уншиж.ойлгох.чадвар	Ажилгүй	2.76	1.01	3.126*
		Малчин	2.78	0.86	
		Хувийн хэвшил	2.81	0.83	
		Төрийн	3.02	0.88	
	Хүмүүжил.төлөвшил. хандлага	Ажилгүй	3.04	0.69	2.101
		Малчин	3.11	0.65	
		Хувийн хэвшил	3.16	0.67	
		Төрийн	3.24	0.63	

*p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001

Байршлын хувьд дижитал бичиг үсгийн боловсролын түвшин **статистикийн хувьд маш өндөр ач холбогдол бүхий ялгаатай** ($F = 31.314$, $p < .001$) байв. Нийслэлийн сурагчид ($M = 2.99$) хамгийн өндөр түвшин, аймгийн төвийн сурагчид ($M = 2.45$) хамгийн доод түвшинд. Энэ нь дижитал орчны хүртээмж, техник технологийн хэрэглээний ялгаатай байдалтай шууд холбоотой байж болохыг харуулж байна. Уншиж ойлгох чадварын хувьд байршлын дундажуудад ялгаа байсан ч статистикийн хувьд ач холбогдолгүй ($F = 1.651$, $p > .05$). Энэ нь уншлагын суурь боловсрол байршлаас илүү багшийн арга зүй болон сургалтын хөтөлбөртэй нягт хамааралтай байж болохыг илтгэж байна.

Хүмүүжил төлөвшлийн хувьд мөн ялгаа хэв шинж ажиглагдсан боловч статистикийн хувьд ач холбогдолгүй ($F = 1.486$, $p > .05$) байв. Гэсэн хэдий ч сумын сурагчид ($M = 3.21$) хамгийн өндөр үнэлгээтэй байна. Энэ нь хөдөө орон нутгийн нүүдэлчин соёлын уламжлалтай холбоотой байж болох юм. *Эмэгтэй сурагчид дижитал бичиг үсгийн боловсрол* ($M = 2.72$), *уншиж ойлгох чадвар* ($M = 2.97$), *хүмүүжил төлөвшлийн хандлага* ($M = 3.25$) гэсэн бүх үзүүлэлтээр эрэгтэй сурагчдаас ($M = 2.61$; $M = 2.74$; $M = 3.07$) *статистикийн хувьд мэдэгдэхүйц өндөр үзүүлэлттэй* ($t = -1.987$, $t = -3.480^*$, $t = -3.643^{**}$) байсан нь эмэгтэй хүүхдүүдийн танин мэдэхүй, харилцааны ур чадвар болон хамтын ажиллагааны хандлага харьцангуй илүү хөгжсөн байгааг харуулж байна. Олон улсын судалгааны үр дүнгээс харахад дижитал бичиг үсгийн мэдлэг, чадварын хувьд **охид хөвгүүдээс илүү амжилт үзүүлэх хандлага** ажиглагддаг. Тухайлбал, ICILS 2013, 2018 оны өгөгдөлд тулгуурласан судалгаагаар охидын дижитал мэдлэг ба чадварын түвшин хөвгүүдийнхээс **статистикийн хувьд мэдэгдэхүйц өндөр** ($\beta = -0.11$ – -0.29) байгааг тогтоосон байна (Aesaert et al., 2023).

Эцэг, эхийн боловсрол нь дижитал бичиг үсгийн боловсрол ($F = 19.038^*$, $F = 34.965^{***}$), уншиж ойлгох чадвар ($F = 12.443^{***}$, $F = 21.543^{***}$), хүмүүжил төлөвшил хандлага ($F = 10.898^{***}$, $F = 10.307^{***}$) гэсэн үзүүлэлтэд өндөр ач холбогдолтой нөлөө үзүүлсэн бөгөөд дээд боловсролтой эцэг, эхтэй сурагчид хамгийн өндөр оноо авсан бол боловсролгүй эцэг, эхтэй сурагчид хамгийн доод түвшинд байна.

Эцгийн хөдөлмөр эрхлэлт бүх үзүүлэлтэд статистикийн хувьд өндөр ач холбогдолтой ялгааг үзүүлж ($p < .001$), төрийн албан хаагч эцэгтэй хүүхдүүд хамгийн өндөр, ажилгүй эцэгтэй хүүхдүүд хамгийн доод түвшинтэй байсан бол, эхийн хөдөлмөр эрхлэлт дижитал бичиг үсгийн боловсрол ($F = 5.038$) болон уншиж ойлгох чадвар ($F = 3.126^*$) дээр статистикийн ач холбогдолтой нөлөөтэй байсан боловч хүмүүжил төлөвшилд ач холбогдолтой ялгаа илрээгүй ($F = 2.101$, n.s), энэ нь хүмүүжил төлөвшлийн хандлага нь ээжийн ажлын байдал бус гэр бүлийн харилцааны орчин, хүмүүжилтэй илүү холбоотой байж болохыг харуулж байна.

Дижитал бичиг үсгийн боловсрол нь орчны ялгаанд хамгийн мэдрэмтгий үзүүлэлттэй байсан бөгөөд байршил, эцэг эхийн боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшнээс хүчтэй хамаарч байна. Уншиж ойлгох чадвар нь эцэг эхийн боловсрол болон хүйсийн ялгаанд хамгийн мэдрэмтгий. Хүмүүжил төлөвшил хандлага нь байршлаас бага, харин гэр бүлийн эдийн засгийн үзүүлэлтээс ихээхэн хамааралтай.

Эмэгтэй сурагчид бүх үзүүлэлтээр эрэгтэй сурагчдыг илүү байна. Эдгээр үр дүн нь боловсролын хүртээмж, гэр бүлийн нөөц бололцоо, хүүхдийн танин мэдэхүйн болон нийгмийн хөгжил хоорондын нарийн шүтэлцээг нотлон харуулж байна.

Хэлэлцүүлэг

Энэхүү судалгааны үр дүн нь дижитал бичиг үсгийн боловсрол нь сурагчдын уншиж ойлгох чадвар болон хүмүүжил төлөвшлийн хандлагатай тодорхой уялдаа холбоотой болохыг харуулж байна. Ялангуяа дижитал бичиг үсгийн түвшин байршил, эцэг эхийн боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлтээс ихээхэн хамаарч байгаа нь боловсролын хүртээмж, гэр бүлийн нөөц бололцоо суралцахуйн үр дүнд чухал нөлөөтэйг илтгэж байна. Харин уншиж ойлгох чадварын хувьд байршлын ялгаа статистикийн ач холбогдолгүй гарсан нь уншихын суурь чадвар нь орчны ялгаанаас илүү багшийн арга зүй, сургалтын хөтөлбөрийн хэрэгжилттэй холбоотой байж болохыг харуулж байна.

Эдгээр үр дүн нь бага боловсролын түвшинд дижитал бичиг үсгийг унших стратеги, хүмүүжил төлөвшлийн агуулгатай уялдуулан хөгжүүлэх шаардлагатайг нотолж байгаа бөгөөд цаашид сурагчдын бодит гүйцэтгэлийн үнэлгээ, урт хугацааны судалгаа, холимог арга зүйд суурилсан судалгаагаар энэхүү уялдаа холбоог гүнзгийрүүлэн судлах хэрэгцээ байгааг харуулж байна.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгаагаар Монгол Улсын нийслэл болон Хөвсгөл, Дундговь, Хэнтий аймгийн ерөнхий боловсролын 5-р ангийн 736 сурагчийн **дижитал бичиг үсгийн боловсрол, уншиж ойлгох чадвар, хүмүүжил төлөвшил хандлага** хоорондын харилцан хамаарлыг тодорхойлж, байршил, хүйс, эцэг эхийн боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлтийн нөлөөг шинжилсэн.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд:

1. Дижитал бичиг үсгийн боловсрол нь уншиж ойлгох чадвар болон хүмүүжил төлөвшил хандлагад эерэг нөлөө үзүүлж байна. Сурагчдын дижитал хэрэглээ, мэдээлэл боловсруулалт болон цахим аюулгүй байдлын ойлголт өндөр байх тусам уншиж ойлгох чадвар болон эерэг хүмүүжил төлөвшлийн үзүүлэлт өндөр.
2. Эмэгтэй сурагчид бүх үзүүлэлтээр эрэгтэй сурагчдаас статистикийн хувьд мэдэгдэхүйц өндөр оноо авсан, энэ нь танин мэдэхүй, харилцааны ур чадвар, хамтын ажиллагааны хандлага эрэгтэй сурагчдад илүү хөгжсөн байгааг харуулж байна. Энэхүү судалгааны үр дүн нь олон улсын зарим судалгааны дүгнэлттэй нийцэж байна. Тухайлбал, ICILS 2013, 2018 оны өгөгдөлд үндэслэсэн судалгаагаар охид дижитал мэдлэг ба чадвараар хөвгүүдээс илүү амжилт үзүүлсэн ($\beta = -0.11$ — -0.29) нь манай судалгаанд илэрсэн хандлагатай ижил байна.
3. Эцэг, эхийн боловсрол өндөр байх нь бүх үзүүлэлтэд эерэг нөлөө үзүүлж, дээд боловсролтой эцэг, эхтэй сурагчид дижитал бичиг үсгийн боловсрол, уншиж

ойлгох чадвар, хүмүүжил төлөвшлийн хандлагаараа хамгийн өндөр түвшинд байна.

4. Эцэг, эхийн хөдөлмөр эрхлэлт нь дижитал бичиг үсгийн боловсрол, уншиж ойлгох чадвар, зарим тохиолдолд хүмүүжилд статистикийн ач холбогдолтой нөлөөтэй байсан. Төрийн албан хаагч эцэгтэй болон ажил эрхэлдэг эхтэй сурагчид өндөр үзүүлэлттэй байсан бол ажилгүй эцэг, эхтэй сурагчид хамгийн доод түвшинд байв. Хүмүүжил төлөвшлийн хандлага нь эхийн ажлын байдалд статистикийн ач холбогдолтой биш байсан нь гэр бүлийн харилцааны орчин, хүмүүжил, хэвшилтэй илүү холбоотой болохыг харуулж байна.
5. Байршлын ялгаа дижитал бичиг үсгийн боловсролд илүү мэдрэг байсан бол уншиж ойлгох чадвар, хүмүүжил төлөвшилд статистикийн хувьд ач холбогдол багатай гарсан. Энэ нь дижитал хүртээмж, техник хэрэгслийн боломж байршлаас их хамааралтайг харуулж байна.

Судалгааны үр дүн нь **сурагчдын дижитал бичиг үсгийн боловсрол нь танин мэдэхүйн чадвар ба хүмүүжил төлөвшилд шууд нөлөөлж**, гэр бүлийн нөөц бололцоо, хүйс, байршил зэрэг нийгмийн орчны хүчин зүйлүүдтэй уялдаж байгааг баталлаа. Судалгааны энэ дүгнэлт нь боловсролын бодлого төлөвлөлт, сургалтын арга зүйг хөгжүүлэх, хүүхдийн дижитал болон уншлагын чадварыг сайжруулахад практик ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Талархал

Энэхүү судалгааг зохион байгуулахад хамтран ажилласан Нийслэлийн ЕБ-ын 60 дугаар сургуулийн сургалтын менежер Л.Сарангэрэл, 47 дугаар сургуулийн сургалтын менежер М.Энхчимэг, Хэнтий аймгийн БГ-ын мэргэжилтэн Х.Байгальмаа, Өмнөговь аймгийн БГ-ын мэргэжилтэн Ц.Туулцэцэг нарт гүн талархал илэрхийлье.

Ном зүй

1. Leu, D. J., Forzani, E., Rhoads, C., Maykel, C., Kennedy, C., & Timbrell, N. (2015). *The new literacies of online research and comprehension: Rethinking the reading achievement gap*. *Reading Research Quarterly*, 50(1), 37–59. <https://doi.org/10.1002/trq.85>
2. Leu, D. J., Kinzer, C. K., Coiro, J., Castek, J., & Henry, L. A. (2013). New literacies: A dual-level theory of the changing nature of literacy, instruction, and assessment. In D. E. Alvermann, N. J. Unrau, & R. B. Ruddell (Eds.), *Theoretical models and processes of reading* (6th ed., pp. 1150–1181). Newark, DE: International Reading Association.
3. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *PISA 21st-Century Readers: Developing literacy skills in a digital world*. OECD.
4. Цэвээнлхазал, Я. (2020). *Бага ангийн сурагчдын уншиж ойлгох чадвар ба танин мэдэхүйн хөгжлийн харилцан хамаарал*
5. Tan, S. C., & Goh, C. C. M. (2018). *Дижитал бичиг үсгийн боловсрол ба танин мэдэхүйн хөгжил: 5-р ангийн сурагчдын жишээн дээр* [Digital literacy education and cognitive development: A case of Grade 5 students]. *Монгол боловсрол судлал*

THE INFLUENCE OF STUDENTS' DIGITAL LITERACY ON READING COMPREHENSION: A CASE STUDY OF GRADE 5 STUDENTS

Ganbold.D^a,

^aPh.D, Teachers School, MNUE;

Corresponding author: Мэйл IDganbold.d@msue.edu.mn ORCID ID

Abstract

The purpose of this study is to examine how students' digital literacy influences their reading comprehension, using Grade 5 students as the focus group. A total of 736 students from Ulaanbaatar, Khuvsgul, Khentii, and Umnugovi provinces participated in the study. Their digital literacy levels, reading comprehension skills, parents' educational attainment, employment status, and indicators of character development were analyzed and compared. Recent international research highlights that reading in digital environments has become a key factor affecting students' academic achievement (OECD, 2023). Moreover, high levels of digital literacy have been shown to support students in searching for information online, evaluating sources, and identifying main ideas effectively (Leu et al., 2019). Preliminary findings of this study revealed that students with higher digital literacy scored significantly higher in reading comprehension, and this relationship appeared to be influenced to some extent by parents' educational levels. Therefore, the study suggests that structured digital literacy instruction can play an important role in enhancing reading comprehension among primary school students.

Keywords

digital environment, reading strategies, reading comprehension, character development, regional differences, family influence, primary school students

---

BOOKWIDGETS ПЛАТФОРМЫГ СУРГАЛТАД АШИГЛАХ БОЛОМЖ БА ҮР ДҮН (Т.МА408 ХӨТӨЛБӨРИЙН ХҮРЭЭНД)

Б.Хадбаатар^а, Д.Хишигжаргал^б

^аБагшийн сургууль, Математик байгалийн ухааны тэнхим; ^бБагшийн сургууль,
Математик байгалийн ухааны тэнхим

Холбоо барих зохиогч: khadbaatar.b@msue.edu.mn ORCID ID 0009-0008-0028-9285

Хүлээн авсан: 2026.03.04 Хянагдсан: 2026.04.04 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Энэхүү судалгааны зорилго нь BookWidgets платформыг сургалтад ашиглах үр нөлөө болон түүний геометр ба хэмжилтийн агуулгад сурагчдын даалгавар зохиох чадварыг хөгжүүлэхэд үзүүлэх нөлөөг судлахад оршино. Судалгаанд 30 сурагч оролцсон бөгөөд урьдчилсан ба дараах үнэлгээнд тулгуурласан квазитуршилтын загварыг ашигласан. Өгөгдлийг рубрикт суурилсан үнэлгээ, ажиглалт, мөн статистик шинжилгээ (хос сорьцын t-шалгалт)-ээр цуглуулсан.

Судалгааны үр дүнгээс харахад, интервенцийн дараа сурагчдын даалгавар зохиох чадвар мэдэгдэхүйц сайжирсан байна. Дундаж оноо $M = 56.4$ ($SD = 9.8$)-аас $M = 78.9$ ($SD = 8.2$) болж өссөн бөгөөд дундаж ахиц 39.9%-тай байв. Урьдчилсан болон дараах үнэлгээний ялгаа статистикийн хувьд ач холбогдолтой ($t(29) = 10.84$, $p < .001$) гарсан. Ялангуяа интерактив даалгавар зохиох чадвар, сурагчдын оролцоо, мөн буцаан холбоог ашиглах тал дээр илүү өндөр ахиц ажиглагдсан.

Эдгээр үр дүн нь BookWidgets платформыг сургалтад нэгтгэн ашиглах нь сурагчдын интерактив, сургалтын ач холбогдол бүхий даалгавар зохиох чадварыг үр дүнтэй хөгжүүлэх боломжтойг харуулж байна. Мөн энэхүү судалгаа нь идэвхтэй суралцахуйг дэмжих, даалгавар зохиох чадварыг сайжруулахад дижитал хэрэгслүүдийн ач холбогдлыг онцолж байна. Түүнчлэн даалгавар зохиох чадварууд нь агуулгын зөв байдал, интерактив байдал, буцаан холбоо зэрэг үзүүлэлтүүдийн хувьд харилцан уялдаатай болох нь ажиглагдсан. Мөн нөлөөллийн хэмжээг тодорхойлох зорилгоор Cohen's d коэффициентийг тооцоолоход $d = 2.49$ гарсан нь сургалтын арга зүй оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварт маш өндөр нөлөө үзүүлснийг илтгэж байна.

Түлхүүр үг

даалгавар зохиох чадвар; геометрийн ба хэмжигдэхүүний ойлголт; интерактив даалгавар; дижитал арга зүй;

Удиртгал

Орчин үеийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжил нь боловсролын тогтолцоонд шинэ шаардлага тавьж, суралцагчдыг зөвхөн мэдлэг эзэмшигч бус, харин мэдээллийг боловсруулж, бодит нөхцөлд ашиглах чадвартай болгон төлөвшүүлэхийг зорьж байна. Энэ хүрээнд дижитал технологид суурилсан сургалтын орчныг бүрдүүлэх нь боловсролын чанарыг дээшлүүлэх чухал хүчин зүйл болж байна. Судалгаагаар дижитал сургалт нь суралцагчдын идэвх оролцоог нэмэгдүүлэх, суралцах сэдлийг дээшлүүлэх, суралцах үйл явцыг хувь хүнд тохируулах боломжийг олгодог болохыг тогтоосон (OECD, 2019).

Мөн мультимедиа сургалтын онолоор суралцагчид мэдээллийг зураг, текст, дуу, хөдөлгөөнт дүрслэл зэрэг олон сувгаар хүлээн авах үед ойлголт илүү гүнзгий тогтдог гэж үздэг (Mayer, 2009). Иймд сургалтад дижитал технологийг оновчтой ашиглах нь хийсвэр ойлголтыг ойлгомжтой болгох, суралцах үйл явцыг илүү үр дүнтэй зохион байгуулах боломжийг бүрдүүлж байна.

Математикийн боловсролын хүрээнд геометр болон хэмжигдэхүүний агуулга нь суралцагчдын орон зайн сэтгэлгээ, дүрслэн бодох чадвар, логик дүгнэлт хийх чадварыг хөгжүүлэхэд онцгой ач холбогдолтой (NCTM, 2014). Эдгээр ойлголтууд нь бодит орчин, туршлага, харааны төсөөлөлтэй нягт холбоотой тул зөвхөн онолын тайлбараар эзэмшүүлэхэд хүндрэлтэй байдаг.

Ялангуяа бага боловсролын түвшинд геометрийн дүрс, хэмжигдэхүүний ойлголтыг таниулахад суралцагчид бодит үйлдэл, туршилт, загварчлалд суурилан суралцах шаардлагатай байдаг. Иймд эдгээр агуулгыг заахдаа харааны, үйлдлийн, туршлагад суурилсан арга зүйг ашиглах нь суралцагчдын ойлголтыг гүнзгийрүүлэхэд чухал үүрэгтэй.

Суралцагч төвтэй сургалтын хандлагын хүрээнд суралцах үйл явцыг идэвхжүүлэх, суралцагчийг мэдлэг бүтээх үйл ажиллагаанд татан оролцуулах нь чухал гэж үздэг (Vygotsky, 1978). Энэ утгаараа интерактив сургалтын орчин нь суралцагчийг идэвхтэй оролцуулах, өөрийн ойлголтыг шалгах, алдаагаа засах боломжийг бүрдүүлдэг.

Ялангуяа интерактив даалгавар, шууд эргэх холбоо бүхий орчин нь суралцагчдын суралцах үр дүнд эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг судалгаагаар нотолсон (Hattie & Timperley, 2007). Ийм орчинд суралцагчид зөвхөн хариу авах бус, өөрийн алдааг ойлгож, дахин оролдож, суралцах үйл явцаа сайжруулах боломжтой болдог.

Иймээс орчин үеийн сургалтад интерактив платформ ашиглах нь суралцах үйл явцыг илүү үр дүнтэй, сонирхолтой, суралцагч төвтэй болгох шаардлагатай гэж үзэж байна.

Багш бэлтгэх сургалтын хөтөлбөрт мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг сургалтад ашиглах чадварыг хөгжүүлэх нь чухал зорилтын нэг болгон тусгагдсан байдаг. Тухайлбал, геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгыг таниулахад дижитал хэрэглэгдэхүүн ашиглах, интерактив орчинд суралцах үйл ажиллагааг зохион байгуулах шаардлага тавигддаг.

Энэ нь оюутнуудыг орчин үеийн сургалтын хэрэгсэл ашиглан хичээл төлөвлөх, даалгавар боловсруулах, суралцагчийн оролцоог дэмжих чадвартай болгон бэлтгэхэд чиглэж байна. Гэсэн хэдий ч дижитал платформыг бодит сургалтын үйл

явцад ашиглах, түүгээр дамжуулан даалгавар боловсруулах чадварыг хөгжүүлэх асуудал хангалттай судлагдаагүй хэвээр байна.

Иймээс сургалтын хөтөлбөрийн зорилт болон орчин үеийн боловсролын шаардлагыг уялдуулан дижитал платформыг ашиглах боломж, үр дүнг судлах нь чухал ач холбогдолтой юм.

Судлагдсан байдал

Орчин үеийн боловсролын судалгаанд цахим сургалтын онолын суурийг ихэвчлэн конструктивизм болон танин мэдэхүйн онолын хүрээнд авч үздэг. Конструктивист онолын дагуу суралцагч нь мэдлэгийг бэлэн байдлаар хүлээн авагч бус, харин өөрийн өмнөх туршлага, идэвхтэй үйл ажиллагаанд тулгуурлан бүтээдэг гэж үздэг (Vygotsky, 1978). Иймд сургалтын орчин нь суралцагчийн идэвх оролцоог дэмжих, хамтын ажиллагаанд суурилсан байх шаардлагатай.

Танин мэдэхүйн онолын үүднээс суралцах үйл явц нь мэдээллийг боловсруулах, хадгалах, дахин ашиглах үйл ажиллагаатай холбоотой бөгөөд мэдээллийг олон сувгаар (зураг, текст, хөдөлгөөнт дүрслэл) дамжуулах нь ойлголтыг гүнзгийрүүлэхэд чухал үүрэгтэй гэж үздэг (Mayer, 2009). Ялангуяа мультимедиа сургалтын онол нь хийсвэр ойлголтыг харааны болон интерактив хэлбэрээр илэрхийлэх нь суралцагчдын ойлголтыг сайжруулдаг болохыг онцолдог.

Иймээс дижитал орчинд суурилсан сургалт нь конструктивист болон танин мэдэхүйн онолын шаардлагад нийцж, суралцагчийг идэвхтэй оролцуулах, ойлголтыг гүнзгийрүүлэх боломжийг бүрдүүлдэг.

Сүүлийн жилүүдэд дижитал платформуудыг сургалтад ашиглах нь суралцах үйл явцыг илүү интерактив, уян хатан, суралцагч төвтэй болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэж байна. Интерактив орчин нь суралцагчдыг идэвхтэй оролцуулах, бодлого шийдвэрлэх, туршилт хийх, алдаанаасаа суралцах боломжийг бүрдүүлдэг бөгөөд энэ нь суралцах сэдэл, оролцоог нэмэгдүүлэхэд эерэг нөлөөтэй (OECD, 2019).

Мөн дижитал платформын нэг онцлог нь автомат үнэлгээ болон шууд эргэх холбоо өгөх боломж юм. Судалгаагаар эргэх холбоо нь суралцах үйл явцад хамгийн өндөр нөлөө үзүүлдэг хүчин зүйлсийн нэг бөгөөд суралцагч өөрийн гүйцэтгэлийг ойлгож, сайжруулахад чухал үүрэгтэй болохыг тогтоосон (Hattie, 2009; Hattie & Timperley, 2007). Иймд автомат үнэлгээ бүхий интерактив даалгаврууд нь суралцагчийн ахицыг дэмжих, багшийн үнэлгээний ачааллыг бууруулах давуу талтай.

Түүнчлэн дижитал орчинд суралцагчийн үйл ажиллагааг бүртгэх, дүн шинжилгээ хийх боломж (analytics) нь сургалтыг илүү үр дүнтэй төлөвлөх, суралцагч бүрийн онцлогт тохирсон дэмжлэг үзүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үздэг.

Дижитал платформуудын дундаас BookWidgets нь багш, суралцагчдад интерактив даалгавар боловсруулах, хэрэгжүүлэх, үнэлэх боломж олгодог хэрэгсэл юм. Энэхүү платформ нь төрөл бүрийн даалгаврын хэлбэр (жишээлбэл, сонгох, тохируулах, чирж байрлуулах зэрэг)-ийг ашиглан суралцагчийн идэвх оролцоог нэмэгдүүлэх боломжтойгоороо онцлог юм.

BookWidgets платформын нэг чухал давуу тал нь даалгаврыг интерактив хэлбэрт хөрвүүлэх, шууд эргэх холбоо өгөх, суралцагчийн гүйцэтгэлийг хянах боломж

юм. Энэ нь суралцагч өөрийн алдааг шууд илрүүлж засах, суралцах үйл явцаа удирдах боломжийг нэмэгдүүлдэг. Мөн багшид суралцагчдын гүйцэтгэлийг бодит цаг хугацаанд хянах, дүн шинжилгээ хийх боломжийг олгодог.

Нөгөө талаас энэхүү платформыг ашиглах нь оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварыг хөгжүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлэх боломжтой. Ялангуяа геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгад интерактив, харааны, үйлдлийн шинжтэй даалгавар боловсруулах нь суралцагчдын ойлголтыг гүнзгийрүүлэхэд үр дүнтэй гэж үздэг.

Гэсэн хэдий ч ийм төрлийн дижитал платформыг багш бэлтгэх сургалтын хүрээнд, тэр дундаа геометр ба хэмжигдэхүүний арга зүйн хичээлд ашиглах боломж, үр дүнг судалсан судалгаа Монголын нөхцөлд харьцангуй хомс хэвээр байна. Иймээс энэхүү чиглэлээр судалгаа хийх нь онолын болон практикийн ач холбогдолтой юм.

Арга зүй

BookWidgets платформыг сургалтад ашигласан нь

Сургалтын үйл явцад BookWidgets платформыг ашиглахдаа геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгад суурилсан даалгавар боловсруулах, тэдгээрийг интерактив хэлбэрт хөрвүүлэх, турших, сайжруулах үе шаттайгаар зохион байгуулсан. Энэхүү хэрэглээ нь оюутнуудыг зөвхөн даалгавар боловсруулах бус, харин суралцагчийн оролцоог дэмжсэн, интерактив орчинд тохирсон даалгавар зохиох чадварыг хөгжүүлэхэд чиглэсэн.

Юуны өмнө оюутнууд геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгад суурилсан уламжлалт бодлого, дасгалуудыг судалж, тэдгээрийн бүтэц, зорилго, суралцагчийн түвшинд нийцэж буй байдлыг шинжилсэн. Үүний дараа эдгээр даалгаврыг BookWidgets платформ ашиглан интерактив хэлбэрт хөрвүүлэх үйл ажиллагааг гүйцэтгэсэн. Ингэхдээ олон сонголттой тест, нөхөх, тохируулах, чирж байрлуулах (drag-and-drop) зэрэг даалгаврын хэлбэрийг ашигласан.

Сургалтын дараагийн үе шатанд оюутнууд боловсруулсан даалгавраа туршиж, платформын автоматаар үнэлэх болон шууд эргэх холбоо өгөх боломжийг ашиглан өөрийн болон бусдын даалгаврыг үнэлсэн. Энэ нь суралцагч өөрийн алдааг шууд илрүүлж, засах, даалгавраа сайжруулах боломжийг бүрдүүлсэн. Мөн платформын аналитик (analytics) боломжийг ашиглан даалгаврын гүйцэтгэлийн мэдээллийг шинжилж, ямар төрлийн даалгавар суралцагчдад хүндрэлтэй байгааг тодорхойлсон.

Тухайлбал, тэгш хэмийн агуулгад оюутнууд дүрсийг тольдон гүйцээх, тэнхлэгийн дагуу зөв байрлуулах интерактив даалгавар боловсруулсан бол хэмжигдэхүүний агуулгад урт, периметр, талбайг тооцоолох нөхөх хэлбэрийн даалгавруудыг зохиосон. Мөн биетийн дэлгээс, эзлэхүүнтэй холбоотой даалгаврыг дүрс таних, тохируулах хэлбэрээр боловсруулсан нь суралцагчдын ойлголтыг гүнзгийрүүлэхэд чиглэсэн.

Ийнхүү BookWidgets платформыг ашигласнаар сургалтын үйл явц нь уламжлалт даалгавар гүйцэтгэхээс илүү интерактив, суралцагч төвтэй хэлбэрт шилжиж, оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадвар, бүтээлч сэтгэлгээ, дижитал хэрэгсэл ашиглах ур чадвар хөгжих нөхцөл бүрдсэн.

Геометр, хэмжигдэхүүний хичээлд BookWidgets платформыг интеграц хийсэн нь

Геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгад BookWidgets платформыг интеграцлахдаа сургалтын зорилго, агуулга, суралцах үйл ажиллагаатай уялдуулан үе шаттайгаар хэрэгжүүлсэн. Интеграцийн үндсэн зорилго нь уламжлалт даалгаврыг интерактив хэлбэрт шилжүүлэх, суралцагчийн оролцоог нэмэгдүүлэх, ойлголтыг гүнзгийрүүлэхэд оршсон.

Юуны өмнө хичээлийн агуулгыг геометрийн дүрс, хэмжигдэхүүн (урт, периметр, талбай, эзлэхүүн), байршил ба хөдөлгөөн зэрэг үндсэн чиглэлээр ангилан тодорхойлсон. Үүний дараа тухайн агуулга бүрт тохирсон даалгаврын төрлийг сонгон, BookWidgets платформд хэрэгжүүлэх байдлаар төлөвлөсөн.

Геометрийн агуулгад дүрс таних, тэгш хэмийг ойлгуулах, дүрсийн шинж чанарыг илрүүлэх даалгавруудыг интерактив хэлбэрээр боловсруулсан. Тухайлбал, тэгш хэмийн ойлголтыг таниулахад суралцагчид өгөгдсөн дүрсийг тэнхлэгийн дагуу зөв байрлуулах, дутуу хэсгийг гүйцээх “чирж байрлуулах” (drag-and-drop) даалгаврыг ашигласан. Энэ нь суралцагчдын харааны төсөөлөл, орон зайн сэтгэлгээг хөгжүүлэхэд чиглэсэн.

Хэмжигдэхүүний агуулгад урт, периметр, талбай, эзлэхүүнийг тооцоолох даалгавруудыг нөхөх, сонгох хэлбэрээр боловсруулж, автоматаар үнэлэх боломжийг ашигласан. Жишээлбэл, суралцагчид өгөгдсөн дүрсийн периметрийг тооцоолж хариуг оруулахад систем шууд зөв, буруу хариуг мэдээлэх байдлаар эргэх холбоо өгсөн. Энэ нь суралцагч өөрийн алдааг шууд засах, ойлголтоо бататгах боломжийг бүрдүүлсэн.

Мөн биетийн дэлгээс, дүрсийн шилжилт (тэгш хэм, параллель зөөлт, эргүүлэлт) зэрэг агуулгад тохируулах (matching), дараалуулах, сонгох хэлбэрийн даалгавруудыг ашигласан нь суралцагчдыг идэвхтэй оролцуулах, ойлголтыг туршлагаар бататгахад чиглэсэн. Ингэснээр хийсвэр ойлголтыг харааны болон үйлдлийн түвшинд ойлгуулах нөхцөл бүрдсэн.

Ийнхүү BookWidgets платформыг геометр болон хэмжигдэхүүний хичээлд интеграцлах нь сургалтын агуулга, арга зүй, үнэлгээг нэгтгэсэн, интерактив орчинд суурилсан цогц үйл ажиллагаа болж, оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадвар болон дижитал хэрэгсэл ашиглах ур чадварыг хөгжүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлсэн.

Оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварыг дэмжсэн нь

Сургалтын явцад BookWidgets платформыг ашигласнаар оюутнуудын геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгад суурилсан даалгавар боловсруулах чадварыг системтэйгээр дэмжих боломж бүрдсэн. Даалгавар боловсруулах чадвар нь зөвхөн агуулгын мэдлэгээс гадна тухайн агуулгыг суралцагчид ойлгомжтой, идэвхтэй оролцоонд суурилсан хэлбэрээр зохион байгуулах арга зүйн мэдлэгтэй салшгүй холбоотой байдаг (Shulman, 1986). Иймд энэхүү судалгаанд оюутнуудын даалгавар боловсруулах үйл ажиллагааг үе шаттайгаар зохион байгуулж, платформын боломжуудыг ашиглан чадварыг хөгжүүлэхэд чиглэсэн.

Юуны өмнө оюутнууд уламжлалт бодлого, дасгалуудыг задлан шинжилж, тэдгээрийн зорилго, бүтэц, суралцагчийн түвшинд нийцэж буй байдлыг

тодорхойлсон. Энэ нь даалгавар боловсруулах анхны ойлголтыг төлөвшүүлэх, суралцагчийн боломжит алдаа, хүндрэлтэй хэсгийг урьдчилан таамаглахад чухал үүрэгтэй байв. Үүний дараа оюутнууд тухайн даалгаврыг BookWidgets платформ ашиглан интерактив хэлбэрт хөрвүүлж, олон төрлийн даалгаврын хэлбэр (сонгох, нөхөх, тохируулах, чирж байрлуулах гэх мэт)-ийг ашиглан боловсруулсан.

Платформын автоматаар үнэлэх болон шууд эргэх холбоо өгөх боломж нь оюутнуудын даалгавраа турших, алдааг илрүүлэх, сайжруулах үйл явцыг дэмжсэн. Судалгаагаар эргэх холбоо нь суралцах үйл явцад өндөр нөлөөтэй бөгөөд суралцагч өөрийн гүйцэтгэлийг ойлгож, ахиц гаргахад чухал үүрэгтэй болохыг тогтоосон (Hattie & Timperley, 2007). Энэхүү боломжийг ашигласнаар оюутнууд зөвхөн даалгавар боловсруулах бус, харин түүнийг сайжруулах, боловсронгуй болгох чадварыг эзэмшсэн.

Мөн оюутнууд харилцан үнэлгээ хийх, санал солилцох үйл ажиллагаанд оролцсоноор өөрийн болон бусдын даалгаврыг шүүмжлэлтэйгээр үнэлэх, шинэ санаа гаргах, бүтээлч сэтгэлгээг хөгжүүлэх боломж бүрдсэн. Интерактив даалгавар боловсруулах үйл явц нь оюутнуудыг суралцагчийн байр сууринаас сэтгэх, ойлголтыг хэрхэн илэрхийлэх талаар гүнзгий эргэцүүлэхэд хүргэсэн нь ажиглагдсан.

Ийнхүү BookWidgets платформыг ашигласан сургалт нь оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварыг дараах чиглэлээр дэмжсэн гэж үзэж байна. Үүнд: (1) агуулгад нийцсэн даалгавар төлөвлөх, (2) интерактив хэлбэрээр илэрхийлэх, (3) суралцагчийн оролцоог дэмжих, (4) эргэх холбоонд үндэслэн сайжруулах, (5) дижитал хэрэгсэл ашиглах чадвар хөгжих зэрэг болно. Иймд энэхүү арга зүй нь сургалтад даалгавар боловсруулах чадварыг хөгжүүлэх үр дүнтэй хэрэгсэл болох боломжтой юм.

Геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгад суурилсан энэхүү сургалтын арга зүйн загвар нь тухайн хичээлийн хөтөлбөрийн зорилго, агуулга, эзэмшүүлэх чадварт тулгуурлан боловсруулагдсан. Хөтөлбөрийн хүрээнд геометрийн дүрс, тэдгээрийн шинж чанар, хэмжигдэхүүн (урт, периметр, талбай, эзлэхүүн) зэрэг агуулгыг судлахын зэрэгцээ суралцагчдын орон зайн сэтгэлгээ, логик дүгнэлт хийх чадварыг хөгжүүлэхэд чиглэсэн байдаг.

Мөн хөтөлбөрт мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг сургалтад ашиглах чадварыг хөгжүүлэх зорилт тусгагдсан тул энэхүү судалгаанд BookWidgets платформыг ашиглан геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгад интерактив даалгавар боловсруулах, хэрэгжүүлэх арга зүйн загварыг боловсруулж, хэрэгжүүлсэн. Иймд уг загвар нь хичээлийн хөтөлбөрт суурилсан, агуулга–арга зүй–үнэлгээний уялдааг хангах зорилготой юм.

Энэхүү судалгаанд BookWidgets платформд суурилсан сургалтын арга зүйн загварыг 5 үе шаттайгаар боловсруулж, хэрэгжүүлсэн.

Хүснэгт 1. BookWidgets-д суурилсан сургалтын арга зүйн загвар

№	Үе шат	Үйл ажиллагаа	Багшийн үүрэг	Оюутнуудын үүрэг	BookWidgets платформын хэрэглээ
1	Агуулга ойлгох	Геометр, хэмжигдэхүүний онол, жишээг судлах	Агуулгыг тайлбарлах, жишээ үзүүлэх	Агуулгыг ойлгож, жишээг шинжлэх	Интерактив контент, визуал материал ашиглах
2	Даалгавар задлах	Уламжлалт бодлого, дасгалыг шинжлэх	Даалгаврын зорилго, бүтэц тайлбарлах	Даалгаврыг задлан шинжилж, хүндрэл тодорхойлох	Worksheet хэлбэрийн даалгавар
3	Даалгавар зохиох	Шинэ даалгавар боловсруулах	Чиглэл өгөх, зөвлөгөө өгөх	Геометр, хэмжигдэхүүнд суурилсан даалгавар зохиох	Quiz, drag-and-drop, matching даалгавар
4	Турших ба үнэлэх	Даалгаврыг хэрэгжүүлж шалгах	Эргэх холбоо өгөх, үнэлэх	Өөрийн болон бусдын даалгаврыг турших, үнэлэх	Автомат үнэлгээ, шууд feedback
5	Сайжруулах ба дүн шинжилгээ	Даалгаврыг сайжруулах, дүгнэх	Дүн шинжилгээ хийх, чиглүүлэх	Даалгавраа сайжруулах, алдаа засах	Analytics, гүйцэтгэлийн мэдээлэл ашиглах

Дээрх загвар нь агуулга ойлгох, даалгавар боловсруулах, турших, сайжруулах үйл ажиллагааг уялдуулсан цогц бүтэцтэй бөгөөд оюутнуудын идэвх оролцоог нэмэгдүүлэх, даалгавар боловсруулах чадварыг хөгжүүлэхэд чиглэсэн болно.

BookWidgets-д суурилсан интерактив сургалтын үе шатат загвар (Геометр, хэмжигдэхүүний хичээл)

Хүснэгт 2. Оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварын үнэлгээний рубрик

№	Үзүүлэлт	4-р түвшин (85–100%)	3-р түвшин (70–84%)	2-р түвшин (50–69%)	1-р түвшин (<50%)	Жин
1	Агуулгын оновч	Геометр, хэмжигдэхүүний ойлголтын 85–100% зөв, гүнзгий, алдаагүй	70–84% зөв, бага алдаа	50–69% зөв, ойлголтын зөрүүтэй	<50% буруу, үндсэн ойлголт дутуу	0.20
2	Даалгаврын бүтэц	Даалгавар бүрэн логик дараалалтай, ойлгомжтой, шатлалтай	Ихэнх нь ойлгомжтой, бага зөрчилтэй	Зарим хэсэг ойлгомжгүй	Эмх цэгцгүй, логикгүй	0.15
3	Интерактив байдал	BookWidgets функцуудыг 85%+ бүтээлч ашигласан (олон төрөл)	70–84% ашигласан	50–69% хязгаарлагдмал	<50% бараг ашиглаагүй	0.20
4	Суралцагчийн оролцоо	Даалгавар нь идэвхтэй оролцоог бүрэн (85%+) дэмжсэн	70–84% дэмжсэн	50–69% бага дэмжсэн	<50% оролцоо сул	0.15
5	Feedback (эргэх холбоо)	Алдаа засах боломж бүрэн (85–100%), тайлбартай	70–84% feedback байгаа	50–69% хязгаарлагдмал	<50% байхгүй	0.15
6	Сайжруулалт ба рефлекс	Даалгаврыг гүнзгий шинжилж, сайжруулсан (85–100%)	70–84% сайжруулсан	50–69% бага сайжруулсан	<50% сайжруулаагүй	0.15

Судалгааны үр дүн

Хүснэгт 3. Оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварын үнэлгээ

Үзүүлэлт	Урьдчилсан үнэлгээ (%)	Дараах үнэлгээ (%)	Ахиц (%)
Дундаж (M)	56.4	78.9	39.9
Стандарт хазайлт (SD)	9.8	8.2	—

$n = 30, df = 29, t(29) = 10.84, p < .001$

Судалгаанд оролцсон оюутнуудыг S1–S30 гэж кодлон боловсруулсан. Оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварыг урьдчилсан болон дараах үнэлгээгээр хэмжиж, үр дүнг харьцуулан шинжилсэн.

Үр дүнгээс харахад урьдчилсан үнэлгээний дундаж оноо $M = 56.4$ ($SD = 9.8$) байсан бол сургалтын дараах үнэлгээ $M = 78.9$ ($SD = 8.2$) болж өссөн байна.

Ахицын хувийг тооцоолоход дундаж ахиц 39.9% байгаа нь сургалтын арга зүйн нөлөө дунджаас дээш түвшинд байсныг илтгэж байна.

Мөн урьдчилсан болон дараах үнэлгээний ялгаанд хийсэн хос t-шалгалтын үр дүнд статистикийн хувьд ач холбогдол бүхий ялгаа илэрсэн ($t(29) = 10.84$, $p < .001$).

Оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварыг бүрдүүлэгч үзүүлэлт тус бүрийн өөрчлөлтийг Хүснэгт 4-д дэлгэрэнгүй үзүүлэв.

Хүснэгт 4. Оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварын үнэлгээ

Үзүүлэлтүүд	Үе шат	Дундаж оноо (M)	Стандарт хазайлт (SD)	Стандарт алдаа (SE)	t утга	Ач холбогдол (p)
Агуулгын оновч	Эхэнд	2.84	0.39	0.026	18.52	< .001
	Төгсгөлд	3.56	0.28	0.018		
Даалгаврын бүтэц	Эхэнд	2.78	0.41	0.027	16.94	< .001
	Төгсгөлд	3.49	0.30	0.020		
Интерактив байдал	Эхэнд	2.65	0.45	0.029	22.31	< .001
	Төгсгөлд	3.62	0.26	0.017		
Суралцагчийн оролцоо	Эхэнд	2.71	0.40	0.026	17.88	< .001
	Төгсгөлд	3.48	0.29	0.019		
Feedback	Эхэнд	2.60	0.43	0.028	21.45	< .001
	Төгсгөлд	3.55	0.27	0.018		
Сайжруулалт	Эхэнд	2.73	0.42	0.027	19.76	< .001
	Төгсгөлд	3.50	0.31	0.020		

Хүснэгт 4-д үзүүлсэнчлэн оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварыг бүрдүүлэгч үзүүлэлт тус бүрээр урьдчилсан болон дараах үнэлгээг харьцуулан шинжилсэн. Үр дүнгээс харахад бүх үзүүлэлтүүдийн дундаж оноо сургалтын дараа мэдэгдэхүйц өссөн байна.

Тухайлбал, интерактив байдал ($M = 2.65 \rightarrow 3.62$), эргэх холбоо ($M = 2.60 \rightarrow 3.55$) болон агуулгын оновч ($M = 2.84 \rightarrow 3.56$) зэрэг үзүүлэлтүүдэд илүү өндөр ахиц ажиглагдсан нь BookWidgets платформын хэрэглээтэй шууд холбоотой гэж үзэж байна.

Мөн хос t-шалгалтын үр дүнд бүх үзүүлэлтүүдийн хувьд статистикийн ач холбогдол бүхий ялгаа илэрсэн ($p < .001$) нь сургалтын арга зүй нь оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварт бодит нөлөө үзүүлснийг баталж байна.

Мөн нөлөөллийн хэмжээг тодорхойлох зорилгоор Cohen's d коэффициентийг тооцоолоход $d = 2.49$ гарсан нь сургалтын арга зүй оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварт маш өндөр нөлөө үзүүлснийг илтгэж байна.

Хэлэлцүүлэг

Энэхүү судалгааны ажлыг Математик, байгалийн ухааны тэнхимийн 2026 оны 4-р сарын эхний хагасын хурлаар хэлэлцүүлэн, дараах үр дүнгүүдийг танилцуулж ярилцсан болно.

Судалгааны үр дүнгээс харахад BookWidgets платформд суурилсан сургалтын арга зүй нь оюутнуудын геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгад суурилсан даалгавар боловсруулах чадварыг хөгжүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлсэн байна. Урьдчилсан болон дараах үнэлгээний дундаж онооны ялгаа, ахицын хувь, мөн статистикийн ач холбогдол бүхий үр дүн ($p < .001$) нь энэхүү өөрчлөлт санамсаргүй бус, сургалтын арга зүйтэй шууд холбоотой болохыг харуулж байна.

Судалгааны үр дүн нь мультимедиа сургалтын онолтой нийцэж байна. Mayer (2009)-ын үзэж байгаагаар мэдээллийг дүрс, текст, үйлдэлтэй хослуулан хүргэх нь суралцагчдын ойлголтыг гүнзгийрүүлэхэд чухал үүрэгтэй. Энэхүү судалгаанд BookWidgets платформын интерактив боломжуудыг ашигласан нь геометр болон хэмжигдэхүүний хийсвэр ойлголтыг харааны болон үйлдлийн түвшинд илэрхийлэх боломжийг бүрдүүлсэн бөгөөд энэ нь оюутнуудын гүйцэтгэлийн өсөлттэй уялдаж байна.

Мөн эргэх холбоонд суурилсан сургалтын ач холбогдлыг баталсан үр дүн ажиглагдсан. Hattie ба Timperley (2007)-ийн судалгаагаар эргэх холбоо нь суралцах үйл явцад хамгийн өндөр нөлөө үзүүлдэг хүчин зүйлсийн нэг бөгөөд суралцагч өөрийн алдааг ойлгож, сайжруулах боломжийг олгодог. Энэхүү судалгаанд BookWidgets платформын шууд үнэлгээ, feedback функц нь оюутнуудын даалгавраа сайжруулах, дахин боловсруулах үйл явцыг дэмжсэн нь өндөр ахицын нэг шалтгаан гэж үзэж байна.

Үүнээс гадна судалгааны үр дүн нь конструктивист онолтой нийцэж байна. Суралцагч мэдлэгийг идэвхтэйгээр бүтээдэг (Vygotsky, 1978) бөгөөд энэхүү судалгаанд оюутнууд даалгавар боловсруулах, турших, сайжруулах үйл ажиллагаанд оролцсон нь тэдний ойлголтыг гүнзгийрүүлэхэд нөлөөлсөн байна. Ялангуяа интерактив даалгавар боловсруулах явц нь оюутнуудыг суралцагчийн байр сууринаас сэтгэхэд хүргэж, арга зүйн мэдлэгийг хөгжүүлэхэд дэмжлэг болсон.

Мөн шалгуур үзүүлэлтүүдийн хоорондын корреляцийн шинжилгээний үр дүнгээс харахад даалгавар боловсруулах чадвар нь харилцан уялдаатай бүрэлдэхүүн хэсгүүдээс тогтдог болох нь ажиглагдсан. Агуулгын оновч, интерактив байдал, эргэх холбоо зэрэг үзүүлэлтүүдийн хооронд өндөр хамаарал илэрсэн нь эдгээр чадваруудыг тусгаарлан хөгжүүлэхээс илүүтэй цогцоор нь авч үзэх шаардлагатайг харуулж байна.

Гэсэн хэдий ч зарим үзүүлэлтүүдийн хооронд маш өндөр корреляц ($r > 0.90$) илэрсэн нь шалгуур үзүүлэлтүүдийн ялгаатай байдал хангалттай тодорхой бус байж болохыг илтгэж байна. Иймээс цаашдын судалгаанд үнэлгээний шалгуурыг илүү нарийвчлан боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзэж байна.

Ерөнхийд нь дүгнэвэл, BookWidgets платформыг ашигласан сургалтын арга зүй нь оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварыг хөгжүүлэхэд үр дүнтэй бөгөөд ялангуяа интерактив байдал, эргэх холбоо, суралцагчийн оролцоог дэмжих

чиглэлээр илүү их нөлөө үзүүлсэн байна. Энэхүү үр дүн нь дижитал платформд суурилсан сургалтын арга зүйг зөвхөн технологийн хэрэглээ төдийгүй, суралцах үйл явцыг шинэ түвшинд хүргэх арга зүйн шинэчлэл болохыг харуулж байна.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгаагаар BookWidgets платформд суурилсан сургалтын арга зүйг геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгад интеграцлах боломж, үр дүнг судаллаа. Судалгааны үр дүнгээс харахад оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадвар урьдчилсан болон дараах үнэлгээний хооронд мэдэгдэхүйц сайжирсан бөгөөд дундаж ахиц 39.9% байв. Мөн статистикийн шинжилгээний үр дүнд энэхүү өөрчлөлт нь ач холбогдол бүхий ($p < .001$) болох нь тогтоогдсон.

Сургалтын явцад BookWidgets платформыг ашигласнаар оюутнууд геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгыг интерактив хэлбэрээр илэрхийлэх, суралцагчийн оролцоог дэмжих, эргэх холбоонд суурилсан даалгавар боловсруулах чадвараа хөгжүүлсэн нь ажиглагдсан. Ялангуяа интерактив байдал, feedback ашиглалт, даалгаврын бүтэц, агуулгын оновч зэрэг үзүүлэлтүүдэд илүү өндөр ахиц гарсан нь энэхүү арга зүйн үр нөлөөг баталж байна.

Иймээс BookWidgets платформд суурилсан сургалтын арга зүй нь геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгыг заахад үр дүнтэй хэрэгсэл болохоос гадна оюутнуудын даалгавар боловсруулах чадварыг хөгжүүлэхэд бодитой нөлөө үзүүлдэг гэж дүгнэж байна.

Зөвлөмж

Судалгааны үр дүнд үндэслэн дараах зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт, багш бэлтгэх сургалтын хөтөлбөрт дижитал платформ ашиглах, интерактив даалгавар боловсруулах арга зүйг системтэйгээр тусгах шаардлагатай. Энэ нь оюутнуудын орчин үеийн сургалтын хэрэгсэл ашиглах чадварыг хөгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Хоёрдугаарт, геометр болон хэмжигдэхүүний агуулгыг заахдаа BookWidgets зэрэг интерактив платформыг ашиглах нь суралцагчийн оролцоог нэмэгдүүлэх, ойлголтыг гүнзгийрүүлэхэд үр дүнтэй тул сургалтын практикт өргөн хэрэглэхийг зөвлөж байна.

Гуравдугаарт, даалгавар боловсруулах чадварыг хөгжүүлэхэд зөвхөн даалгавар зохиохоос гадна түүнийг турших, эргэх холбоонд үндэслэн сайжруулах үйл явцыг зайлшгүй хамруулах шаардлагатай.

Дөрөвдүгээрт, цаашдын судалгаанд дижитал платформ ашиглах сургалтын арга зүйн үр нөлөөг өөр өөр хичээлийн агуулга, түвшинд харьцуулан судлах, мөн үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүдийг илүү нарийвчлан боловсронгуй болгох нь зүйтэй.

Ном зүй

1. Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
2. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81–112. <https://doi.org/10.3102/003465430298487>
3. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). Cambridge University Press.
4. National Council of Teachers of Mathematics (NCTM). (2014). *Principles to actions: Ensuring mathematical success for all*. NCTM.
5. OECD. (2019). *Future of Education and Skills 2030*. OECD Publishing.
6. Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4–14.
7. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
8. Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage.

POSSIBILITIES AND OUTCOMES OF USING THE BOOKWIDGETS PLATFORM IN TEACHING (A Case of the T.MA408 Program)

B. Khadbatar^a, D. Khishigjargal^b

^a Teachers School, Department of Mathematics and Natural Sciences,
Mongolian National University of Education

^b Teachers School, Department of Mathematics and Natural Sciences,
Mongolian National University of Education

Corresponding author: khadbaatar.b@msue.edu.mn ORCID ID 0009-0008-0028-9285

Abstract

This study aims to examine the effectiveness of using the BookWidgets platform in teaching and its impact on the development of students' task design skills in geometry and measurement. The study involved 30 students and employed a quasi-experimental design based on pre- and post-assessments. Data were collected through rubric-based evaluation, observation, and statistical analysis, including paired sample t-tests.

The results indicate that students' task design skills improved significantly after the intervention. The mean score increased from $M = 56.4$ ($SD = 9.8$) to $M = 78.9$ ($SD = 8.2$), with an average improvement of 39.9%. The difference between pre- and post-assessments was statistically significant ($t(29) = 10.84$, $p < .001$). In particular, greater improvements were observed in interactive task design, student engagement, and the use of feedback.

These findings suggest that integrating the BookWidgets platform into teaching can effectively enhance students' ability to design interactive and pedagogically meaningful tasks. The study also highlights the importance of digital tools in supporting active learning and improving task design competencies. Furthermore, the results indicate that task design skills are interrelated, particularly in terms of content accuracy, interactivity, and feedback.

In addition, the effect size was calculated using Cohen's d coefficient ($d = 2.49$), indicating that the instructional approach had a very strong impact on students' task design skills.

Keywords

BookWidgets, geometry and measurement, students, task design skills, digital learning, interactive learning

---

АМАН ТҮҮХИЙН ХӨГЖИЛ БА ХИЙМЭЛ ОЮУН УХААНЫ ТЕХНОЛОГИ

Л.Санчир
МУБИС-Багшийн сургууль, доктор (Ph.D)
Холбоо барих зохиогч: sanchir.l@msue.edu.mn ORCID ID

Хүлээн авсан: 2026.03.14 Хянагдсан: 2026.04.05 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Энэхүү өгүүлэлд аман түүхийн судалгааны үүсэл, хөгжил болон орчин үеийн хиймэл оюун ухааны технологийн дэвшил аман түүхийн судалгаанд хэрхэн нөлөөлж, ямар шинэ боломжуудыг нээж буйг авч үзэв. Аман түүх нь хувь хүний дурсамж, амьдралын туршлага, нийгмийн бодит байдлыг амьд эх сурвалжаар дамжуулан судлах онцлогтой бөгөөд ХХ зуунаас хойш түүх судлалын чухал салбар болон хөгжсөн. Гэвч уламжлалт аман түүхийн судалгаанд ярилцлагын дуу, дүрс бичлэгийг буулгах, хадгалах, ангилах, их хэмжээний мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх зэрэг олон хүндрэл тулгарч ирсэн.

Сүүлийн жилүүдэд хиймэл оюун ухаанд суурилсан дуу хоолой таних, байгалийн хэл боловсруулах, автомат орчуулга, хураангуйлах болон өгөгдөл ангилах технологиуд эдгээр бэрхшээлийг даван туулах үр дүнтэй хэрэгсэл болж байна. Тус өгүүлэлд хиймэл оюун ухааны технологи аман түүхийн судалгааны үр ашиг, хурдыг хэрхэн нэмэгдүүлж буйг тодруулан авч үзэхийн зэрэгцээ мэдээллийн найдвартай байдал, ёс зүй, судлаачийн оролцоотой холбоотой эрсдэлийг мөн хөндлөө. Эцэст нь, аман түүхийн судалгаанд хүн ба хиймэл оюун ухааны хамтын ажиллагаа зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд энэ нь түүх судлалын шинэ арга зүй, дижитал архивын хөгжлийг урагшлуулах чухал хүчин зүйл болохыг дүгнэн харуулав.

Түлхүүр үг

Oral History, Аман түүх, Аман түүхийн хөгжил, Хиймэл оюун ухааны технологи, ChatGPT

Удиртгал

Монгол улсын боловсролын их сургуулийн Багшийн сургуулийн МХНУТ-ээс “Дижитал эрин дэх хүмүүнлэгийн боловсрол” сэдэвт их семинарын ажлын хүрээнд энэхүү өгүүллийг бэлтгэлээ. Уг өгүүлэл хоёр хэсгээс бүрдэнэ. Эхний хэсэгт Аман түүхийн тухай ойлголт, түүний түүхэн хөгжил болон техник технологотой хэрхэн холбогдох асуудлыг хөндөн гаргахыг, хоёрдугаар хэсэгтээ хиймэл оюун ухааны ерөнхий ойлголт, түүний үндсэн мөн чанар хийгээд аман түүхийн судалгаатай хэрхэн холбогдож болох талаар өөрийн нөхцөл боломжоороо бичихийг оролдлоо.

НЭГТ. АМАН ТҮҮХ

1.1 Oral History буюу аман түүх гэж юуг хэлэх вэ?

Oral History буюу Аман түүх хэмээх судалгааны чиг хандлага орчин үеийн хэв шинжээр олж хөгжөөд 80 орчим жил болжээ. АНУ-ын аман түүх судлаач Доналд Ритчие (Donald Ritchie) «*Doing Oral History: A Practical Guide*» номдоо: “Олон улсын аман түүхчид ерөнхийдөө АНУ-ын алдартай түүхч эрдэмтэн, сэтгүүлч Аллан Нэвинс нь 1948 онд Колумбын их сургуульд Аман түүхийн судалгааны танхим үүсгэн байгуулсан нь орчин цагийн Аман түүхийн судлал үүсэх эх суурь болсон гэж үздэг.” (唐诺·里奇, 2006, х.3) Английн алдартай аман түүхч Паул Томпсон (Paul Thompson): “1948 онд Колумбын их сургуулийн түүхч эрдэмтэн Аллан Нэвинс нь АНУ-ын иргэдийн дундаас онц чухал хүмүүсийн дурсамжийг тэмдэглэж эхэлсэн. Тэр цагаас эхлэн аман түүх нь нэгэн төрлийн түүхийн эх сурвалж болж, орчин цагийн арга барил зэргийг албан ёсоор үндэс суурийг нь тавьж эхлүүлсэн.” (保尔·汤普逊, 2000, х.7) хэмээн орчин цагийн аман түүхийг Аллан Нэвинс үндэслэсэн болохыг нэгэн дуугаар хүлээн зөвшөөрчээ. Аллан Нэвинсийн санаачилсан хөтөлбөр эдүгээ 8000 орчим аудио хэлбэрийн ярианы бичлэг, 1 сая орчим хуудас бүхий ярианы тэмдэглэлээс (Allan Nevins, n.d.) бүрдсэн дэлхийд анхдагч, хамгийн том зохион байгуулалттай аман түүхийн хөтөлбөрт тооцогддог.

1948 оноос аман түүх хөгжихдөө олон сорилтод орсон. Түүний хамгийн чухал нь аман түүх өөрөө юм. Аман түүх гэж яг юуг хэлэх вэ? Ямар шалгууртай байх вэ? гэдэгт аман түүхийн онолыг боловсруулсан эрдэмтэд дараах саналыг хэлжээ. Үүнд:

Луис Старр (Louis Starr): “Аман түүх бол дуухураагуур ашиглан түүгээр ярилцлагын багаж хэрэгсэл болгох замаар хүмүүсээс амаар яриулан үнэтэй мэдээллийг хадгалах ба өнөөг болтол хараахан олдоогүй анхдагч эх сурвалжийн материалыг тэмдэглэн авах юм.” (杨祥银, 2016, х.14) Доналд Ритчие (Donald A. Ritchie): “Товчхондоо, Аман түүх бол ярилцлагыг тэмдэглэх замаар цуглуулж ирсэн түүхэн ач холбогдолтой байх дурсамж болон хувь хүний шүүмж юм.” (唐诺·里奇, 2006, х.2) Паул Томпсон (Paul Thompson): “Аман түүх бол хүмүүсийн амьдралыг лавлаж болон шалган асуух тухай юм. Тэдний амаар хүүрнэх тэмдэглэлийг бас хамруулна” (保尔·汤普逊, 2000, х.25) хэмээн Өрнийн сонгодог төлөөллүүд тайлбарласан бол Хятадын эрдэмтэн Жун Шаохуа (钟少华): “Аман түүх бол ярилцлага өгөгч болон ярилцлага авагч түүхийн ажилтан хоёрын хамтын бүтээл юм. Хүн төрөлхтний онцгой хэлийг хэрэглэж, техник технологийн хэрэгслийг ашиглаж, хоёр талын хамтын ярилцлагын дууны бичлэг бүгд аман түүхийн материал болно. Дууны бичлэгийг бичгэн ноорог болгон цэгцлэх, дахин нягтлан, судлан сайжруулсны дараа олон төрлийн түүхийн нэг сэдэвт зохиол бичиж болно.” (钟少华, 1998, х. 414) Мөн Ян Ливэн (杨立文): “Аман түүхийн хамгийн үндсэн агуулга нь бичгийн сурвалжаас эсрэг тэсрэг юм. /Түүхэн үйл явдалд/ холбогдох хүн болон мэддэг хүний аман мэдээ баримтыг цуглуулах юм...үндсэн арга зүй нь байцаан, шалган асуух юм. Аман гар бичмэл хэлбэрийн материалыг цуглуулан хэрэглэх, судар, ном,

бичгэн материалтай хянан магадлах, гар бичмэлийн ноорог болгон цэгцлэх юм.” (杨立文,1993, х. 120) Бас нэгэн сонирхолтой тайлбарыг Жоу Сшиньгуо (周新国) эрхэм гаргасан байна. Түүний үзлээр бол түүх судлалын материалыг бичгийн, эд өлгийн, аман гэсэн гурван том төрөлд хуваадаг. Үүний аман төрөл нь аман түүх бөгөөд түүнд *“төрөл бүрийн ярилцлага, ярилцлага дунд хийсэн тэмдэглэл, хүний өөрийн бичсэн тэмдэглэл, дуу болон дүрстэй ярилцлага /бичлэг/, ТВ-ийн ярилцлага, кино, интернет зэрэг мэдээллийн хэрэгслээр цацагдсан ярилцлагыг хэлнэ. Амаар дамжин уламжлагдсан зүйлийг хожмын хүн бичиглэн авч, дараагийн хойч үедээ өвлүүлсэн тэмдэглэл, түүхийн эх сурвалжийн ардын аман яриа, домог, нийгмийн дуу, шүлэг хийгээд ярилцлагаар олж илрүүлсэн баримтууд нь түүхийн эх сурвалж болохыг”* (周新国,2010, х. 21) аман түүх гэнэ.

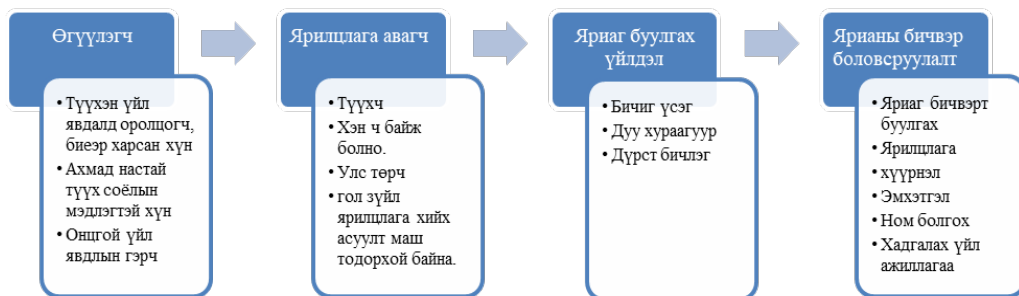
Дээрх эрдэмтдийн өгүүлснээс үзвэл аман түүх нь өгүүлэгч, ярилцлага авагч, яриаг буулгах үйлдэл, ярианы бичвэр боловсруулалт гэсэн дөрвөн хэсгээс бүрдэхийг хэлнэ. Эдгээрийн аль нэг нь байхгүй бол аман түүх биш юм. Жишээ нь: Хувь хүний өөрөө өөрийнхөө амьдралыг дурсан бичсэн дурсамжийн ном эсвэл тодорхой нэгэн асуултын дагуу өөрөө бичсэн дуртгалыг аман түүхэнд хамаарахгүй. Харин хувь хүний амьдралын тухай ном бичихдээ зохиолч намтрын эзнээр туулж өнгөрүүлсэн амьдрал, хийж бүтээсэн үйл хэрэг, алдаа оноог бичгээр тэмдэглэх эсвэл дуу хураагуур, дүрстэй бичлэгт буулган, түүнийгээ намтар зохиол бичихдээ ашиглаж байгаа бол аман түүх юм. Ер нь хувь хүний дурсамж өөрөө түүхэн үйл явдлыг тодруулахад асар их ач холбогдолтой.

Аман түүхийг бүрдүүлэгч **“Өгүүлэгч”** гэдэг нь түүхэн хэрэг явдалд оролцогч, нүдээр харсан, тухайн үйл явдлын гэрч, тухайн цаг үеийг биеэр туулагчийг хэлнэ. Жишээ нь: 1921 оны Ардын хувьсгалд оролцогчдын дуртгал яриаг 1920-1980-аад он хүртэл ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэн, МАХН-ын түүхийн институциуд цуглуулахдаа нийт 939 */Эдгээрийн дийлэнх нь аман түүх юм/* партизаны дуртгалыг цуглуулж чадсан байдаг. Эдгээр 939 партизан бол Ардын хувьсгалын түүхийн талаар өөрийн туулж өнгөрүүлсэн амьдралаа **“Өгүүлэгч”** тал юм.

“Ярилцлага авагч” гэдэг нь тусгай мэргэжилтэй, заавал түүхч байх шаардлагагүй. Харин тухайн сэдвээр сайн боловсруулсан асуултын дагуу өгүүлэгч талыг сайн яриулж чадах хэн нэгэн байх ёстой. Түүхч, багш, оюутан хэн ч авч болно. Өгүүлэгчээс ярилцлага авах үеэр ярилцлага өгөгчийн нэр хүнд, бодол санааг өөрчлөх, зориудаар ямарваа нэгэн баримтын баталгаа гаргаж авахыг хориглоно.

“Яриаг буулгах үйлдэл” гэдэг нь ярилцлага авагчийн асуултын дагуу өгүүлэгч талын ярьсан яриаг тэмдэглэж хадгалах явцыг хэлнэ. Энэ нь бичгээр бичих эсвэл техник технологийн хөгжлийг даган дуу дүрсний бичлэгийг хийх үйлдийг хэлнэ. Өгүүлэгчийн талаар хэлэх зүйлийг бүгдийг бичиж буулгаж авна.

“Ярианы бичвэр боловсруулалт” нь ярилцлага өгөгчийн өгүүлсэн зүйлсийг бичвэрт буулгаж аман түүхийн материал болгож боловсруулахыг хэлнэ. Ингэхдээ өгүүлэгчийн хэлсэн ярьсан зүйлийн худал хуурмаг хэсгийг ялгаж, бодитой яриаг баримтжуулан баталгаажуулахыг хэлнэ. Өгүүлэгчийн сул яриа, нутгийн аялгууны үг хэллэгийг тэр хэвээр нь буулгах хэрэгтэй. Энэ нь дараа үед хэл шинжлэлийн чухал баримт болох юм.

Аливаа нэгэн түүхэн үйл явдлыг дараа нь нэхэн судлахдаа архив, статистик, сонины мэдээг гол эх сурвалжаа болгодог. Энэ нь хэдийгээр хөдлөшгүй баримт мөн байх боловч түүхэн үнэнг нэхэн тодруулахад баримтын субъектив хүчин зүйлсийн нөлөө их байдаг. Учир нь тухайн баримт бичигт улс орны дээд давхаргын ашиг сонирхлыг хамгаалах талаас бичихийг зорьдог. Харин нийгмийн энгийн олон ард түмний ашиг сонирхлын талаас төдийлэн бичдэггүй. Аливаа баримт өөрөө объектив байх ёстой бөгөөд энэ шаардлагыг аман түүх илүүтэй хангана. 2024 оны 9 сард Хятадын Харбин хотноо болсон Хятадын аман түүхийн холбоо байгуулагдсаны 20 жилийн ойн олон улсын бага хуралд Японы хятад судлаач, Бээжингийн гадаад хэлний сургуулийн профессор Мачан Гунянь (马场公彦) илтгэлдээ аман түүхийн хэлбэр ангиллыг “Аман тэмдэглэл, аман зохиолын өв, дурсамж-дуртгал^{*}, гэрчийн үг, сонсож бичих” (马场公彦, 2024, х. 7) зэрэг таван төрөлд хуваасан саналыг гаргасан байдаг. Гэхдээ хэлсэн ярьсан бүхнийг аман түүх гэвэл өрөөсгөл бөгөөд үүнд судлаачийн ёс зүйн суурь зарчим хамаатай. *Илтгэл яриа, нууцаар чагнасан бичлэг, дуу дүрстэйгээр бичигдсэн хувь хүний өдрийн тэмдэглэл эсвэл ярилцлага өгөгч, авагч хоёрын харилцан ярианы бичлэг ороогүй бол үүнийг аман түүхэнд багтаахгүй болохыг зарим эрдэмтэд анхааруулж* (唐诺·里奇, 2006, х.1) байна.

1.2 Аман түүхийн хөгжил

Аман түүхийн хөгжлийг их төлөв эрт, дунд, орчин үе хэмээн гурван үндсэн үе шатыг дамжиж өнөө хүрсэн хэмээн үздэг. Уг гурван үе шатыг улс бүр өөрийн түүхийн онцлогтоо нийцүүлэн задлаад олон үед хуваасан байдаг. Тэгвэл аман түүхийн хөгжлийн эрт үе, дунд үе, орчин үе хэмээн тус тусад нь үечлэхдээ ямар шалгуураар хуваадаг вэ? Үүнээс үндэслэн аливаа улсын аман түүхийн үечлэлийг хэрхэн тогтоох вэ? зэрэг олон асуудал цэгцэрнэ.

Аман түүхийн эрт үеийг дэлхийд бичиг үсэг үүсэхээс өмнөх цаг хугацаанд хамааруулан авч үзэх хандлага түгээмэл байх бөгөөд улс орнууд харилцан адилгүй цаг хугацаанд бичиг үсэгтэй болсон байдаг. Гэхдээ үүнд анхаарах нэг асуудал нь эртний соёл иргэншлүүд бүгд бичиг үсэгтэй болсны дараа аман түүхийн хөгжил эртний үеэсээ шууд дунд үе рүү шилжих тухай ярьж туйлширч болохгүй.

Английн аман түүхч Паул Томпсон: “Үнэндээ аман түүх нь түүхтэй адил урт удаан үргэлжилсэн. Тэр бол түүхийн хамгийн анхны хэлбэр” (保尔·汤普逊, 2000, х.25) хэмээгээд Эртний Хятад, Энэтхэг, Египет, Грек, Ромын үед бичигдсэн

* Түүхэн хэрэг явдалд оролцогчоос дурсамж-дуртгалыг яриалан бичиж авах хүрээнд.

түүхийн зохиолууд нь өнөөгийн залгамжлагч улс гүрнүүдийн аман түүхийн хөгжлийн эртний хэлбэр юм. АНУ-ын аман түүх судлаач Доналд Ритчие *«Doing Oral History: A Practical Guide»* бүтээлдээ: “Одоогоос 3 мянган жилийн өмнөх Хятадын Жоу хаант улсын ордны түүхч түшмэл тусгайлан зориулж цуглуулсан хүмүүсийн үг ярианы судартай байв.” (唐诺·里奇, 2006, х.3) Хятадын Жоу Шиньгуо профессорын бүтээлд “Хятад улсад наанадаж баруун Жоу улсын түүхийг мөшгөвөл, түүхч түшмэлүүд “Үйл хөдлөлийг зүүн сударт, үг яриаг баруун сударт”^{*} хэмээн тэмдэглэсэн байх бөгөөд үүний “Үг яриа”^{**} гэсэн ханз бол аман түүхийн баримтыг хэлнэ.” (周新国, 2010, х. 22) Энэмэтчилэн Эртний Хятадын түүх, соёлын сонгодог зохиол болох *«Засаг ном»*, *«Шүлэглэлт ном»*, *«Чу улсын шүлэг»*, *«Шүүмжлэлт өгүүлэл»* зэрэг бүтээлүүдийг Эртний Хятадын аман түүхийн баримтад хамааруулж болно. Бас Хан улсын түүхч Сы Мачиан (司马迁) *«Түүхэн тэмдэглэл»*-ээ бичихдээ нилээд хэмжээний аман түүхийн баримтууд ашигласан (杨祥银, 2016) нь Эртний Хятадын хийгээд Монголын эрт үеийн Хүннүгийн түүхэнд холбогдох хэсгээс тод харагддаг.

Эртний Грекийн *«Гомерын тууль»*, Геродитийн *«Түүх»*, Фукидидын *«Пелопоннесийн дайны түүх»* зэрэг түүхийн зохиолууд нь Өрнө дахины аман түүхийн эртний хэлбэр гэж үздэг. Тухайлбал, Эртний Грекийн түүхч Фукидид МЭӨ 431-404 онуудад үргэлжилсэн Пелопоннесийн дайнаар сэдэвчилж *«Пелопоннесийн дайны түүх»* хэмээх 8 боть түүхэн зохиолыг бичихдээ дайнд оролцсон гэрч нараас ярилцлага авч баримтжуулж бичжээ. Фукидид хэлэхдээ: “Ижил үйл явдлыг гэрчүүд өөрийн бүрэн бус дурсамжаараа өөр өөрөөр дүрслэн ярьж байлаа” хэмээн гомдлож” (唐诺·里奇, 2006, х.3) байсан гэдэг. Ингэснээрээ Фукидид тус зохиолоо “Грекийн бурхад”-ын тухай өгүүлдэг уламжлалт домгийн арга барилаар бус түүхэн үйл явдлыг түүхэн бодит баримтад тулгуурлан ямар нэгэн хэтрүүлэлгүй бичжээ.

1773 онд Английн нэрт түүхч, эрдэмтэн Самуэл Жонсон (Samuel Johnson)-ы хэлснээр “аливаа түүхийн хамгийн эхэн үед бүгд аман түүхийн хэлбэрээр оршин тогтнож байсан” (唐诺·里奇, 2006, х.20) хэмээн хэлсэнчлэн Монголын аман түүх адил юм. Түүхч Ш.Бира “Бичиг үсэг гарахаас өмнө Эртний Монгол хүмүүсийн дунд ихэвчлэн үлгэр домгийн хэлбэрээр түгж тархсан түүхэн аман зохиол бол Монголчуудын түүхийн мэдлэг боловсролын анхны эх булаг мөн” хэмээгээд “Монголчуудын заншил нь овог аймаг, өвөг дээдсийн удам угсааг эрхэмлэж төрсөн хүүхэд бүрдээ удам угсаагаа зааж өгч цээжлүүдэг. Ийнхүү тэд удам угсааныхаа тухай яриаг хүн бүрийн хүртээл болгодог учраас тэдний дунд угсаа гарал, овог аймгаа мэдэхгүй хүн нэг ч үгүй ажээ” (Бира, 1980) гэсэн бий. Үүнийг бататгах жишээ гэвэл «Монголын нууц товчоо» бөгөөд тухайн түүхэн эх сурвалжид Монголын нийгмийн дээд давхаргын төлөөлөгч хүмүүсийн тухай онцолж, тэдний амаас ам дамжсан домог, түүхэн үйл явдалд оролцогчдын дуртгал яриа зэргийг ашиглан бичжээ. Хэлбэрийн хувьд үеэс үед дамжсан домог эсвэл түүхэн бүтээлд орсон аман түүхийн баримт нь түүхийн эх сурвалж болсон байна.

* 左史记行, 右史记言 буюу “Үйл хөдлөлийг зүүн номонд, үг яриаг баруун номонд”

** 言Yán буюу “Үг яриа” гэсэн ханз

Аман түүхийн эртний үе хэдийгээр бичиг үсэгтэй болсны дараа ч мөн харьцангуй урт хугацаанд хүмүүс өнгөрсөн үеийн хэрэг явдлаа хойч үедээ домог, үлгэр, туульсаар уламжлан дамжуулж ирснээр дунд үедээ шилжсэн байдаг. Аман түүхийн дунд үед бичиг үсгийн хэрэглээ өсөн нэмэгдсэнээр хүн төрөлхтөн түүхэн хэрэг явдлаа бичиглэн үлдээх хандлага нэмэгдэв. Энэ үед аман түүх голлох байр сууриа бичгийн түүхэнд алдсан боловч, аман түүх өөрийн шинж төрхөө дунд үедээ хадгалсаар иржээ. Аман түүхийн энэхүү үе шат биднээс нэлээд холдсон ч алс эрт үеийн домог үлгэрээс ойр юм. Энэ шатанд түүх бичлэгийн хүрээнд домгийн материал төдий чухалчлагдан хэрэглэгдэхгүй болжээ. Түүний оронд домог үлгэр, туульсаас цаг хугацааны хувьд ойр, болсон үйл явдлыг эзэн биед хамаатуулж ярих амнаас ам дамжсан яриа, хууч яриа цаашлаад дурггалын зэрэг шинэ хэлбэрүүд хөгжсөн. Эдгээр амнаас ам дамжсан яриа, хууч яриа, дурггал зэрэг зүйлс түүх судлалын эх сурвалж гэхээсээ илүүтэй аман зохиолын төрөл зүйлд багтаж орж байлаа. Цаг хугацааны хувьд аман түүхийн эртний үеэс залган ХХ зууны эхэн хүртэл үргэлжилжээ.

Аман түүхийн орчин үеийг хүн төрөлхтөн бүтээгээд 80 орчим жил болж байна. Энэ үеийн онцлог бол улс бүхэнд байсан уламжлалт аман түүхийн хэлбэрийг түүхэн явдалд чухалд тооцогдох эх сурвалж хэрэглэгдэхүүн хэмээн үзсэнээр түүх, угсаатны зүй, соёл шашин зэрэг олон салбарууд судалгааны арга зүйн хэлбэрээр хөгжиж ирсэн. Улс бүхэнд аман түүхийг цуглуулах өөр өөрсдийн гэмээр арга зүй байсан агаад тэрхүү арга зүй, практик үйл ажиллагаа нь орчин үеийн аман түүхийн эхний шат болдог. Улмаар АНУ-д 1948 онд эх сууриа тавьсан аман түүхийн орчин үеийн чиг хандлагыг хэзээ хэрхэн нэвтрүүлж, ямар үр дүнд хүрч байгаагаар хоёр дахь шатыг тодорхойлж байна. Аман түүхийн орчин үеийн шатыг улс бүр өөрсдийн үндэстний соёл, ахуйн онцлог, туулсан түүхэн замнал, бүс нутаг, төрийн дэглэм, эдийн засаг, шинжлэх ухааны хөгжлийн түвшин зэргээс үндэслэн хоёр үндсэн үе шатаа олон болгож хуваан задалдаг. Энэ мэтчилэн аман түүхийн хөгжлийг ерөнхий байдлаар эрт, дунд, орчин хэмээн гурван үндсэн үе шатад хуваана.

1.3 Аман түүхийг баримтжуулах хэлбэрийн дэвшил

Түүхэн хэрэг явдлын оролцогч, нүдээр харсан, түүхэн гэрч, хохирогч, үйл явдлыг биеэр туулсан хүн зэрэг тухайн хэрэг явдлыг дурсан өгүүлэгч хүний ярьсан зүйлийг түүхч /хэн ч байж болно/ баримт болгон тэмдэглээд хойч үедээ мэдээлэл баримтжуулан дамжуулахдаа соёл иргэншлийн голлох ололт дэвшлүүдийг ашигласаар иржээ. Аман түүхийг баримтжуулахдаа “Бичиг үсэг”, “Дуу хураагуур-аудио”, “Дүрст бичлэг буюу видео” гэсэн гурван хэлбэрээр дамжин хөгжиж байна. Хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн үүслээс саяхныг хүртэл аман түүхээ баримт болгон тэмдэглэхдээ бичиг үсгийг голлон ашигласаар иржээ. Эртний Хятад, Энэтхэг, Египет, Грек, Ромын үед бичигдсэн сонгодог бүтээлүүд хийгээд дундад зууны Монголын эзэнт гүрний үед бичигдсэн *«Монголын нууц товчоо»*, Марко Пологийн аяллын тэмдэглэл, Монголын их эрдэмтэн Ж.Цэвээн, Б.Ринчен, Ц.Дамдинсүрэн нарын Монголын 8 настай үрсээс 80 настай буурлаас хүртэл сурвалжлан олж тэмдэглэсэн элдэв зүйлийн аман өвийн баримт материалыг

XX зууны 30, 40-ээд оныг хүртэл бичиг үсгээр тэмдэглэн иржээ. Үүнээс хойш дуу авиа хадгалах тоног төхөөрөмж гарч ирснээр аман түүхчид дуу хураагуурт бичиж тэмдэглэх ажил эхэлжээ. Аллан Невинс 1948 оны 5 сарын 18-ны өдөр анхны аман түүхийн ярилцлагаа хийхдээ дуу хураагуур ашиглаж байсангүй. Ярилцлагаа бичгээр тэмдэглэж байлаа. Ярилцлага өгөгчийн хэлсэн зүйлийг бичгээр тэмдэглэхэд гүйцэхгүй, орхигдуулах зэрэг дутагдал гарч байсан учир 1949 оноос дуу хоолойн соронзон бичлэгийг ашиглах болжээ. Хятадын аман түүх судлалын залуу судлаач Ян Сяньин (杨祥银) судалгааны бүтээлдээ “XX зууны 50, 60-аад оны АНУ-ын аман түүхч нар дуу хураагуурыг хэдийнээ ашигладаг болсон байхад тухайн цаг үеийн Хятад, Африкийн зэрэг бусад улс орнуудад хангалтгүй байх жишээтэй. Мэдээж дуу хураагуур ашиглах нь давуу тал ихтэй бөгөөд энэ нь ярилцлага авагч болон өгөгч хоёр талын харилцааны агуулгыг бичихээс гадна ярианы өнгө, хэмийг тэмдэглэж чаддаг. Үүгээр бичгийн тэмдэглэлийн гол дутагдалтай байдал илэрнэ” (杨祥银, 2004, х. 6–7) хэмээн бичжээ. Мөн орчин үеийн техник технологийн хөгжлийг дагаад сүүлийн үед аман түүхийг дүрст бичлэгээр хийх нь нэмэгдэж байна. 1990-ээд оны мэдээллийн эрин үе, 2000-аад оны интернэтийн хувьсгал, 2010-аад оны ухаалаг технологи, их дата өгөгдлийн хөгжлийн тэсрэлтийг дагаад хүн бүхэнд аман түүхийн судалгааг хийхэд хялбар, баримт материал боловсруулахад амар хялбар болсон нь энэ цаг үед улс төр, эдийн засаг, соёл, боловсрол, спорт зэрэг олон салбарт төрөл бүрийн аман түүхийн суурьтай нэвтрүүлгийг хийх болсон. Энд аман түүхийн нэгэн судалгааны талаар товч дурдъя.

2010 оноос Хятадын шинжлэх ухаан, технологийн удирдах дээд байгууллагын санаачилгаар “老科学家学术成长资料采集工程” буюу “Ахмад эрдэмтдийн эрдэм судлалын замналын баримт цуглуулах төсөл”-ийг Хятадын холбогдох яам, шинжлэх ухааны академи, мэргэжлийн холбоо зэрэг 12 байгууллагатай хамтран хэрэгжүүлж байна. Төслийн үндсэн чиглэл нь ахмад эрдэмтдийн боловсрол, эрдмийн судлалын замнал, багш шавийн харилцаа, амжилт бүтээл, тэдний эрдэм судлалын хөгжлийн үе шат, чухал үйл явдлыг баримтжуулан цуглуулахад оршино. Үүнтэй холбоотойгоор тэднээс аман түүхийн баримтыг цуглуулж ажиллахдаа, ахмад эрдэмтний эрдэм судлалын үзэл санаа, үзэл баримтлалын төлөвшилийг дүрс бичлэгээр авч цуглуулах мөн тэдний сурч боловсорсон замнал, багш шавийн харилцаа, эрдэм судлалын амжилт, онц чухал мөчүүдийн дурсамжуудыг өгүүлсэн аман түүхийн баримт бүрдүүлэхэд онцгой чухалчлан анхаарчээ. Төслийн үр дүнгийн талаар Жианхан их сургуулийн Уханы судалгааны хүрээлэнгийн ахлах судлаач Тан лэй (汤蕾) гурван үр дүнгээр тодорхойлсон байдаг. Үүнд:

1. “Ахмад эрдэмтдийн эрдэм судлалын замналын цахим сан хөмрөг”-ийг системтэйгээр байгуулах,
2. Хятадын ШУА, инженерийн академитай хамтран ахмад эрдэмтдийн эрдэм судлалын замналыг бодитоор харуулсан намтар бүтээл гаргах,
3. Өмнөх хоёр ажлын суурин дээр ахмад эрдэмтдийн танилцуулга цуврал нэвтрүүлэг, сурталчилгааны материал бэлтгэх гэжээ. (汤蕾, 2024, х. 317)

2024 оны 5 сарын мэдээллээр тухайн төслөөр Хятадын “...500 гаруй эрдэмтдийн эд зүйлийн 147000 ширхэг материал, цахим баримтын 345000 тооны эх сурвалж,

дүрс бичлэгийн 470000 минут, дуу хоолойн 560000 минутын бичлэгийг тус тус цуглуулжээ...үүний үр дүнд “中国科学家博物馆” (中国科学家博物馆, 2017) буюу Хятад улсын шинжлэх ухааны эрдэмтдийн музейг байгуулсан билээ.” (中国科学技术协会, 2024) Энэ нь хятадын шинжлэх ухааны хөгжлийн түүх, түүнд шинэ үеийн хүүхэд залуусыг татах, уг асуудлаар хожмын судлаачид эрдэм шинжилгээний ажил хийхэд эх сурвалжийн дутагдалд орохгүй байх зэрэг олон давуу талыг авчрах ач холбогдолтой хэмээн үнэлжээ.

Хүн төрөлхтөн техник технологийн хөгжлөө дагаад бүхий салбар хувьсан өөрчлөгдөж байна. 2020-оод оны үе бол хиймэл оюун ухааны технологийн эрин бөгөөд энэ технологи аман түүхийн судалгаанд шинэ шинэ боломж, олон давуу тал, судалгааны үйл ажиллагааг хялбаршуулах зэрэг давуу талыг авчрахаар байна. Үүнийг дараагийн хэсэгтээ дэлгэрэнгүй авч үзнэ.

Хоёрт. ХИЙМЭЛ ОЮУН УХААНЫ ТЕХНОЛОГИ

2.1. Хиймэл оюун ухааны технологийн ерөнхий ойлголт

Аман түүх бол хувь хүн болон бүлэг хүмүүсийн хамтын туршлагыг тэмдэглэн үлдээх нэгэн төрлийн арга хэлбэр бөгөөд эрт цагаас амнаас ам дамжин ирсэн аман уламжлалаас эхтэй. Харин аман түүхийг судалгааны системтэй арга зүй болгон ашигласан нь орчин үеийн шинжлэх ухаан, технологийн хөгжилтэй салшгүй холбоотой. 1948 онд АНУ-ын эрдэмтэн Аллан Нэвинс анхны аман түүхийн төвийг байгуулж (杨祥银, 2004, х. 58–68), 1949 оноос дуу хураагуурын төхөөрөмжийг аман түүхийн судалгаанд нэвтрүүлснээр орчин үеийн аман түүх судлалын чиг хандлагыг эхлүүлжээ. Үүний дараагаар төрөл бүрийн дуу болон дүрс бичлэгийн төхөөрөмж, дүрс бичлэгийн төхөөрөмжийн технологийн хөгжлийн ачаар аман түүх нь түүхийн шинжлэх ухаан, хүн судлал, хэл шинжлэл, уран зохиол зэрэг олон салбарт хэрэглэгдэх болж, хувь хүний амьдралын туршлага, ой санамж, соёлын өөрчлөлтийг судлах арга замын нэг нь болж хөгжсөн. Ингэж үзвэл, орчин үеийн шинжлэх ухаан, технологийн хөгжил, ололт амжилтууд аман түүхийн судалгаанд ашиглагдах гол багаж хэрэгсэл болж, түүний боловсруулалт, хадгалалт, хамгаалалтын гол баталгааг бүрдүүлж өгсөн гэж үзэж болно.

Орчин үеийн шинжлэх ухаан, технологийн хөгжлийн дундаас хамгийн их анхаарал татаж, хамгийн өндөр хөгжлийн боломжтой салбар бол яахын аргагүй хиймэл оюун ухаан (AI) юм. (安若鹏, 王学彬 & 高顾家, 2024, хх. 1–7) Хиймэл оюун

Зураг 1 Хятадын шинжлэх ухааны эрдэмтдийн музейн вэб сайт

ухаан нь хүний оюуны чадварыг дуурайлган загварчлах замаар хүний суралцах, дүгнэх, ухамсарлах, ойлгох, харилцах зэрэг танин мэдэхүйн үйл ажиллагааг гүйцэтгэх боломжтой технологи юм. Түүний мөн чанар нь мэдээллийн технологи болон мэдээллийн хэрэгслийн тусламжтайгаар тодорхой бус мэдээллийг тодорхой мэдээлэл болгон хувиргаж, нарийн төвөгтэй асуудлыг шийдвэрлэхэд чиглэгддэг бөгөөд өнөө үед ухаалаг технологийн үйлдвэрлэлийн олон салбарт өргөнөөр ашиглаж байна.

Хүмүүнлэгийн шинжлэх ухааны өргөн хүрээтэй салбаруудад хиймэл оюун ухаан (AI) эрчимтэй хөгжих болсон нь эдгээр салбарын олон талт, нарийн төвөгтэй асуудлыг шийдвэрлэх, мэдлэгийн бүтээмжийг хурдасгах шинэ боломжуудыг нээж байна. Хиймэл оюун ухааны хөгжлийн түүх нь *дүрэмд суурилсан*⁴ анхны загвараас *өгөгдөлд суурилсан*⁵ аргачлал руу, түүнээс ухаалаг шийдвэр гаргалт болон оновчлолд түшиглэсэн дэвшилтэт шат руу аажмаар шилжээд байгаа хувьслын дараалал юм.

1950–1980 оны анхан шатанд автоматаар үүсгэдэг хиймэл оюун ухаан технологи нь ихэвчлэн дүрэмд суурилсан системүүдээр төлөөлөгдөж байсан. Тухайлбал, анхны үеийн мэргэжлийн системүүд нь тодорхой асуудлыг шийдвэрлэх зорилгоор урьдчилан кодчилсон нөхцөл-үйлдлийн дүрмүүдийн бүтэц дээр тулгуурлан ажиллаж байв.

1981–2011 оны дунд үед хиймэл оюун ухааны технологийн хөгжил машин сургалт, ялангуяа гүн гүнзгий сургалтын технологиудыг ашиглан түлхүү өргөжсөн. Энэ үеэс олон давхаргат мэдрэлийн сүлжээнд суурилсан аргачлалууд өргөн хэрэглэгдэж, *дүрс таних*⁶, *байгалийн хэлний боловсруулалт*⁷ зэрэг хэрэглээний салбарууд хурдацтай хөгжсөн байна. Үүний үр дүнд хиймэл оюун ухаан өгөгдлийн их хэмжээнээс автоматаар сурах, шинэ нөхцөлд дасан зохицох, ерөнхийлөн дүгнэх чадамжаа мэдэгдэхүйц сайжруулж, бодит амьдралын олон салбарт үр ашигтай хэрэгжих боломжтой болсон. Технологийн хурдацтай ахиц дэвшилтэй зэрэгцэн 2012 оноос хойш үүсмэл хиймэл оюун ухаан өндөр шатанд шилжжээ. Энэ үед *бэхжүүлсэн сургалт болон үүсгэгч өрсөлдөөнт сүлжээ (GAN)*⁸-ийн хөгжлөөр

⁴ **Дүрэмд суурилсан хиймэл оюун ухаан.** Англиар “Rule-based AI”, Хятадаар “基于规则的人工智能” хэмээн орчуулна. Дүрэмд суурилсан AI нь хүний гар аргаар боловсруулсан “Хэрэв ... тэгвэл ...” (If-Then) хэлбэрийн логик дүрмүүдийн багц дээр үндэслэн асуудлыг шийддэг хиймэл оюун ухааны технологи юм. Энэ системд машин өөрөө сурахгүй, харин өгсөн дүрмийн дагуу л ажиллана. Товчхондоо “Хүн хүний халуун 38.5°C-аас их бол халуурсан.”

⁵ **Өгөгдөлд суурилсан хиймэл оюун ухаан.** Англиар “Data-driven Artificial Intelligence (Data-driven AI)”, Хятадаар “数据驱动的人工智能” орчуулна. Машин (компьютер) их хэмжээний мэдээлэл харж сураад, дараа нь тиймэрхүү зүйлсийг өөрөө таньж, ойлгож, шийдвэр гаргах чадвартай болдог хиймэл оюун ухаан юм.

⁶ **“Зураг таних”** буюу хиймэл оюун ухаан ашиглан зураг, дүрс, бичлэгийг таньж, дүн шинжилгээ хийх технологи. Англиар “Image Recognition”, Хятадаар “图像识别” гэдэг.

⁷ **“Байгалийн хэлний боловсруулалт”.** Англиар “Natural Language Processing (NLP)”, Хятадаар “自然语言处理” гэнэ. Хүний хэл, бичвэр, яриаг компьютерийн аргаар ойлгож, боловсруулж дүн шинжилгээ хийх технологи. Бичвэрийг ангилж, сэдвээр нь ялгах (Topic Classification), Бичвэрийг орчуулах (Machine Translation), Асуулт-Хариултын систем (Question Answering), Сентимент анализ буюу сэтгэл хөдлөлийн үнэлгээ хийх, Яриаг бичвэр болгох (Speech-to-Text)

⁸ **Generative Adversarial Networks** буюу “GAN” гэдэг нь машин сургалтын нэг төрөл бөгөөд хоёр нейрон сүлжээг харилцан өрсөлдүүлэн сургадаг. Үүсгэгч буюу Generator эь шинэ өгөгдөл

хиймэл оюун ухааны технологи нь зөвхөн өгөгдөл дуурайгаад зогсохгүй, шинэ контент бүтээх чадамжтай болсон нь чанарын шинэ түвшинд хүргэсэн. Улмаар хүн–машины харилцааны үндсэн дээр агуулга автоматаар үүсгэх боломжтой хэлний том загварууд (LLM)⁹ бий болж, мэдлэг бүтээх, судалгааны үйл ажиллагааг удирдах, мэдээллийн боловсруулалтыг шинэ шатад гаргах нөхцөл бүрдүүлсэн.

Энэ үйл явц нь хиймэл оюун ухааны технологийн тодорхой бус байдлаас тодорхой байдал руу шилжих дотоод логикийг илтгэн харуулж, улмаар хиймэл оюун ухаанд хүний сэтгэлгээний үйл явцыг илүү нарийвчлан дуурайх боломжийг олгож байна. Хиймэл оюун ухааны энэ технологийн хөгжил нь шинжлэх ухааны судалгааны өгөгдөл боловсруулах арга барилыг өөрчлөөд зогсохгүй, шинжлэх ухааны практик үйл ажиллагааны хэлбэрийг шинээр төлөвшүүлж, судалгааны ажлыг илүү өндөр үр ашигтай, илүү нарийн, илүү оновчтой болгох боломжийг бүрдүүлж байна. Энэ технологийн хөгжүүлэлт нь зөвхөн судалгааны өгөгдөл боловсруулах аргыг өөрчилсөн төдийгүй судалгааны практикийг дахин зохион байгуулж, судалгааны ажлыг илүү үр дүнтэй, нарийвчлалтай болгоод байна.

Сүүлийн жилүүдэд олон төрлийн хиймэл оюун ухааны загварууд гарсан бөгөөд тэднээс нөлөө бүхий нь АНУ-ын Open AI-н “ChatGPT”, Microsoft-ийн “New Bing”, Хятадын Baidu-гийн “文心一言”, Алибабагийн Qwen (通义千问), iFlytek-ийн “讯飞星火”, Deepseek зэрэг олныг нэрлэж болно. Эдгээр загварууд тус бүрдээ онцлог, хэрэгцээ, хэрэглээнд өөр өөрсдийн гэсэн давуу талтай. Дараагийн хэсгээр эдгээр хиймэл оюун ухааны загваруудаас АНУ-ын Open AI-н “ChatGPT”-ийн тусламжтайгаар аман түүхийн судалгаа хийх боломж нөхцөлийн талаар бичнэ.

2.1 Аман түүхийн судалгаанд хиймэл оюун ухааны технологийг ашиглах нь

Аман түүхийн судалгаанд хиймэл оюун ухааны технологийг ашигласнаар судлаач хиймэл ухаан ухаантай нээлттэй, эрх тэгш, нээлттэй, аливаа ойлголтын гүн гүнзгий харилцан яриа өрнүүлэх, олон эх сурвалжийг чөлөөтэй харах олон боломж нээгдэж байна. Түүний технологийн маш хурдацтай хөгжлийг даган судлаач амьд хүнтэй харилцаж буй мэт болжээ. Ийм онцлогоор асуулт- хариултын хэлбэрээр судлаач хүн хиймэл оюун ухааныг аливаа судалгаандаа өргөн мэдлэгтэй, тусархаг эелдэг хандлагатай, олон талын мэдээлэл боловсруулах чадвартай нэгэн туслахаар дамжуулан ажиллуулах боломжтой болжээ. Ингэснээр аман түүхийн судалгаанд хиймэл оюун ухаан хэрхэн бодит үр нөлөөг үзүүлж болохыг доор өгүүлнэ.

А. Ярилцлагын асуулт боловсруулахад

Ярилцлага авагч ярилцлагын ажил эхлэхээс өмнө хамгийн чухал нь ярилцлага өгөгч хүнийхээ талаар намтар түүхийг мэдэж, түүндээ үндэслэж ярилцлагынхаа асуултуудыг бэлдэх хэрэгтэй. Жишээ болгон багш хүнээс ярилцлага авлаа гэхэд тухайн багшийн хэзээ, хаана, ямар сургууль төгссөн, ямар шинжлэх ухаанаар

үүсгэдэг. Ялгагч буюу Discriminator нь үүсгэсэн өгөгдөл бодит эсэхийг шалгадаг.

⁹ “LLM” гэдэг нь Large Language Model гэсэн англи нэрний товчлол. LLM нь машиныг хүний хэлээр бичсэн текстийг ойлгож, шинэ текст үүсгэх чадварт сургадаг том нейрон сүлжээ юм. Энгийнээр хэлэхэд, LLM бол хүний хэлний мэдлэг, дүрэм, утга санааг компьютерийн аргаар суралцуулж, текстийг “сонирхолтой” байдлаар үүсгэж чаддаг AI загвар юм.

хичээл заадаг, ажлын туршлага, хувь хүний үзэл бодол, туршлага зэрэг нь хүн хүнээсээ ялгаатай учир нэгдсэн асуултын загвар ярилцлагын үр дүнг тодорхойгүй болгох нь их бий. Үүнд ярилцлага авагчийн хувийн боловсрол, мэдлэг, мэдлэгийн зөрүү бас хамаатай. Үүнээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд хиймэл оюун ухаанаас ярилцлага өгөгчийн хувийн шинж онцлог, туршлага, ажиллах нөхцөл зэргийг танилцуулсан өгөгдөл өгч хүсэхэд хиймэл оюун ухаан хурдан бэлдэх боломжтой. Жишээ нь: Миний бие бага ангийн багшаас ярилцлага авахаар болоход ChatGPT-рүү:

“Багш хүнээс ярилцлагын асуултын загвар боловсруулан гаргах. 1. Бага ангийн багшаар олон жил ажилласан эрэгтэй хүн, 2. Ажилдаа маш сайн боловч гавьяа шагнал авч байгаагүй. 3. Хөдөө олон жил ажилласан. 4. Монголын ирээдүйн хойч үе болон боловсролын тухай түүний байр суурийг тодорхой харуулахуйц асуултууд хэрэгтэй байна” гэсэн зааварчилгаа өгөхөд хормын төдийд 5 үндсэн чиглэлтэй 15 асуулт бэлэн болгож байна.

ChatGPT-гээс ирсэн бичвэрт: *Таны өгсөн нөхцөл байдлыг үндэслэн бага ангийн багшийн хувийн туршлага, хөдөө ажилласан онцлог, боловсролын үнэт зүйл, ирээдүйн хойч үеийн төлөвшилд хандах байр суурийг тодорхой харуулсан ярилцлагын асуултын загварыг боловсруулж болно. Доорх нь загварын хувилбар юм:*

Ярилцлагын зорилго: *Бага ангийн багшийн олон жилийн хөдөө ажилласан туршлага, боловсролын үзэл бодол, ирээдүйн хойч үеийг төлөвшүүлэх талаархи байр суурийг судлах.*

Үндсэн чиглэлүүд ба асуултууд:

1. Хувийн туршлага ба ажил мэргэжлийн замнал

- Та бага ангийн багшаар хэдэн жил ажилласан бэ, анхны ажлын он жилүүдийн тухай дурсамжаасаа хуваалцана уу?
- Хөдөө ажиллаж байхдаа тулгарсан гол сорилтууд юу байв? Тэдгээрийг хэрхэн даван туулсан бэ?
- Таны хувийн мэргэжлийн амжилт гэж юу вэ гэж та үздэг вэ? Гавьяа шагналгүй ч таны хувьд хамгийн үнэ цэнтэй амжилт юу вэ?

2. Багшийн ажиллах арга барил ба боловсролын үзэл

- Та бага ангийн хүүхдүүдэд ямар арга барил ашиглан хичээл заадаг вэ?
- Хүүхдийн авьяас, сонирхлыг хөгжүүлэх, ангийн хамт олны уур амьсгалыг бүрдүүлэх талаарх таны туршлага юу вэ?
- Багшийн хувьд хамгийн их ач холбогдол өгдөг үнэт зүйлс юу вэ?

3. Хөдөө ажиллах туршлага

- Хөдөө ажиллах нь хотод ажиллахтай харьцуулахад ямар онцлогтой вэ?
- Орон нутгийн хүүхэд ба багшийн харилцаанд тулгардаг асуудлууд юу байдаг вэ, тэдгээрийг хэрхэн шийддэг вэ?
- Та хөдөө ажилласнаас хэрхэн мэргэжлийн болон хувь хүний хөгжилд суралцсан бэ?

4. Монголын боловсрол ба хойч үе

- Та ирээдүйн хойч үеийн боловсролыг ямар байдлаар харж байна вэ?

- Монголын боловсролын системд ямар өөрчлөлт, шинэчлэлт хийх шаардлагатай гэж боддог вэ?
- Бага ангийн багшийн хувьд та хойч үедээ ямар мэдлэг, чадвар эзэмшүүлэхийг илүүд үздэг вэ?
- Ирээдүйн Монголын боловсрол, нийгэмд хамгийн их нөлөө үзүүлэх хүчин зүйлс юу байх гэж та үзэж байна вэ?

5. Төрийн бодлого ба ирээдүйн санаа

- Багш мэргэжлийн үнэлэмж, нийгмийн байр суурь ямар байгаасай гэж боддог вэ?
- Таны хувьд багшийн ажил, ирээдүйн хойч үеийн боловсролыг сайжруулахад ямар санал, зөвлөмж өгмөөр байна вэ?

Энэ загвар нь **таны өгсөн нөхцөлд бүрэн нийцсэн бөгөөд ярилцлагын явцад багшийн туршилага, үнэт зүйл, хойч үеийн боловсролын талаарх бодит байр суурийг тодорхой харуулах боломжтой.**

Хэрвээ хүсвэл би энэ загварыг **төгс 15 асуулттай, шууд ярилцлагад ашиглахад бэлэн хэлбэр** болгож боловсруулж өгч болно.

Энэхүү ярилцлагаар монголын боловсролын түүх, багш нарын нийгэмд эзлэх байр суурь, үнэлэмж, хувь хүний үзэл бодол, хувь нэмрээр нийтэд урам зориг өгөх, эерэг хандлагыг төлөвшүүлэхэд чиглэгдэхээр тусгагдсан. Дээрх ярилцлагын асуултын төслийг ашигласнаар бага зэргийн засвар, нэмэлт оруулснаар дараагийн ярилцлагын ажлыг амжилттай хэрэгжүүлэхэд дөхөм болно.

Б. Дуу-дүрсний бичлэгийг бичвэрт буулгахад

Хиймэл оюун ухааны технологи бий болж, хөгжсөнөөр аман түүхийн материалуудыг боловсруулах ажлыг ихээхэн хөнгөвчилж байна. Өмнө нь дуу дүрст бичлэгийг бичвэрт буулгахдаа маш их цаг хүч хөдөлмөр заран байж буулгадаг байжээ. Дараа нь ухаалаг төхөөрөмж ашигладаг байсан ч бичвэрт буухдаа хүмүүсийн үг, дуу чимээний давхцал, ойлгомжгүй, алдаа ихтэй зэрэг бичвэр гаргадаг. Иймээс ахин дахин сонсож засах шаардлагатай байлаа. 5 минутын бичлэгийг үг үсэгчлэн бичвэрт буулгахад 30 минут гаруй хугацааг зарцуулдаг. Гэтэл хиймэл оюун ухааны технологи байгалийн хэлний боловсруулалтын (NLP) загваруудыг ашигласнаар, анхны бичвэрийг автомат байдлаар бичиж, ойлгомжгүй яриа хэллэг, сул үгийг гэж дүрмийн алдаагүй бичвэрт хөрвүүлж байна. Судлаач өөрөө хүсвэл өгүүлэгчийн ярьсан яриаг илүү ойлгомжтойгоор засаж болдог. Ингэх нь өөрөө аман түүхийн судалгаанд үл харшлах боловч хиймэл оюун ухааны энэ мэт боломжууд судалгааны хурд эрчмийг хурдасгаж, үр дүнг ихээхэн дээшлүүлж байна.

В. Дурсамжийн өгөгдлийг засахад

Ер нь аман түүх нь хувь хүний дурсамж, аман хүүрнэлээр маш ихээр тулгуурладаг түүх, нийгэм, соёл, хүн судлал хийгээд сэтгэл зүй зэрэг олон салбарт өргөн ашигладаг арга тул анхнаасаа хувь хүний дурсамжийн субьектив шинж, найдвартай бус гэсэн шинжээрээ ихээхэн шүүмжлэлд өртөг. Ярилцлага өгөгчийн нас өндөр бол өнгөрсөн амьдралын нарийн ширийн зүйлээ санахгүй байх, эсвэл

дурсамжийн ой санамж дахь мэдээлэл нь хоорондоо холилдох, гажих хандлагатай олонтоо болдог. Үүнээс гадна сэтгэл хөдлөл, хувь хүний амьдралын туршлага нь дурсамжийн үнэн зөв эсэхэд тодорхой нөлөө үзүүлдэг.

Жишээ нь: Хүн амьдралынхаа бага насны үеийн дурсамжаа эргэн санах үедээ цаг хугацааны зарим нэгэн төөрөгдөл эсвэл өөр хүний дурсамжтай холих зэргээр үйл явдлуудаа хэт дөвийлгөх юм уу? эсвэл эсрэгээр бүдгэрүүлэх тохиолдлууд түгээмэл байдаг. Ийм дурсамжийн гажилт зөрүү нь аман түүх өгүүлэгчийн хэлсэн өгөгдлийн мэдээлэлд сөргөөр нөлөөлж, улмаар судалгааны үр дүнгийн найдвартай бодит объектив байдлыг алдагдуулах эрсдэлтэй.

Аман түүхийн субъектив нөлөөнөөс объектив бодит үнэнд ойртуулахын тулд зөвхөн өгүүлэгчийн хэлсэн ярьсан зүйлийг ганц бодит үнэн хэмээн үзэхгүй. Наанадаж тухайн өгүүлэгч дээр түүний гэр бүлийхэн, ойр дотныхон, хамтран зүтгэгч, шавь нарын төлөөллөөс олон яриа авч байж мөргөлдүүлэх, нэмэх хасах шаардлага зайлшгүй гардаг. Энэ тохиолдолд өөр өөр ярилцлага өгөгчид нэг ижил үйл явдлыг өөрсдийн байр суурь, сэтгэл хөдлөл, итгэл үнэмшлээсээ хамаарч харилцан адилгүй тайлбарлах нь элбэг. Ингэснээр аман түүхчдэд аль аман мэдээ нь бодит баримтад илүү ойр болохыг тогтооход хүндрэлтэй тулгардаг. Ийм асуудалтай өгөгдлүүдийг илрүүлэхийн тулд уламжлалт аргаар бол аман түүхчдэд олон тооны аман мэдээг нягтлан уншиж, харьцуулан шинжилж, улмаар нэмэлт эх сурвалж ашиглан баталгуужуулалт хийх шаардлагатай болдог. Харин хиймэл оюун ухаан технологийг ашигласнаар байгалийн хэлний боловсруулалт (NLP) болон *машин сургалтын алгоритмуудын*¹⁰ тусламжтайгаар хэд хэдэн аман бичвэрийг нэгэн зэрэг сурч, өмнө хуримтлуулсан мэдлэгийн сантайгаа тулган, аман бичвэрүүд дэх алдаа, зөрчил, нийцгүй байдлыг хурдан бөгөөд автоматаар илрүүлж, засах боломж бүрддэг.

Тухайлбал: ChatGPT нь аман түүхийн энэ төрлийн асуудалд машин сургалтын алгоритмын аргаар 1. Олон ярилцлагын бичвэрээс “*нэг ижил үйл явдлыг өөр өөрөөр тайлбарласан хэсгүүдийг илрүүлэх*”, 2. Нэг ярилцагчийн өгүүлэмж дотроос “*он сар, баримт, үйл явдлын зөрчил байгаа эсэхийг олох*”, 3. Давтагдсан, хэт субъектив, сэтгэл хөдлөл ихтэй хэсгийг “*бодит мэдээллээс ялган таних*” зэрэг чадварыг гүйцэлдүүлэх чадвартай байна.

Г. Түүхэн танин мэдэхүйг нэмэгдүүлэхэд

Янз бүрийн хүмүүсээс аман түүхийн судалгаа хийх явцад ярилцлага авагч нь зөвхөн тухайн хүний хувийн амьдралын замналыг гүнзгий судлахаас гадна, түүний ард орших өргөн хүрээтэй түүх, улс төр, нийгэм соёл, эдийн засгийн нөхцөл байдал болоод Монголын түүхийн чухал үе шат бүрийн нөлөөллийг цогцоор нь ойлгох шаардлагатай болдог. Энэ нь ярилцлага авагчийн түүхийн мэдлэг, суурь боловсролд маш өндөр шаардлага тавьдаг.

¹⁰ Машин сургалтын алгоритм. Англиар: “Machine Learning Algorithms”, Хятадаар: “机器学习算法”. Компьютерийг урьдчилан нарийн зааж програмчлахгүйгээр, өгөгдөл дээр үндэслэн өөрөө суралцаж, хэв маяг илрүүлж, дүгнэлт гаргах боломж олгодог математик-тооцооллын аргуудыг хэлнэ.

Ялангуяа туршлага нимгэн залуу судлаачид амьдралын арвин туршлагатай өндөр настай эрдэмтэй хүнтэй ярилцлага хийх үед түүхэн туршлагын зөрүү, өөрөөр хэлбэл “түүхэн үеийн ялгаа” мэдрэгдэх нь элбэг. Ийм нөхцөлд ярилцлага авагч нь түүхийн гүн мэдлэгээс гадна харилцааны эерэг ур чадвар, сэтгэлзүйн ойлголцол, бусдын байр суурийг хүндлэх чадвартай байх шаардлагатай бөгөөд ингэснээр нас, туршлагын ялгааг даван туулж, үр дүнтэй харилцан ярианы гүүрийг бий болгож чадна.

Түүхэн мэдлэгээ баяжуулахын тулд судлаачид ярилцлагын өмнө болон дараа их хэмжээний бэлтгэл ажил хийж, түүхийн судалгааны бүтээл, анхдагч эх сурвалжуудыг унших шаардлагатай болдог. Үүний зэрэгцээ хиймэл оюун ухааны ашигласнаар энэхүү цаг, хөдөлмөр их шаардсан ажлын ачааллыг тодорхой хэмжээгээр хөнгөвчлөх боломжтой юм.

Д. Танин мэдэхүйн эрэлд туслахад

Янз бүрийн хүмүүсээс олон төрлийн чиглэлтэй аман түүхийг цуглуулах үед хувь судлаачийн бусад мэргэжлийн салбарын мэдлэг дутмаг байдаг. Судалгааны ярилцлагад дурдагдсан шинжлэх ухааны ойлголт, нэр томьёо эсвэл онолын хүрээнд нарийн мөн чанарыг мэдэхгүйгээс судалгааны ач холбогдлыг бүрэн дүүрэн үнэлэхэд бэрхшээл учирдаг. Иймэрхүү үеийн бэрхшээлийг даван гарахад хиймэл оюун ухааны технологийг ашиглах бүрэн боломжтой. Хиймэл оюун ухааны технологи нь аливаа шинжлэх ухааны нэр томьёо, түүхэн үйл явдал, ёс заншил, хэлний утга санаа зэрэг нэлээн ярвигтай, хөдөлмөр зарцуулах ажлыг шууд гүйцэтгэж, тэр дор нь судлаач хүнд хүссэн мэдээлэл, гарц шийдлийг хэлээд өгнө. Жишээлбэл: Багшийн сургуулийн 2-10 ангийн оюутан Б.Чамин-Эрдэнэ “Орон нутгийн түүх соёл” хичээлээр настай хүмүүсээс аман түүх цуглуулах зорилготой бие даалтын ажлаар Хэнтийн аймгийн Дадал сумын харьяат 77 настай Ренчингийн Дэнсмаагаас авсан ярилцлагад:

“...Манай нутаг усанд харгана их ургадаг байснаас Харгана овогтой болсон гэж ярьцгаадаг. Дээхэн үед Оросоос, Улаан-Үүдээс зүүн урагшаа чигт Дарсун гэдэг газар нутагладаг байсан. Монголын хил хаагдаагүй үед Монгол руу нүүж ирээд, хойно нь эрчүүд нь цэрэгт татагдаж байсан. Тэр үед “хижиг” гэдэг өвчин гараад хүн, амьтан ихээр үрэгдэж байсан. Омог буюу бүх ах дүүсээрээ Монгол руу нүүж ирсэн гэлцдэг. Тэгээд нүүсний дараа хил хаагдаад, хамаагүй явах эрхгүй болсон. Үүнээс цааш манай өвөг эцэг Хэнтийн Дадалд суурьшсан. Миний төрсөн ээжийн аав маань тэр үед Монгол руу нүүж ирсэн гэж ярьдаг. Намайг бага байхад Дадал суманд их л Орос хүмүүс суурьшдаг байсан. Тэд бүгд хил хаагдахын өмнө нутаг руу буцаж байсныг санаж байна.” (Р. Дэнсмаа, 2025, хувийн ярилцлага) Энэхүү аман мэдээллийг үнэн магадлалтай эсэхийг тодруулахын тулд дөрвөн зүйлийн мэдээлэл анхаарал татаж байна. 1. Харгана овог Буриад угсаатны дунд байдаг уу? 2. Дарсун нэрт газар орон, 3. Хижиг өвчний тухай 4. Нүүдэл болсон цаг хугацаа зэрэг дөрвөн асуудал байна. Үүнийг хиймэл оюун ухааны технологиор шалгавал дөрвөн зүйлийг мөн адил тодорхойлоод “Харгана бол Буриадын Хорь бүлэгт багтдаг II овгийн нэг”, “Дарсун нэртэй хоёр газар байна. Эхнийх ОХУ-ын Буриадын Улаан-Үүдээс хотоос зүүн урагш хол байдаг харин монголын хилээс

холгүй суурин газар. 7000 орчим хүн амтай. Харин хоёр дахь газар нь Иранд байдаг тосгоны нэр учир хамааралгүй”, “Хижиг өвчний тухай болон энэхүү өвчин 19-20 зууны эхэн үед Орос Монголын хил орчим гарч байсан өвчин гэдгийг эх сурвалжтай нь тодорхойлж”, “Нүүдэл болсон цаг хугацааны хамаарлыг хижиг өвчний дэлгэрэлттэй холбоотойгоор 19 зууны сүүлч 20 зууны эхээр болжээ” хэмээн CharGPT дүгнэж, холбогдох эх сурвалж баримт материалтай холбон тодорхойлж, судалгааны ажилд цаг, хөдөлмөр зүтгэл хэмнэж, эрэл хайгуулын сонирхлыг улам ихээр бадраах ач тустай.

2.3 Хиймэл оюун ухаан ба аман түүхийн судалгааны сорилт, шийдэл

Хиймэл оюун ухааны технологи нь аман түүхийн судалгаанд хэрэглэхэд амар хялбар, ажлыг хялбарчилж өгч байгаа боловч технологийн хөгжлийн түвшиндөө олон таамаглашгүй, урьдчилан тооцоолошгүй хүчин зүйлийн эрсдэл байна. Ялангуяа аман түүхийн судалгаа хийж баримт материал боловсруулах үед эрсдэл олонтой байж болохыг үгүйсгэхгүй.

А. Хиймэл оюун ухааны технологийг хэрэглэхэд анхаарал зүйл

- 1) *Дууны бичлэгийг бичвэр болгох явцад үүсэж болох алдаа*
  - Хиймэл оюун ухааны технологиор дууны бичлэгийг бичвэр болгон хөрвүүлэх хурд, үнэн зөв магадлалыг нэмэгдүүлэх хэдий ч тухайн дууны бичлэгийн өөрийн аялга, дууны өнгө, хэмнэл зэргийг буулгахад чадвар хязгаарлагдмал байна.
  - Хөрвүүлсэн бичвэр эх материалтайгаа зөрүүтэй гарах нь өндөр хэвээр байна. Энэ нь Монгол хэл мэт цөөн хэрэглэгчтэй хэлний соёлд тохиолдол их болно.
- 2) *Хуурамч мэдээллийн аюул*
  - Хиймэл оюун ухаан нь бодит байдалд огт оршихгүй боловч бодит баримттай мэдээлэл, эшлэл, ном товхимол, түүхэн баримт үүсгэж чадах боломжтой.
  - Судалгаанд ийм зүйл орсноор шинжлэх ухааны шударга бус зарчим алдагдах аюултай. Үүнд хэт их хамааралтай байхаас сэрэмжлэх хэрэгтэй.
- 3) *Судалгааны ёс зүйн асуудал*
  - Том хэлний загвар (LLM) хурдан, өндөр чанартай бичвэр үүсгэх чадвартай тул хуулбарлах, эсвэл эх сурвалжийг зөв ашиглахгүй байх зэрэг асуудлыг үүсгэж болзошгүй.
  - Үүний улмаас судалгааны бүтээлүүдэд шинэ бүтээлийн үнэн байдал ба жинхэнэ орших байдалд эрсдэл үүсдэг.

Б. Хариу арга хэмжээ

- 1) *Алгоритмын сайжруулалт, шинэчлэл*
  - Дууны бичлэгийг бичвэр болгон хөрвүүлэх, байгалийн хэлний боловсруулалтын (NLP) нарийвчлалыг дээшлүүлэх.
  - Эх материалын мэдээллийг **илүү нарийвчлалтай, хурдан** гаргаж авах боломжийг нэмэгдүүлэх.

- Бичвэрийг ойлгох, дүгнэх хиймэл оюун ухааны чадварыг сайжруулах нь “бичвэр ойлгох, дүгнэх” чадвар дутагдаж байгаа асуудлыг шийдэх гол арга юм.
- 2) **Салбар хоорондын хамтын ажиллагаа**
- Аман түүхийн судалгаанд хиймэл оюун ухааны технологийг ашиглахын тулд судлаачид **түүхийн шинжлэх ухаанаас гадна компьютерын програмчлал, дижитал, архив судлал, техник технологийн сургалт** зэрэг дижитал хүмүүнлэгийн салбарын мэдлэгтэй байх шаардлагатай.
  - Ингэснээр аман түүхийн баримт материалыг олон өнцгөөс судалж, **шинэлэг судалгааны аргыг** бий болгох боломжтой.
- 3) **Ёс зүйн асуудлыг судлах**
- Хиймэл оюун ухааны технологи нь судалгааны ажилд зөвхөн **туслах хэрэгсэл** бөгөөд судлаачийн орон зайг орлохгүй.
  - Хиймэл оюун ухааны технологиор бүтээж үүсгэсэн контентыг шууд **жинхэнэ бүтээл** гэж үзэж болохгүй. Харин **шалгах, нягтлах, засварлах шаардлагатай эх сурвалж** гэж үзэх ёстой.
  - Судлаачид, байгууллага, бодлого боловсруулагчид хамтран хиймэл оюун ухааны технологийн **буруу ашиглалт, ёс зүйн стандартын хяналтыг** бий болгох шаардлагатай.

Судалгааны үр дүн

Энэхүү судалгааны үр дүнгээс үзэхэд аман түүхийн хөгжил болон хиймэл оюун ухааны технологи хоорондоо харилцан холбоо хамааралтайгаар хүмүүсийн туршлага, мэдлэгийг хадгалах, судлахад чухал боломжуудыг нээн олгож байна.

Аман түүх нь хүний аман яриа, туршлага, мэдлэгийг цаг хугацааны явцад дамжуулах гол арга хэлбэрийн нэг юм. Мөн аман түүх нь бичгийн эх сурвалжид тэмдэглэгдээгүй, эсвэл мартагдсан түүх, нийгэм, соёлын ямарваа нэг асуудлыг сэргээхэд онцгой ач холбогдолтой. Аман түүхийн хөгжлийг түүний баримтжуулах хэлбэрээр “Бичиг үсэг”, “Дуу хураагуур буюу аудио”, “Дүрст бичлэг буюу видео” гэсэн гурван хэлбэрээр дамжин хөгжиж ирсэн нь тодорхой байсан бөгөөд түүний дөрөв дэх хэлбэр нь “Хиймэл оюун ухааны технологи” байх талтай.

Хиймэл оюун ухааны технологи нь аман түүхийн ярилцлагын асуулт боловсруулж, дуу бичлэгээс бичгийн бичвэрт хөрвүүлэх, ярилцлагыг задлан шинжилж бусад баримттай харьцуулах зэрэг чадвар нь судалгааны олон давуу талын ач холбогдолтой. Хиймэл оюун ухааны технологийн өндөр нарийвчлалтай алгоритмууд нь аман түүхийн судалгаанд зарцуулах цаг, хүч, хөдөлмөр, хөрөнгө санхүүгийн ачааллыг бууруулах боломжтой.

Энэхүү судалгаа нь аман түүх судлалын аргачлалыг сүүлийн үеийн дэвшилтэт хиймэл оюун ухааны технологитой хослуулснаар тухайн судалгаанд шинэлэг арга ажиллагаа бий болгож буйг харуулж байна. Аман түүхийн судалгааны өөрийн мөн чанарыг хиймэл оюун ухааны технологийн чадвартай хослуулснаар аливаа судлаачид тухайн сэдвийн хүрээнд өргөн далайцтай, нарийвчилсан мэдээллийг түргэн хугацаанд авах боломжтой болж, судалгааны үр дүнгээ ахиулах боломжтой.

Хэлэлцүүлэг

Аман түүхийн судалгаанд хиймэл оюун ухааны технологийг ашиглах нь мэдээлэл боловсруулах хурд, судалгааны үр ашгийг нэмэгдүүлж, эх сурвалжийн хүртээмжийг өргөжүүлж байна. Гэвч энэхүү дэвшил нь түүх судлалын онол, арга зүй, ёс зүйн түвшинд шинэ асуудлуудыг дагуулж байгаа тул цаашид системтэй судлах шаардлагатай.

Юуны өмнө, хиймэл оюун ухааны технологид суурилсан яриа таних, текст боловсруулах технологийн **найдвартай байдал** болон хэл, аялга, соёлын ялгаанд дасан зохицох чадварыг туршилт, харьцуулсан судалгаагаар үнэлэх нь чухал байна. Мөн хиймэл оюун ухааны технологиор боловсруулсан аман түүхийн материалыг **түүхийн эх сурвалжийн хувьд хэрхэн үнэлэх**, судлаачийн шүүн тунгаах оролцоо ямар байр суурь эзлэх талаар онолын түвшний хэлэлцүүлэг зайлшгүй шаардлагатай.

Үүний зэрэгцээ, аман түүхийн судалгаанд хиймэл оюун ухааны технологи ашиглахтай холбоотой **ёс зүйн асуудлууд**, тухайлбал хувийн мэдээллийн хамгаалалт, өгөгдлийн найдвартай хадгалалт, алгоритмын гажуудал зэрэг нь салбар дундын судалгааны чухал чиглэл болж байна.

Эцэст нь, хиймэл оюун ухааныг судлаачийг орлох хэрэгсэл бус, харин судалгааны үйл явцыг дэмжих **хүн-хиймэл оюун ухааны хамтын ажиллагааны загвар** болон үндэсний хэл дээр суурилсан аман түүхийн дижитал судалгааг хөгжүүлэх асуудал цаашдын судалгаанд онцгой анхаарал татах ёстой.

Дүгнэлт

Хиймэл оюун ухааны технологид суурилсан шинэ үеийн технологи нь аман түүхийн судалгаанд шинэ нөхцөл боломжийг ихээр бүрдүүлж ажлыг улам хялбаршуулж өгч байна. Энэ нь дэвшилтэт алгоритм ашиглан мэдээлэл хайх, ном, судалгааны эх сурвалжууд эрж цуглуулах, аман түүхийн ярилцлагыг дуу бичлэгээс бичвэрт буулгахыг түргэн хугацаанд хийх, дараа нь задлан шинжлэх, боловсруулах, мэдээллийг нотлох эсвэл үгүйсгэх ажлыг илүү үр дүнтэй богино хугацаанд гүйцэтгэх боломжтой болжээ. Ингэснээр аман түүхийн судалгааны уламжлалт механик арга барилаас орчин үеийн дэвшилтэд технологийн хүчин зүйлээр судалгааны чанар, бүтээмжээ нэмэгдүүлэх бүрэн боломжтой боллоо.

Ирээдүйд өөр улам шинэ шинэ алгоритм, загваруудыг хөгжүүлж гарч ирэх нь тодорхой бөгөөд үүнд төсөөллийн хийсвэрлэл тааваршлаггүй байгаа боловч тэрхүү технологийн шинэчлэлд аман түүхийн судалгааг улам зохилтой болохыг лавтайяа тааварлаж байна.

Ном зүй

1. Бира, Ш. (1980). БНМАУ-д түүх бичлэгийг хэрхэн судалж байгаа тухай. *Studia Historica, Tomus XV, Fasciulus 3*. Улаанбаатар: ШУАХ.
2. 钟少华. (1998). 进取集: 钟少华文存. 中国国际广播出版社.
3. 保尔·汤普逊. (2000). 《过去的声音: 口述史》(覃方明、渠东、张旅平译). 辽宁教育出版社.
4. 杨祥银. (2004). 与历史对话: 口述史学的理论与实践. 北京: 中国社会科学出版社.
5. 唐诺·里奇. (2006). 《大家来做口述历史: 实务指南》(第2版; 王芝芝、姚力译). 当代中国出版社.
6. 周新国. (2010). 自选集周新国. 南京: 凤凰出版社.
7. 杨祥银. (2016). 《美国现代口述历史学研究》. 中国社会科学出版社.
8. 杨立文. (1993). 论口述史学在历史学中的功用和地位. 北大史学 (第1辑).
9. 马场公彦. (2024). 口述史: 以“我”为主语的历史研究. “本土化与规范化: 中国口述历史的再出发”国际学术研讨会、论文集. 哈尔滨.
10. 汤蕾. (2024). 从访谈到文本: 生成式AI赋能老科学家口述史研究的实践. “本土化与规范化: 中国口述历史的再出发”国际学术研讨会、论文集. 哈尔滨.
11. 安若鹏著, 王学彬 & 高顾家 (译). (2024). 我的科研助理ChartGpt全方位使用指南. 上海交通大学出版社.
12. Allan Nevins. (n.d.). Allan Nevins | Columbia University 250 Celebrates Remarkable Columbians. Columbia University. Retrieved January 19, 2026, from https://c250.columbia.edu/c250_celebrates/remarkable_columbians/allan_nevins.html
13. 中国科学家博物馆. (2017). 老科学家学术成长资料采集工程. 中国科学技术协会. https://www.mmcs.org.cn/gzb/cjjz/xmjj/art/2023/art_e214ee7e-90524a99aef026c502cdb0bd.html
14. 中国科学技术协会. (2024). 庆祝全国科技工作者日暨中国科学家博物馆首展活动成功举办. 中国科学技术协会官网. https://www.cast.org.cn/xw/TTXW/art/2024/art_1446640453.html
15. Дэнсмаа, Р. (2025, 4). Хэнтий аймгийн Дадал сумын өндөр настантай хийсэн ярилцлага. Ярилцлага авсан: Б. Чамин-Эрдэнэ.

THE ORAL HISTORY'S DEVELOPMENT AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Sanchir L,

Teachers School, MNUE; doctor (Ph.D)

Corresponding author: Мэйл ID sanchir.l@msue.edu.mn ORCID ID

Abstract

This paper examines the origins and development of oral history research and analyzes how recent advances in artificial intelligence (AI) technologies are influencing this field and opening up new possibilities. Oral history, which focuses on personal memories, lived experiences, and social realities conveyed through firsthand narratives, has developed into an important branch of historical studies since the twentieth century. However, traditional oral history research has faced numerous challenges, including the transcription, preservation, classification, and analysis of large volumes of audio and video interview materials.

In recent years, AI-based technologies such as speech recognition, natural language processing, automatic translation, summarization, and data classification have become effective tools for addressing these difficulties. This paper highlights how AI technologies enhance the efficiency and speed of oral history research while also discussing potential risks related to data reliability, ethical considerations, and the role of the researcher. It argues that the collaboration between historians and artificial intelligence is essential for the future development of oral history studies, contributing to new research methodologies and the advancement of digital oral history archives.

Keywords

Oral History; Development of Oral History; Artificial Intelligence Technologies; ChatGPT

ҮНДЭСНИЙ БИЧИГТЭЙ ХОЛБООТОЙ ЦАХИМ ТЕХНОЛОГИ, ТҮҮНИЙ ХЭРЭГЛЭЭ

С.Гандэлгэр
МУБИС- Багшийн сургууль, МХНУТ
Холбоо барих зохиогч: gandelger.s@msue.edu.mn ORCID ID

Хүлээн авсан: 2026.03.13 Хянагдсан: 2026.04.03 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Дэлхий дахин дижитал шилжилт, аж үйлдвэрийн IV хувьсгалын эринтэй золгож буй өнөө үед боловсролын салбарт мэдээлэл харилцааны технологи (ICT) болон хиймэл оюун ухааныг (AI) нэвтрүүлэх асуудал эрчимтэй өрнөж байна. Энэхүү судалгааны ажил нь дижитал эрин үеийн боловсролын шинэчлэл дунд Монгол үндэсний бичгийн сургалтад цахим технологийг хэрэглэж буй өнөөгийн нөхцөл байдал, цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлохыг зорив. Судалгааны хүрээнд үндэсний бичгийн цахим сургалтын платформ, дижитал контентуудын хүртээмжийг тоймлон шинжилж, технологийн хэрэглээнээс үүдэх эерэг болон сөрөг нөлөөллийг харьцуулан үнэллээ. Технологи нь суралцагчийн онцлогт тохирсон хувьсах сургалтыг хэрэгжүүлэх, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх давуу талтай ч өгөгдлийн нууцлал, цахим аюулгүй байдал болон анхаарал сарнилт зэрэг сорилтуудыг дагуулж байна. Судалгааны үр дүнд үндэсний бичгийн сургалтын үр нөлөөг сайжруулахад багшийн чиглүүлэх үүрэг, технологийн оновчтой зохицуулалт бүхий бодлогын хослол зайлшгүй шаардлагатайг нотолсон болно.

Түлхүүр үг

Үндэсний бичиг, Дижитал эрин, Цахим технологи, Сургалтын хүртээмж, Боловсролын бодлого.

Удиртгал

Технологийн хөгжлийг даган, Үндэсний бичгийн цахим талбар, хэрэгсэл нэмэгдэн буй авч, хэрэглээ хязгаарлагдмал байна. Иймд Үндэсний бичгийн сургалтад хэрэглэж буй болон бие даан сурахад ашиглаж болох цахим технологи, түүний хэрэглээний талаар тоймлон өгүүлье. Энэхүү бичил судалгаагаар **Үндэсний бичигтэй холбоотой цахим аппликейшн** /Үндэсний бичиг, MNS7004:2023, Chimee, Zmongol, Оюунт, Шулуун нуруут, Алтан гадас/, **Цахим толь** /Тунгаамал, Монгол хэлний их тайлбар толь, Хүний нэрийн тайлбар толь/, **Үсгийн фон**т / Mongolian Baiti, Тунгаамал загвар classic mongolian, dashtsedен тиг, mongolianscript, Cms Ulaanbaatar, Huree, Uрга/, **Хөрвүүлэгч программ** /кимо, xmon, Monscript

алдаа шалгагч, grado.mn/-ын тухай товч тайлбар хийн бүртгэлжүүлж, давуу ба сул талыг тодорхойлох, цаашдын сайжруулалт, хөгжлийн талаар тоймлон өгүүлье.

Нэг. Үндэсний бичигтэй холбоотой цахим аппликейшнүүд

Зураг 1. Үндэсний бичиг

Боловсролын Судалгааны Үндэсний Хүрээлэнгээс санаачлан, үндэсний бичиг анхлан суралцагч болон мэдлэгээ бататгах, хөгжүүлэх зорилгоор бүтээсэн бүтээлч аппилкейшн юм. Агуулгын хувьд:

- Цагаан толгой. Үсгийн эхэн, дунд, адагт орох хэлбэрийг дэгийн дагуу хэрхэн зөв бичих талаар харуулсан.
- Тулгуур ойлголт. Үндэсний бичгийн цагаан толгойн үе бүтэх тогтолцоо, галиг үсэг, үг бүтээх дагавар, хэл зүйг хувилал, зөв бичих зүйн гол ёсыг тайлбарласан слайдуудтай.
- Хичээл. Нэр ба үйлийн нөхцөлүүд, уламжлалт бичлэгтэй үг, дүрс ялган бичих үг, дэвсгэр үсэг, урт ба хос эгшиг тэмдэглэх ёс, холбох эгшгийн дүрэм гэх мэт ведио хичээлийг багтаасан.
- Сорил. Дээрх агуулгын дагуу мэдлэгээ бататгах үнэлгээний хэсэгтэй.

Зураг 2. MNS7004:2023

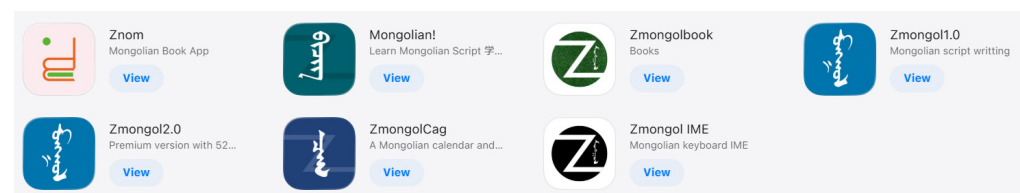

Болорсофт компани, Цахим хөгжил, инновац, харилцаа холбооны яамнаас хөгжүүлсэн монгол бичгийн үсэг, тэмдэгтийн байршлыг тодорхойлж, MNS7004:2023 стандартын дагуу хөгжүүлсэн авиа зүйн ойролцоо дуудлагатай латин үсгийн гарын байрлалд харгалзуулсан гар юм.

Зураг 3. Chimee

Чимээ (Chimee) аппликейшн буюу хэрэглүүр гар утас болон бусад ухаалаг төхөөрөмжүүд дээр Монгол бичгээр бичих боломжтойгоос гадна олон нийтийн сүлжээнд тэдгээрийг хуваалцах нөхцөлийг бүрдүүлсэн. Тус хэрэглүүр нь WeChat хэрэглүүртэй хослон ажиллах боломжтойгоос гадна зураг илгээх, бусад хэрэглүүртэй хамт ашиглаж болно. Чимээ хэрэглүүр нь Үндэсний бичгийн 21 тигээс сонгох, зураг оруулах, бусад холбоос руу хуваалцах зэрэг үйлдэлтэй.

Зураг 3. Chaoge Namujila аппликейшнүүд

Тус аппликейшнүүд нь Iphone, Ipad гэх мэт Apple компаний ухаалаг төхөөрөмжүүдэд зориулсан, бие даан болон сургалтад ашиглах боломжтой юм. Үүнд: Үндэсний бичгээр бичсэн цахим ном (Znom), үндэсний бичгийн цагаан толгойн үсэг (Mongolian!), мэдээ мэдээлэл, монгол үндэстний соёл, түүх, бичиг үсгийн тухай цахим ном (Zmongolbook), монгол бичгийн гар кириллээр бичихэд монгол бичгээр хэрхэн бичдэг талаар санал болгох гар (Zmongol 1.0, 2.0), цаг тооны бичиг, өдрийн тэмдэглэл хөтлөх (ZmongolCag), мессенжер (Zmongol IME) гэх мэт цахим платформуос бүрдэнэ.

Зураг 4. Оюун бичиглүүр

Өвөр Монголын Их Сургуулийн хөгжүүлсэн гар /бичиглүүр/ юм. Оюун бичиглүүр нь үндэсний бичгээр цахим орчинд чөлөөтэй зөв бичих боломжтой хэрэглүүр юм. Тус гар нь дараах давуу талтай.

- Яриаг монгол бичигт хувиргана.
- Гар бичмэл танина.
- Нөхцөл дагавар санал болгоно.
- Зураг болгож илгээх боломжтой.
- Үг санал болгоно.

Зураг 5. Шулуун нуруут бичиглүүр

Өвөр Монголын Хүннү сүлжээний технологийн компаниас хөгжүүлсэн компьютер болон гар утас гэх мэт төхөөрөмж дээр монгол бичгээр бичих, харилцахад зориулагдсан бичиглүүр юм. Тус гар нь үсгийн алдааг засах боломжийг санал болгодог. WeChat-аар босоо форматтай монгол бичвэр илгээхийг дэмжихээс гадна сэтгэл хөдлөл /emoji/-ийг илэрхийлсэн дүрс тэмдгүүдтэй.

Зураг 6. Алтан гадас

Тус аппликейшнийг Соёлын яамнаас хөгжүүлсэн бөгөөд монголчуудын хэл, соёлын салшгүй нэг хэсэг монгол ардын үлгэрүүдийг дуу хоолойн бичлэгтэй нь дүйлгэн унших, улмаар үлгэр тус бүрийн ард буй мэдлэг олгох хэсгээс танин мэдэхүйн болон үндэсний бичгийн мэдлэгээ бататгах, мөн өөрийгөө сорих боломжтой юм. Энэ аппликейшн нь үндэсний бичиг сурахад зориулагдсан бөгөөд монгол ардын үлгэрээр дамжуулж, хүүхдүүдэд мэдлэг олгох зорилготой ажээ.

Зураг 7. Мөнх гал гар

Өвөр Монголын Мөнхгал компани (Menksoft Co.,Ltd)-ий хөгжүүлж, нийтийн хүртээл болсон Мөнхгал монгол бичгийн гар дараах боломжуудыг бидэнд олгоно.

- Холбоо үгийг санал болгоно.

- Холбоо үгээр бичихийг дэмжинэ.
- о- у; ө- ү; х- г; т- д- гэх ижил зурлагатай авиануудыг хольж бичихийг дэмжихээс гадна алдааг залруулна.
- Зураг хуваалцахыг дэмжинэ.
- Өмнө нь ашигласан үгсийг санах буюу дахин бичихэд санал болгоно.
- Монгол хэлний болон англи хэлний тэмдгийг дэмжинэ.
- Монгол бичгийн фонт суулгахыг дэмжинэ. (Зарим гар утсанд)
- Мессенжерээр зураг хуваалцахыг дэмжинэ.

Хоёр. Үндэсний бичигтэй холбоотой цахим толь, сайтуд

Зураг 8. Тунгаамал толь

Чимэгэ монгол дуу яриаг боловсруулагч технологийн тусламжтайгаар таны хэлсэн үгийг таньж түүний салаа утгуудыг монгол бичгийн хувилбартай нь харуулдаг анхны монгол яриагаар “Хайлт” хийдэг толь бичиг юм. Тус толийг ашиглан, яриагаар толиноос хүссэн үгээ хайлт хийж харах боломжтой. Мөн тухайн үгийн утгуудыг Чимэгэ технологиор уншуулах боломжтой.

Зураг 9. Монгол хэлний их тайлбар толь

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Цахиагийн Элбэгдоржийн санаачилга, Ерөнхийлөгчийн Тамгын газрын дэмжлэгээр Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл Зохиолын Хүрээлэн, Физик Технологийн Хүрээлэнгийн Информатикийн салбарын судлаачид монгол үндэстний эрхэмлэн дээдэлж, уламжлан баяжуулсаар ирсэн эх хэлнийхээ үгийн сангаас 60000 гаруй толгой үг, 80000 гаруй холбоо үг бүхий “Монгол хэлний их тайлбар толь”-ийг бүтээсэн. Тус толиос үгийн тайлбар, утга зохиолын хэлний болон нутгийн аялгууны жишээ, үндэсний бичгийн бичлэгийг үзэж, дуудлагыг сонсохын зэрэгцээ тольд шинэ үг, нэр томьёо нэмж, үгийн тайлбарыг дэлгэрүүлэн, зураг оруулах боломжтой.

Зураг 10. <https://hiimor.com/>

Тус сүлжээ (сайт) нь Өвөр Монголчуудын хөгжүүлж буй үндэсний болон кирилл бичгээр олон төрлийн датаг багтаасан иж бүрэн платформ юм. Тус сайтаас хүүхэддэйн кино, түүх зан үйл, кино, домог үлгэр, дуу, шүлэг, хүүхдийн дуу, толь бичиг, сонин мэдээ, цахим хэрэглүүрээс бүрддэг.

Гурав. Үндэсний бичгийн үсгийн фонтууд

Mongolian Baiti нь компьютерын өргөн хэрэглээний программуудад ашиглах боломжтой, юникод¹ стандартын монгол бичгийн гарын драйвер юм. Тус гар нь АНУ-ын Microsoft компаний windows үйлдлийн систем дээр суусан байдгаараа бусад драйвераас онцлогтой.

Анх 2006 оны 11-р сарын 8-нд “Windows Vista” үйлдлийн систем гарахдаа “Mongolian traditional (RPC)” хэлний сонголт нэмэгдсэн нь “Mongolian Baiti” хэмээх “unicode” стандарт фонт /тиг/-оор компьютерт бичих суурийг тавьсан бол “Microsoft word 2007” программын “Page layout - text direction” хэсэг дээр “Vertical for Mongolian” сонголт нэмэгдсэнээр Үндэсний бичгээ нийтээр хэрэглэх, хөгжүүлэх боломжийг бидэнд өгсөн. Мөн төрийн албан хэрэг, бусад албан бичиг баримтаа mongolian baiti буюу юникод фонтоор бичиглэхийг тогтон, хэрэглэж байна.

Фонтын хувьд Мөнхгал компаний хөгжүүлсэн 20 гаруй фонтыг сонгон хэрэглэх боломжтой.

Одоогийн кодчиллын дагуу Үндэсний бичгийн зөв бичвэр үүсгэхэд үл үзэгдэх 7 тэмдэгт (FVS1, FVS2, FVS3 гэх 3 хувилбар сонгогч, MVS, NNBSP, ZWJ, ZWNJ гэх 4 тусгай тэмдэгт) хэрэглэдэг нь анхлан хэрэглэгчдэд хүндрэлтэй байдаг тул засаж сайжруулах шаардлагатай.

Зураг 11. Тунгаамал загвар

Болорсофт компани, МУИС-ийн хамтран хөгжүүлж буй “Тунгаамал загвар”-ыг XIV зууны үеийн нэрт бичгийн хүмүүн Чойжи Одсэрийн туурвисан монгол хэл, бичгийн судлалын эх үндэс болсон “Зүрхэн толт” хэмээх хэл зүйн бүтээлд тулгуурлаж, түүнээс хойш гарсан хэл шинжлэлийн болон сургалт судалгааны олон бүтээлийг харьцуулан нягталж боловсруулсан. Цахим орчинд Монгол бичгээр бичих нь олон жилийн турш асуудалтай явж ирснийг засах үүднээс Болорсофт компаниас үүсгэн хөгжүүлсэн кодчиллын загвар юм” хэмээн цахим хуудастаа нийтэлжээ.

“Тунгаамал загвар”-т ганцхан хувилбар сонгуур (FVS) хэрэглэдэг тул тогтвортой, эргэлзээгүй, бичихэд амар болсон. Одоогийн Юникодод зөвхөн Ха, Га хоёр тэмдэгт кодлогдсон байдаг бол эм үгэнд хэрэглэх Хэ, Гэ хоёр тэмдэгтийн нэмэн засварласан зэрэг давуу талуудтай.

Classic Mongolian Dashtsedен, Mongolian Script гэсэн бичмэл, дармал үндсэн

¹ ЮНИКОД (англиар UNICODE) нь дэлхий дээрх бүх үсэг, тэмдэгт болон тэмдэглэгээг 16 битийн тоон кодоор дүрсэлсэн дүрслэл (16 бит дүрслэл) юм. «Uni» <<нэг>>, “code” <<код тэмдэглэгээ>> гэсэн утгатай бөгөөд утгачилбал «Нэгдсэн тэмдэглэгээ» хэмээн ойлгож болно.

Дэлхийн технологийн бүх тэргүүлэх компаниуд нэгдэн Юникодын консорциум хэмээх байгууллагыг байгуулсан байдаг. Тус байгууллагаас аливаа бичиг үсгээр цахим орчинд саадгүй харилцахын тулд Юникод стандарт хэмээх кодчиллын стандартыг батлан гаргадаг. Юникод стандарт нь бичиг үсгийн шаардлагатай тэмдэгт бүрийг кодолсон дэлхийн нэгдсэн кодын тогтолцооны жишиг юм. Үг стандартыг Microsoft, Google, IBM, Apple, SAP, Oracle, Adobe, Facebook зэргээс эхлээд дэлхийн бүх байгууллага, бүх программ хангамж хөгжүүлэгчид дагаж мөрддөг болохоор хамгийн чухал, хамгийн том стандарт гэж хэлж болно. Ийм учраас, бичиг үсэг Юникод стандартад орно гэдэг нь улс орнууд Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагад бүртгэгдэж байж тусгаар улс болон хүлээн зөвшөөрөгддөгтэй адил юм.

фонтуудтай. Бүх төрлийн үйлдлийн систем (windows, MacOS, Linux, Web)-д ашиглах боломжтой, үсгийн фонтыг зохиохдоо авиа зүйд тулгуурлан, хэрэглээг хялбарчилж, засаж сайжруулсан загвар юм.

Юникодын бус Cms фонтууд. 1998 онд Тайванийн судлаач Peter Cheung Сонгодог монгол бичгийн кодчилал (Classical Mongolian Script, Cms)-ыг боловсруулсан бөгөөд энэ нь юникод бүрэн нэвтрээгүй үеийн монгол бичгийн дижитал хэрэглээнд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн гэж үздэг (Cheung, 1998).

Microsoft Vista үйлдлийн системд сонгодог монгол бичгийн оролтын арга (IME) нэвтэрснээр CMS нь Монгол Улсад хэвлэлийн эх бэлтгэл (Desktop Publishing), дижитал үсэглэл, баримт бичиг боловсруулахад бодит стандарт (de facto standard) болон төлөвшсөн байна (Wikipedia, 2024).

Тус фонтоор Microsoft Office Word, Powerpoint, Excel зэрэг программ дээр тус фонтоор бичиж болдог. Энэ аргаар бичихдээ үгийг үсэгчлэн буулгах зарчмаар бичих бөгөөд харьцангуй хялбар юм.

Давуу тал нь өнгө, дизайн, зураг, хүснэгт, хөдөлгөөн (эффект), дуу, бичлэг зэргийг хослуулан хэвлэлийн эх бэлтгэх, зургийн мэргэжлийн программууд руу хөврүүлэн ашиглах боломжтой бөгөөд үсгийн махбод тус бүрийг нийлүүлж бичдгээрээ бусад фонтоос ялгаатай. Энэхүү фонт нь үсгийн хэд хэдэн тигтэй бөгөөд CMs Ulaanbaatar, CMs Urga, CMs Huree зэрэг нь олон нийтэд нээлттэйгээр ашиглахад бэлэн байдаг. Мөн CMs brush curcive буюу бийрийн тийг, CMs block буюу бээжин модон барын тигүүд байна.

Дөрөв. Хөрвүүлэгч программ

Зураг 12. MonScript

Хиймэл оюун ухаанд суурилсан вэб сайт юм. Дараах хэсгээс бүрддэг.

- Кирилл бичгийн алдааг шалгах
  - Кирилл бичгээс монгол бичиг рүү хөрвүүлэх
  - Албан бичиг бэлтгэж хэвлэх
  - Текст боловсруулах
- Унших ном зохиол ([Link to: Номын сан](#)) гэсэн боломжийг бидэнд өгөх боломжтой төлбөрт сайт юм. Үндэсний бичгийн дүрс ялган бичих үг, ойролцоо бичлэгтэй утга өөр үгсийг ялгах тал дээр дутагдалтай. Цаашид хөгжүүлэлт сайн хийж, сайжруулбал албан байгууллагууд хэрэглэж болох юм.

Зураг 13. Кимо хөрвүүлэгч

Болорсофт компаний 10 гаруй жилийн турш хөгжүүлж буй цахим хэл шинжлэлийн нэг хэсэг болсон кириллээс үндэсний бичиг рүү хөрвүүлэгч программ юм. Интернет сүлжээтэй нөхцөлд үнэгүй болон үнэтэй хувилбараас сонгон хэрэглэж болно.

Grado Tool нь аудиог текст болгох, текстийг аудио болгох, кириллээс үндэсний бичиг, үндэсний бичгээс кирилл бичиг хөрвүүлэх зэрэг олон хэрэгслийг агуулсан, төлбөрт сайт юм.

Зураг 14. Grado Tool

Хиймэл оюун ухаанд суурилсан, үндэсний бичгээс кирилл бичиг, кириллээс үндэсний бичигт хөрвүүлэхэд зориулан хөгжүүлсэн төлбөрт программ юм. Мөн PDF буюу зургийн текстийг текстэд хөрвүүлэх, алдаа шалгах зэрэг үйлдлүүдтэй. Нэг удаад 3000 тэмдэгт хөрвүүлэх боломжтой. Үндэсний бичгийн дүрс ялган бичих үг, ижил бичлэг дуудлагатай үг зэргийг ялгах чадвар бага

тул сайжруулалт хийх шаардлагатай.

Зураг 15. Хтон хөрвүүлэгч программ

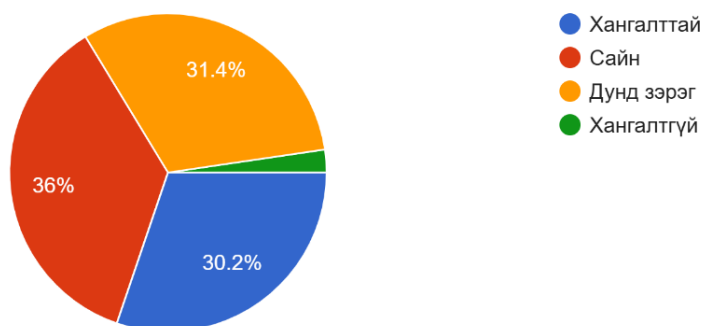
Судалгааны үр дүн

Энэхүү бичил судалгааны асуулга нь Үндэсний бичигт суурилсан цахим технологийн хэрэглээ, өнөөгийн нөхцөл байдал, хэрэглэгчдийн хандлага, тулгамдаж буй асуудал, хөгжлийг тодорхойлох зорилготой. Судалгааны асуулга нь мэдлэг хэрэглээний түвшин, цахим технологийн хэрэглээ, тулгамдаж буй асуудал, цаашдын хөгжил, шийдлийг эрэлхийлэхийг зорьсон агуулгаас бүрдэж буй юм. Тус судалгаанд БаБ, МХУЗ-ын багш хөтөлбөрөөр суралцаж буй 86 оюутан хамрагдсан.

Диаграмм 1. Мэдлэгийн түвшин

1. Таны "Үндэсний бичиг"-ийн мэдлэгийн түвшин аль вэ?

86 хариулт

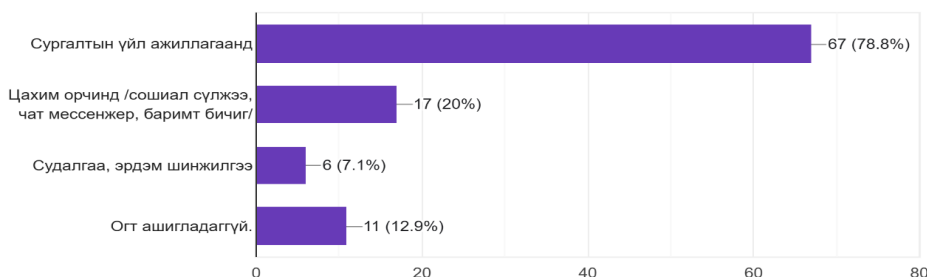

Диаграмм 2. Үндэсний бичгийн хэрэглээ

2. Үндэсний бичгийн мэдлэг, чадвараа хэрхэн ашигладаг вэ?

85 хариулт

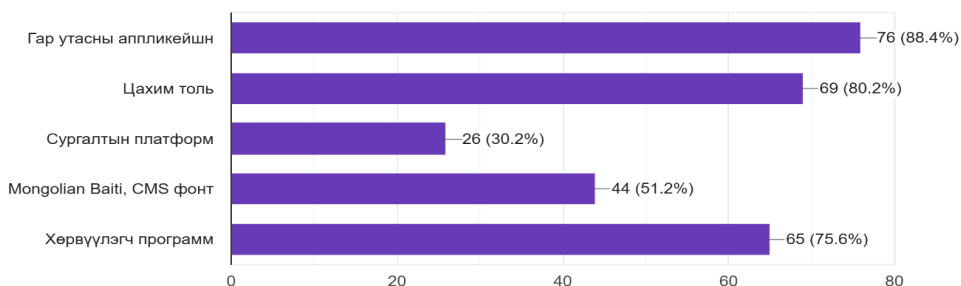

Диаграмм 1, 2 нь оюутнуудын Үндэсний бичгийн мэдлэгийн түвшинг тодорхойлоход зориулагдсан асуулгатай бөгөөд оролцогчдын дийлэнх хувь нь мэдлэгийн түвшин дундаас дээш, түүнийгээ сургалтын үйл ажиллагаанд ашигладаг нь харагдаж байна.

Диаграмм 3. Цахим технологийн хэрэглээ

3. Та Үндэсний бичигтэй холбоотой дараах цахим технологи, программ хангамжийг ашиглаж байсан эсэхээ тэмдэглэнэ үү? Олон хариулт сонгож болно.

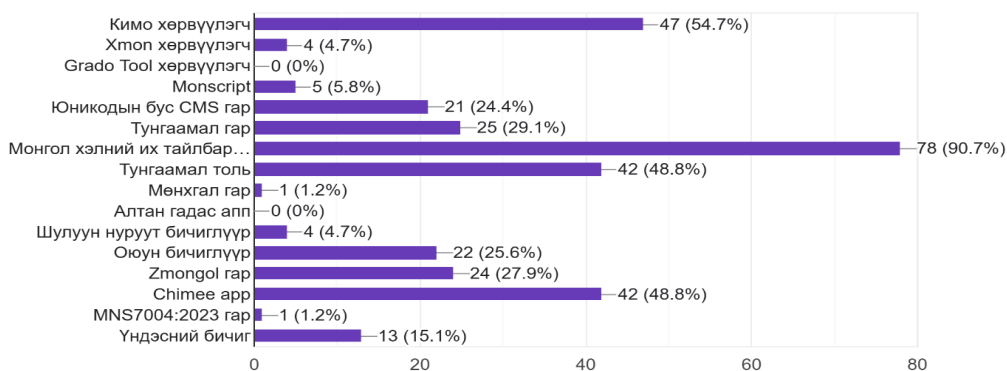
86 хариулт

Диаграмм 4. Цахим технологийн хэрэглээ

4. Аль технологийг илүү ашигладаг вэ? Олон хариулт сонгох боломжтой.

86 хариулт

Диаграмм 3, 4-аас харахад гар утасны аппликейшн, цахим толь бичиг, хөрвүүлэгч программыг ихэнх хувь нь ашигладаг бол үүнээс, хамгийн олон давтамжтай нь монгол хэлний их тайлбар толь, тунгаамал толь, chimee app, кимо хөрвүүлэгч зэргийг хичээл сургалтдаа ихэвчлэн хэрэглэдэг нь харагдаж байна. Учир нь,

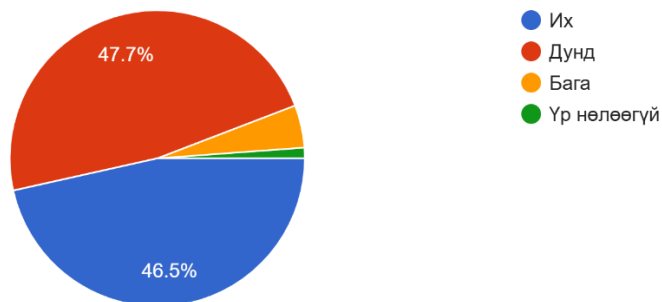
1. Тухайн цахим технологиуд нь open source буюу нээлттэй, төлбөргүй;
2. Сургалтын үйл ажиллагаанд тохиромжтой, хэрэгцээг хангахуйц;
3. Ашиглахад энгийн, сонирхол татахуйц, найдвартай байдал сайн;

Бусад цахим технологиуд нь ашиглахад түгээмэл биш, хэрэглэхэд хүндрэлтэй, төлбөртэй, найдварт байдал бага, хөгжүүлэлт сул, заавал онлайн орчин шаардлагатай зэргээс шалтгаалан, хэрэглээ хязгаарлагдмал байна.

Диаграмм 5. Цахим технологи, түүний нөлөө

5. Таны ашиглаж байсан цахим технологийн үр нөлөөг хэрхэн үнэлж байна вэ?

86 хариулт

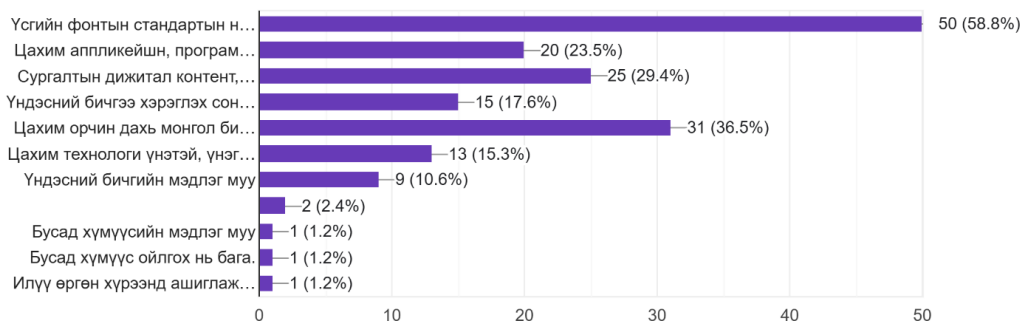

Диаграмм 6. Цахим технологи ба бэрхшээл

6. Үндэсний бичгийг цахим орчинд хэрэглэхэд тулгардаг гол бэрхшээл юу вэ? Олон хариулт сонгож болно.

85 хариулт

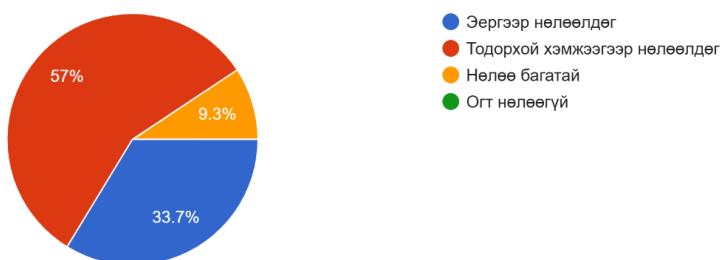

Диаграмм 5, 6-аас харахад цахим технологи бол их үр нөлөөтэй хэдий ч үсгийн фронт нэгдсэн стандартад ороогүй, цахим орчин дахь монгол бичгийн зөв бичих зүй цэгцрээгүй, сургалтын дижитал контент, заавар зөвлөмж хомс зэрэг бэрхшээл илүүтэй тулгарч байгаа нь харагдаж байна.

Диаграмм 7. Цахим технологи ба боломж

7. Цахим технологийн хэрэглээ таны үндэсний бичгийн мэдлэг, чадвараа нэмэгдүүлэх хандлагад хэрхэн нөлөөлдөг вэ?

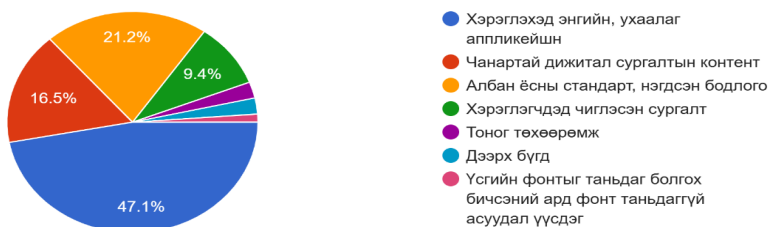
86 хариулт

Диаграмм 8. Цахим технологи ба сайжруулалт

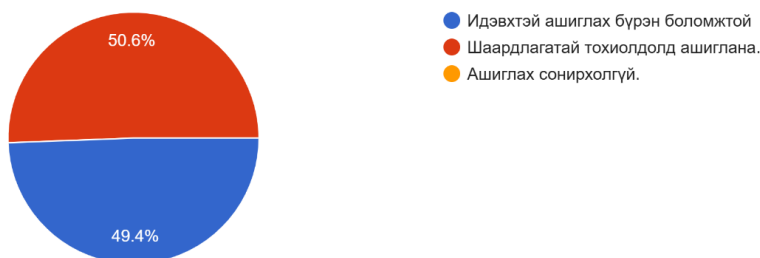
8. Үндэсний бичгийн цахим хэрэглээг сайжруулахад дараах хүчин зүйлсийн аль нь хамгийн чухал вэ?

85 хариулт

Диаграмм 9. Цахим технологи хэрэглэх хандлага

9. Цаашид Үндэсний бичигтэй холбоотой цахим технологийг ашиглах хандлагатай байна уу?
85 хариулт

Диаграмм 7, 8, 9-ийн үр дүнг нэгтгэхэд, Үндэсний бичгийн сургалтад цахим технологи зайлшгүй хэрэгцээтэй байна. Тус хэрэгцээг хангахад хэрэглэхэд одоогийн хэрэгцээнд буй цахим технологиуд энгийн, ухаалаг хэрэглэхэд хялбар байх шаардлагатай нь харагдаж байна. Үүнийг диаграмм 9-ийн үр дүн тодорхойлж байна.

Дүгнэлт

Илтгэлийн эхэнд эшилсэн, Билл Гейтсийн үгийг дахин нэг авч үзэх шаардлагатай нь харагдлаа. “Хүүхдийн сурах хүсэл эрмэлзлийг өдөөж, хамтдаа ахиц дэвшил гаргаж чадах хамгийн чухал туслах бол багш мөн үү? Эсвэл технологи уу?”

XXI зууны технологийн хурдтай хөгжил нь боловсролын салбарт хиймэл оюун ухаан (Artificial Intelligence, AI), дижитал платформ, автоматжуулалт (робот) зэрэг дэвшилтэт технологиудыг нэвтрүүлэх боломжийг нээж байна. Энэ нь багш мэргэжлийн ирээдүйд хэрхэн нөлөөлөх талаар маргааныг үүсгэх боловч, судлаачдын үзэж буйгаар багш мэргэжлийг технологи орлох боломж, магадлал харьцангуй бага хэмээжээ. Харин “Сургалтын материал боловсруулах, тест боловсруулах, үнэлгээ хийх зэрэг олон дахин давтагдах, загварчлагдсан ажил нь AI болон автоматжуулалтын тусламжтайгаар илүү хурдан, нарийвчлалтайгаар хийгдэх боломжтой” (Luckin et al., 2016) гэснээс үзэхэд давтамж олон, стандартчилсан ажлуудыг технологи орлож болно.

Харин бүтээлч сэтгэлгээ, харилцаа, ёс суртахуунтай холбоотой ажлыг одоогоор технологи орлох боломжгүй. Учир нь сургалт бол дан ганц мэдлэг олгох, мэдээлэл дамжуулах бус хүн хоорондын харилцаа, бүтээлч сэтгэлгээ, хүүхдийн онцлогт тохирсон орчин, ёс зүй, нийгмийн хандлага, харилцааны чадварыг төлөвшүүлэх зэрэг цогц үйл ажиллагаа юм. Энэ дүгнэлт бол туйлын үнэн (догматик) биш бөгөөд хэзээ нэгэн цагт технологи орлохыг үгүйсгэх аргагүй.

Сургалт нь онлайн+офлайн хослосон сургалт (Blended learning), суралцагчийн онцлогт нийцсэн сургалт (Personalized learning), боловсролын технологид суурилсан сургалт (EdTech integration) гэсэн суралцагч төвтэй, хандлага болон төлөвшихийг судлаачид тэмдэглэсэн байдаг. Үүнтэй уялдан багш мэргэжил илүү

төлөвлөх, чиглүүлэх, зөвлөх үүрэгтэй, технологитой харилцан бие биенээ нөхөж, интеграц байдалтайгаар оршихоос өөр аргагүй болж байна.

Монгол хэлний тухай хууль, бусад Үндэсний бичигтэй холбоотой эрх зүйн бусад баримт бичгийн холбогдох зүйл, заалтуудын хэрэгжилтийн хангахад технологи нь илүү боломж, хүртээмжийг бий болгоно хэмээн үзэж байна. Үүнд:

1. Цахим технологи нь судлагдахууны агуулгыг суралцагчдад сонирхолтойгоор хүргэх боломжтой.
2. Хэрэглэхэд энгийн, нээлттэй эрх /үнэ төлбөргүй/-ийн технологийн хэрэгцээ их буйг дээрх бичил судалгаа харуулсан. Иймд төр засаг, боловсролын асуудал эрхэлсэн байгууллагууд, компани, хувь хүмүүс нийгмийн хариуцлагын үүднээс үнэ төлбөргүй ашиглаж болох технологийг нэвтрүүлэх, хөгжүүлэх хэрэгтэй.
3. Үндэсний бичигтэй холбоотой цахим технологийг нийтэд хүртээл болгохын тулд open source буюу нээлттэй, төлбөргүй болгох
4. Хэрэглэхэд хялбар, авиа зүйн суурилсан юникод стандарттай болох /Олон хүний хичээл зүтгэлийн үр дүнд сайжирсаар байна./
5. Технологи нь багшийн ажлыг илүү үр дүнтэй болгоно. Иймд үндэсний бичгийн сургалтыг цахим технологийн тусламжтайгаар хөгжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай хэмээн үзэж байна.

Ном зүй

1. Cheung, P. (1998). *CMS fonts and classical Mongolian script encoding*. Unpublished manuscript.
2. OECD. (2020). *Digital transformation in education*. OECD Publishing.
3. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson Education.
4. Selwyn, N. (2016). *Education and technology: Key issues and debates (2nd ed.)*. Routledge.
5. UNESCO. (2022). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO Publishing.
6. Wikipedia contributors. (2024). *Mongolian script*. In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Mongolian_script

APPLICATION AND TRENDS OF DIGITAL TECHNOLOGY IN TRADITIONAL MONGOLIAN SCRIPT EDUCATION

S. Gandelger,
Teachers School, MNUE;
Contact: gandelger.s@msue.edu.mn, ORCID ID

Abstract

As the world faces the era of digital transformation and the Fourth Industrial Revolution, the integration of Information and Communication Technology (ICT) and Artificial Intelligence (AI) into the education sector is accelerating. This research aims to assess the current status and determine future trends in utilizing digital technology for traditional Mongolian script education amid digital-era educational reforms. Within the scope of this study, the accessibility of digital learning platforms and content for the traditional script was reviewed, and the positive and negative impacts of technology integration were comparatively evaluated. While technology offers advantages such as increasing accessibility and enabling adaptive learning tailored to learner characteristics, it also presents challenges including data privacy, cybersecurity, and learner distraction. The study results demonstrate that a combination of the teacher's guiding role and well-regulated technology policies is essential to improve the effectiveness of traditional script education.

Keywords

Traditional Mongolian script, Digital era, Digital technology, Educational accessibility, Educational policy.

ЦАХИМ ЭРИНД УРАН ЗОХИОЛЫН ҮҮРЭГ

А.Амардалай, Н.Цэрмаа
МУБИС- Багшийн сургууль, МХНУТ,
Холбоо барих зохиогч: Мэйл ID amardalai@msue.edu.mn 0009-0008-0343-0125

Хүлээн авсан: 2026.03.12 Хянагдсан: 2026.04.07 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Өнөөгийн мэдээлэл технологийн дөрөвдүгээр хувьсгал буюу дижитал эрин үе нь хүний амьдралын хэв маяг төдийгүй танин мэдэхүйн суурь процессууд, тэр дундаа тексттэй харилцах соёлыг үндсээр нь өөрчилж байна. Уг өгүүлэлд техник технологийн хурдацтай хөгжил хүний мөн чанар, тогтвортой байдалд хэрхэн нөлөөлж буйг философи, синергетик болон тархи судлалын шинжлэх ухааны үүднээс авч үзсэн. Уламжлалт уран зохиолын хичээлийн үүрэг нь мэдээлэл дамжуулах, гоо зүйн хүмүүжил олгох төдий байсан бол өнөөдөр «сэтгэлгээний дархлаа» тогтоох, шүүмжлэлт сэтгэлгээг хөгжүүлэх стратегийн ач холбогдолтой болон хувирч байна.

Түлхүүр үг

Дижитал үе, шинэ үе, дижитал иргэн, унших хэлбэр, хүмүүжүүлэх, танин мэдэхүй, гоо зүй

Удиртгал

Өнөөдөр хүн төрөлхтний шинжлэх ухаан, технологийн асар өндөр түвшинд хүрсэн эрин үед амьдарч байна. Гэвч өнөөгийн энэ хөгжил нь техник технологийн хувьд хөгжлийн эцсийн шат биш гэдэг нь тун ойлгомжтой юм. Үүнээс цааш ахиад хөгжих өөрчлөгдөн хувьсах бүрэн ирээдүй байна. Ер нь хүний түүхэнд:

1. Агро хувьсгал
2. Аж үйлдвэрийн хувьсгал
3. Шинжлэх ухааны хувьсгал гэсэн гурван хувьсгал хийгдсэн аж. Эндээс аж үйлдвэрийн хувьсгал нь мөн:
  1. Аж үйлдвэрийн нэгдүгээр хувьсгал нь төмөрлөгийн хувьсгал (XVIII-XIX зуунд гарсан)
  2. Аж үйлдвэрийн хоёрдугаар хувьсгал нь цахилгааны хувьсгал (1870-1914 оны хооронд)
  3. Аж үйлдвэрийн гуравдугаар хувьсгал нь тоон системийн хувьсгал (1980-аад оноос хойш) гэсэн гурван үе шатыг дамжсан гэж үздэг.

Гэтэл сүүлийн жилүүдэд аж үйлдвэрийн дөрөвдүгээр хувьсгал хийгдэж байна хэмээн ихээхэн бичих болов. Энэ бол инновацын хувьсгал байх болно. Уг хувьсгалын нөлөөгөөр шинжлэх ухаанчлал бүхий аж үйлдвэрийн хөгжил асар их хурдсаж, хүний мөн чанар өөрчлөгдөж, гажуудал гарах магадлал нэмэгдэх аж. Оросын философич В.А.Канке “Хүн бол физикийн ч, химийн ч, биологийн ч, мөн нийгмийн ч өвөрмөц содон үзэгдэл юм. Түүний эволюци ба хөгжлийн түүх тун адармаатай бөгөөд бидний үл мэдэх ирээдүй болох шинэ, эрс хурд бүхий ертөнц рүү чиглэн тэмүүлж байна. Энэхүү ирээдүйн мөн чанарыг танин мэднэ гэдэг нэн ярвигтай зорилт агаад орчлонгийн органик хэсгүүд хүн ба хүн төрөлхтний хувьсал, хөгжлийг авч үзэх нь уг зорилтыг ойлгоход дөхөж очих билээ. Хүн төрөлхтний түүхийг тайлбарлахдаа нийлмэл системүүдийн өөрөө төвхнөх онолын (синергетикийн) өгөгдлүүдийг, тухайлбал, Бельгийн эрдэмтэн И.Пригожин, Оросын эрдэмтэн Н.Н.Моисеев нарын бүтээлүүдэд биежиж хөгжсөн санаануудыг бид ашиглаж байна” (Канке.В.А, 2001, хууд. 331) гэсэн байдаг. Хүн төрөлхтөн физикийн утгаараа ч биологи ба нийгмийн утгаараа ч тун эрсдэлтэй орчинд орж байгаа ба хөгжлийн хурдатгал нь хүний тогтвортой байдлын түвшинг ямагт бууруулсаар байна. Өөрөөр хэлбэл нийгэм байтугай хүний биед аж үйлдвэрийн хувьсгалын нөлөө тусаж өөрчлөлт орох болоод байна.

Хүн төрөлхтөн мэдээлэл технологийн дөрөвдүгээр хувьсгал буюу “Дижитал эрин»-д хөл тавьснаар бидний амьдралын хэв маяг төдийгүй, танин мэдэхүйн суурь процессууд, тэр дундаа тексттэй харилцах соёл үндсээрээ хувьсан өөрчлөгдөж байна. Энэхүү өгүүлэлд техник технологийн эрин үед амьдарч буй хийгээд ирээдүйд улам бүр технологитой хамт амьдрах иргэдэд уран зохиол ямар ач холбогдол нөлөөтэй байх тухай асуудлыг хөндөж байна. Хорьдугаар зууны уран зохиолын хичээл нь гол төлөв “**зохиолч-бүтээл-уншигч**” гэсэн шугаман загвараар мэдээлэл дамжуулах, үндэсний хэл соёл, түүх уламжлал, танин мэдэхүй хийгээд гоо зүйн хүмүүжил олгоход чиглэж байсан бол өнөөдөр энэхүү хичээлийн гүйцэтгэх үүрэг нь “сэтгэлгээний дархлаа” тогтоох ач холбогдолтой болон өөрчлөгдөж байна.

Өнөөдөр суралцагчид мэдээллийг хурдтай, богино хэмжээтэй, мультимедиа хэлбэрээр хүлээн авдаг болсон нь уламжлалт уран зохиолын хичээлийн агуулгад томоохон шинэчлэл өөрчлөлт оруулах шаардлагатай болсныг илэрхийлж буй юм. АНУ -ын Калифорнийн их сургуулийн тархи судлаач Мэриэн Вольф “Reader, Come Home” бүтээлдээ дижитал орчин дахь хурдтай уншлага нь хүний тархины мэдээллийг ойлгон хүлээн авах чадварыг бууруулж, улмаар шүүмжлэлт сэтгэлгээ задлан шинжлэл хийх физиологийн чадамжийг сулруулж байна” хэмээн шинжлэх ухааны нэлээд үндэслэлтэй судалгааны үр дүндээ бичсэн байна. Түүний үзэж буйгаар цахим төхөөрөмж дээр унших нь тархины “унших, анхаарал төвлөрөх чадварыг багасгаж, мэдээллийг зөвхөн хэрэглээний түвшинд буюу гүйлгэж харах зуршлыг бий болгож байна.” (Wolf.M, 2018, хууд. 58) гэж үзсэн байна.

Мөн манай улсын ерөнхий боловсролын сургалтад уран зохиолын хичээл нь нийт сургалтын төлөвлөгөөний 5.4% -ийг эзэлж байгаа нь PISA болон OECD-ийн өндөр үзүүлэлттэй орнуудтай харьцуулахад хангалтгүй үзүүлэлт юм. Эдгээр өндөр хөгжилтэй орнуудад харилцан адилгүй ч дунджаар уран зохиолын хичээлийн

эзлэх хувь нь 12-15% -тай байна. Гэвч уран зохиол нь зөвхөн мэдээлэл дамжуулах хэрэгсэл биш харин хүний дотоод ертөнцийг танин мэдэх, амьдралын утга учрыг эрж хайх, ёс суртахууны үнэт зүйлийг төлөвшүүлэхэд хамгийн чухал талбар юм. Доктор С.Энхбаяр багшийн “Утга зохиолын онол” номд тэмдэглэсэнээр “уран зохиол нь хүнийг хүнээр нь нээх” (Энхбаяр,С, 2019, хууд. 87) ухаан бөгөөд цахим мэдээллийн замбараагүй урсгал дунд суралцагч өөрийн үнэт зүйл, ёс зүйн чиг баримжаагаа алдахгүй байхад гол туслагч, уран сайхны сэтгэлгээнийх нь гол тулгуур болдог.

Цахим эрин үед уран зохиолын хичээл нь хэт туйлшрах, худал хуурмаг мэдээллийн урсгал дунд суралцагчдад ёс зүйн хүмүүжил олгож, тэднийг нийгмийн харилцаанд бэлтгэдэг. Иймээс уран зохиолын хичээлийг цахим эриний суралцагчдын шүүмжлэлт сэтгэлгээг хөгжүүлэх, хэвлэл мэдээллийн боловсрол олгох, системийн сэтгэлгээг хөгжүүлэгч болгон шинэчлэх нь өнөөгийн боловсролын салбарын нэн тэргүүний зорилт болоод байна. Уг илтгэлээр уран зохиолын хичээлийн үүргийг онол, орчин үеийн тархи судлалын шинжлэх ухаан болон практик арга зүйн уулзвар дээр авч үзэж, уран зохиолын хичээл нь сурагчдад ямар үүрэгтэй ач холбогдолтой байдаг зэргийг судлахыг зорилоо.

Үндсэн хэсэг

Цахим эринд уран зохиолын хичээлийн гүйцэтгэх үүргийг тодорхойлохын тулд хүний тархи тексттэй харилцах үед физиологийн болон танин мэдэхүйн ямар өөрчлөлтөд ордог вэ гэдгийг авч үзэх зайлшгүй шаардлагатай. Орчин үеийн когнитив болон тархи судлалын шинжлэх ухааны судалгаагаар уран зохиол унших нь тархины зөвхөн хэл ярианы төв төдийгүй, мэдрэхүй, хөдөлгөөн, сэтгэл хөдлөлийг хариуцдаг хэсгүүдийг нэгэн зэрэг идэвхжүүлдэг нэг ёсондоо дасгал болдог болохыг тогтоожээ.

Дижитал орчинд мэдээллийг хурдтай гүйлгэж уншдаг болсон нь тархинд “уншиж байна” гэсэн ойлголтыг өгөхгүй буюу төвлөрөх чадварыг сарниулдаг бол цаасан суурьт уран зохиолын текстийг унших нь тархинд илүү гүн бат итгэл төрүүлж ойлгох чадварыг нэмэгдүүлдэг гэсэн байна. Эрдэмтэн Мэриэн Вольф “дэлгэцийн уншлага нь тархины гүн сэтгэх процессыг өнгөц болгож байна” (Wolf.M, 2018, хууд. 80) хэмээн тэмдэглэсэн байдаг. Уран зохиолын уран яруу дүрслэл, адилтгал зүйрлэл нь тархины шийдвэр гаргах, дүн шинжилгээ хийх хэсгийг идэвхжүүлснээр суралцагчийн танин мэдэхүйн чадамжийг нэмэгдүүлдэг гэдэг нь нэгэнт батлагджээ.

Унших хэмээх үйлийн цаад мөн чанар, учир шалтгааныг ойлгоход унших нь ямар хэрэгтэй, ач холбогдолтой вэ? гэдэг ч юм уу унших үйлийг хичээлийн гол үйл ажиллагаа, арга зүй, зохион байгуулалтын үндсээ болгодог уран зохиолын хичээл ямар үүрэгтэй вэ? гэх асуултад хариулах хэрэгтэй болно. Энэ асуултад хариулахын өмнө ер нь уран зохиол хэмээгч хүнд ямар хэрэгтэй вэ? ямар үүрэг зориулалттай вэ? гэдэг асуулт урган гарна. Тэгэхээр уран зохиолын үүрэг зориулалтын тухайд ярихад түүнийг онолын түвшинд юу гэж тайлбарладаг хийгээд сургалт арга зүйн түвшин буюу ерөнхий боловсролын сургуулийн хичээлд түвшинд хэрхэн авч үздэгийг мэдэхэд л хангалттай юм. Энэ талаар чамгүй олон эрдэмтдийн бүтээл

байхаас МУБИС -ийн профессор, С.Энхбаяр багш агсны “Утга зохиолын ерөнхий онол, туурвил зүй” бүтээлд байгаа тайлбар хангалттай хариулт болно. Уг номд бичсэнээр “аливаа мэдлэгийн салбар дахь онолын нэлээд зааг ялгаа бүхий хоёр үндсэн түвшин байдгийг тодруулан ойлгож, зөв ухамсарлах ёстой. Үүнд, онолын сургалт арга зүйн түвшинд утга зохиол нь хүмүүжлийн, танин мэдэхүйн, гоо зүйн гэх мэт үүрэгтэй, онолын мета түвшинд уран зохиолын үүрэг гэсэн ойлголт байдаггүй буюу энэ ойлголт нэр томъёог хүлээн зөвшөөрдөггүй. Уран зохиол нь хүмүүжлийн, танин мэдэхүйн, гоо гэх мэт ямар нэгэн үүрэггүй тур тусмаа нийгмийн өмнө ямар ч үүрэг хүлээдэггүй.” (Энхбаяр,С, 2019, хуудсд. 25-27) гэж уран зохиолын үүрэг зориулалтын тухайд онолын тун ойлгомжтой тодорхойлолт хийсэн байдаг.

Мөн уран зохиолын үүргийн тухай АНУ -ын уран зохиолчид болох Р.Уэллек, О.Уоррен нар “чухам үүрэггүй байх нь л уран зохиолын үндсэн үүрэг. Уран зохиолын эцсийн бөгөөд цорын ганц үүрэг нь өөрийнхөө мөн чанарт үнэнч байх явдал, өөрөөр хэлбэл уран сайхны хэлбэртээ л үнэн ч байх явдал” (Уеллек,Р, Уоррен,О, 1999, хууд. 68) гэж үзсэн бөгөөд үнэхээр ч уран зохиолын ямар нэгэн үүргийн тухай ярьж байгаа газар ямагт уран зохиол үзэл сурталждаг буюу өөрийнхөө мөн чанараас гаждаг нь туйлын үнэн юм. Үүнийг бид манай 90 оноос өмнөх үеийн уран зохиолоос хангалттай харах боломжтой бол орчин цагт ямар нэг зүйлд зориулсан бүтээл хэзээ ч мөнхийн бүтээл байж чадахгүй зөвхөн тодорхой нэг цаг үед олны анхаарлыг татаж байгаагаар эсвэл зөвхөн зориулсан хүрэнээсээ хэтэрч чадахгүй байгаагаар бид харж болно.

Гэвч уран зохиолын хичээл гэдэг утгаар харвал өмнө өгүүлсэн уран зохиолын хүүхдийг хүмүүжүүлэх, танин мэдүүлэх, гоо зүйн боловсрол олгох гэсэн үүргийг зайлшгүй ярих хэрэгтэй болно. Өөрөөр хэлбэл онолын сургалт арга зүйн түвшинд хийгээд орчин цагийн цахим технологийн эринд уран зохиолд хүнийг хүнээр нь үлдээх, хүнд дотоод сэтгэлийн орон зай, эрх чөлөө олгох, гоо зүй хийгээд ёс зүйн хүмүүжил олгох үүрэг талаас нь авч үзэх зайлшгүй хэрэгтэй байна. Энэ л энэхүү өгүүллийн үндсэн зорилго гэж болно. Угтаа уран зохиол бол улс үндэсний оршихуйн баталгаа, хэл соёлын амин судас, хүүхдийн сэтгэлгээг хөгжүүлэх хамгийн гүнзгий арга зүй мөн гэдэг үзлээр хандаж заах ёстой болсныг цаг үе бидэнд хэлж байна. Учир нь зохиол өөртөө үндэснийхээ түүхийг, хэл, соёл, уламжлалыг тээж явдаг юм. Тийм ч учраас манай ахмад үеийн багш судлаачид уран зохиолын хичээлийг бусад бүх хичээлийн агуулгатай интеграци хийх боломжтой гэж үзсэн байдаг.

Цахим технологийн гэх эрин үед нийгэм төдийгүй хүмүүсийн өдөр тутмын харилцаа дэлгэцийн цаанаас харилцах болсон нь ирээдүй залуу үеийнхний дунд “сэтгэл хөдлөлийн хөндийрөл” гэх шинэ төрлийн хандлага гэх юм уу эмгэг гэхээр зүйлийг бий болгож байна. Үүнийг засаж залруулах, тэр хоорондоо үл итгэх, бусдыг үл тоох хандлагыг арилгах хамгийн сайн арга бол уран зохиолын хичээл юм.

Уран зохиол нь суралцагчдад амьдралд тохиолдож болох эдрээтэй асуудлуудыг аюулгүй орчинд “туршиж үзэх” боломжийг олгодогт хамгийн том давуу тал оршиж байна. Уран зохиол идэвхтэй уншдаг буюу унших үйлийг тогтмол хийдэг

хүмүүс бусдын бодол санаа, сэтгэл хөдлөлийг танихдаа бусдаас илүү байдаг нь нэгэнт нотлогдсон зүйл. Цахим технологийн нөлөөгөөр өнөө цагт улам хүчийг авч буй нийгмийн үзэгдэл болох бусдыг шууд яллах, туйлшрах хандлагыг уран зохиолоор дамжуулан түүний дүрүүдийн дотоод зөрчил, нөхцөл байдлыг олон талаас нь харж сурснаар зөөлрүүлэх боломжтой юм.

Тэгвэл өнөөдөр боловсролын тогтолцоонд уран зохиолын сургалт ямархуу байр байдалтай байна вэ? Юуны бага боловсролын түвшинд буюу ерөнхий боловсролын 1-5 -р ангид “уран зохиол” эсвэл “унших” гэсэн тустаа бие даасан хичээлгүй байгаа. Харж байхад зарим хүмүүс уг асуудлаар тоглолт хийдэг. Өөрөөр хэлбэл бага ангийн сургалтаас уран зохиолыг хассанаар орчин үеийн хүүхдүүд уншихаа байсан. Өмнө “унших бичиг” хэмээх хичээлтэй байхад хүүхдүүд сайн уншдаг байсан гэж хэлдэг бол нөгөө тал үүнийг үгүйсгэдэг. Үгүйсгэхдээ дээр үед одоогийнх шиг олон төрлийн хичээл ордоггүй байсан. Одоо олон төрлийн хичээл ордог болсон ганц унших нэртэй хичээлд байсан агуулгыг өөр өөр хичээлд шилжүүлсэн. Харин ч унших агуулга төрөл нь их болсон гэдэг. Мөн орчин үед эх хэлний хичээл нь “эхэд суурилсан” арга зүйгээр зохион байгуулагддаг болсон. Тэрхүү эхэд суурилсан гэдэг нь хичээл бүр ямар эхийг уншаад бусад даалгаврыг гүйцэтгэж хэлний чадварт ч сурч байгаа төдийгүй унших үйлээ огт орхиогүй гэдэг.

Аль аль талд нь зөвийн хувь бий. Бас яг ижил буруугийн ч хувь бий. Учир нь урд бие даасан унших бичиг гэж хичээлтэй байсан үеийн уншигч өнөөгийн уншигч хоёр огт бүр тэс өөр болсон. Өнөөдөр хүн төрөлхтөн дэлгэцийн эрин үед эргэлт буцалтгүйгээр шилжин орсон ба эгэл жирийн ямар ч хүн өнөөдөр цаасан дээр бичсэн зүйлд үл итгэх болсон ба хуурамч эвлүүлэг, фотошоп программын үр дүн гэх мэтээр үгүйсгэж гагцхүү дуу, дүрс бүхий хөдөлгөөнт бичлэгт шүтэх болсон энэ цагт” унших” гэсэн тусдаа байх эсвэл байхгүй нь нэг их ач холбогдолтой биш болжээ. Харин ямар хичээл байхаас үл шалтгаалж яаж сонирхлыг нь татаж уншуулах вэ? гэдэг л анхаарлаа хандуулах болсон цаг.

Харин суурь боловсролын түвшинд уран зохиолын хичээлийн эзлэх цаг нь 5.6%, бүрэн дунд боловсролын түвшинд нийт цагийн 3.9% -ийг тус бүр байна. Олон улсын түвшинд ямар байгааг дээр өгүүлсэн. Бидний ЭЕШ хэмээн хэлдэг шалгалтад сүүлийн жилүүдэд Монгол хэлний шалгалтын асуултад уран зохиолын эзлэх хувь өсөж байгаа бөгөөд өнгөрсөн 2025 оны шалгалтын тухайд 9 асуулт буюу 15% -ийг уран зохиолын чиглэлийн асуулт эзэлж байна. Тоон үзүүлэлтээс харахад уран зохиолын сургалт өмнө өгүүлсэнчлэн сурагчдын хүмүүжил, танин мэдэхүй, гоо зүйн хөгжилд хувь нэмрээ оруулж байгаа мэт харагдавч хаалганы цаанах бодит байдал ямар байгаа нь тун эргэлзээтэй. Энэхүү өгүүллээр дунд сургуулийн түвшинд уран зохиолын сургалт ямар байдалтай байгааг илрүүлэх зорилгогүй тул энэ талаар лавшруулж үзсэнгүй. Харин хоёр жилийн өмнөх бага ангийн багш мэргэжлээр элссэн 300 гаруй оюутнаас аман хэлбэрээр судалгаа авахад сүүлийн жилд буюу 12 -р анги төгсөх жилд уран зохиолын хичээл орох ёстой цагтаа бүрэн орсон гэж гарын таван хуруунд багтах оюутан хариулж байснаас харахад бодит байдал тийм ч зорьсон хэмжээнд биш байгаа гэсэн бодол төрүүлсэн.

Өнөөдөр бид эргэлт буцалтгүйгээр дижитал эрин үед амьдарч байна. Бүр 2015

оноос хойш төрсөн хүүхдүүдийг “уугуул дижиталчууд” гэсэн нэр томъёо хүртэл нэгэнт хэрэглээд хэвшиж байна. Тэгэхээр орчин цагийн уран зохиолын хичээл тэрхүү төрөхөөсөө дижитал орчин өсөж буй хүүхдийн анхаарал сонирхлыг татаж тэднийг хүн болгох үүрэг хүлээх тодорхой байна. Орчин үеийн дижитал эриний уншигчийн онцлогийн тухай яг нарийвчилсан судалгаа байхгүй ч дараах хэдэн онцлог байна гэж нийтээрээ хүлээн зөвшөөрч байна. Тэр нь:

- Дэлгэцийн уншигч болсон.
- Гүйлгэж уншдаг болсон
- Олон эх сурвалжаас зэрэг уншдаг болсон
- Интерактив хэлбэрийг уншихыг чухалчилдаг болсон
- Унших гэдэг нь зөвхөн “харах” үйл байхаа больсон.

Мэдээж өөрчлөлтийн сайн тал гэж байж болох байх. Гэвч анхаарах ёстой зүйл нь ихэвчлэн дэлгэцээс хамааралтай гүйлгэж уншдаг болсноор уншиж зохиолынхоо гол утга санааг гүйцэт ойлгохгүй өнгөрөх нь түгээмэл болсон. Мөн зохиолын далд утга санааг бүр хайхрахаа ч больсон. Улмаар зохиолыг уншихдаа бүтээлч сэтгэлгээгээр бус цаг өнгөрөөх, дүн авах зорилгоор уншдаг болсон зэрэг сул талууд гарч буй аж. Өөрөөр хэлбэл маш богино хэмжээтэй зүйлийг маш хурдтай уншдаг болсон гэсэн үг.

Нэг жишээ дурдахад нэгэн үе соёлын сайд хийж байсан Ц.Оюунгэрэлийн “Ногоон нүдэн лам” хэмээх нийтэд зориулсан судлаачдын хувьд нэг их сайнаар хэлэгддэггүй зохиолынхоо тухай “Би хүүхдүүдээ өөрийнхөө уншиж өссөн номуудыг уншуулах гээд дийлдэггүй. Гэсэн ч өнцөгтэй бичигдсэн номуудыг тэд уншчихдаг. Тэд бол телевизийн эринд өссөн хүүхдүүд. Телевизээр нэг секундэд нэг л үзэгдлийг харуулахаас биш нэг дор арван кадр үзүүлж чадахгүй. Телевиз үзэж өссөн хүүхэд ном уншихдаа үзэгдэл үзэгдлээр нь л уншихгүй бол нэгмөсөн бөөгнүүлж байгаад нэг өгүүлбэрээр хэлчихдэг зүйлийг хүлээж авдаггүй. “Хард диск” нь өөрөөр ажилладаг гэсэн үг. Би орчин үеийн уншигчдад зориулж ном бичиж байгаа учраас тэдний хүлээж авдаг “формат”-аар нь бичсэн. Хөндлөнгийн дүгнэлтгүй бичдэг” (Оюунгэрэл, Ц., 2018) гэсэн байна. Энэ нь үндсэндээ нэг л камер байрлуулан түүнд туссан бүхнийг огт илүүгүй, бас дутуугүй ямар ч хөндлөнгийн дүгнэлтгүй үзүүлэхийг эрхэмлэдэг гиперреализмын хандлагыг тодотгож байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл дэлгэцийн эринд амьдарч буй хүүхдүүдэд уншигдах стандарт бий болж байна. Иймэрхүү шаардлага хэрэгцээг бид анхааралгүй орхиж болохгүй гэдэг нь улам бүр мэдрэгдэж байгааг дурдах учиртай. Мөнхүү “Ногоон нүдэн лам” зохиолыг Францын зах зээлд орчуулан нийлүүлэх гэтэл тавьсан шаардлага нь бас л сонирхолтой. 535 хуудас бүхий романыг 300 хуудсанд багтаан багасга, тэгэхгүй бол Европт уншихгүй, мөн дэлхийн II дайны тухай 2-3 бүлэг нэм, эцэст нь манай санал болгож буй редактораар заавал хянуул, түүнд 40000 доллар төл гэсэн байдаг.

Өөр нэгэн жишээ гэвэл орчин үеийн бага насны хүүхдүүдийн /ялангуяа эрэгтэй/ сонирхлыг маш ихээр татдаг “Grizzy and the Lemmings” гээд хүүхэлдэйн кино байна. Тухайн киноны агуулгын хувьд нэлээд асуудалтай. Болж өгвөл бага насны хүүхдүүдэд үзүүлэхгүй байхад анхаарах ёстой кино. Гэвч “Cartoon Networks” сувгаар өдөр бүр тусмаа яг хүүхдийн амралтын цагаар таарч гардаг нь

маркетингийн бодлоготой нь холбоотой биз. Энэхүү хүүхэддэйн киноны зөвхөн 10 секундийн хэсгийг үзэхэд киноны дүрс 18 удаа өөрчлөгдөж байна. Өөрөөр хэлбэл энэ киноны нэг дүрсийн үргэлжлэх хугацаа 0.6 секунд орчим байна. Ийм зүйл үзэж байгаа орчин үеийн хүүхдүүдэд бид уран зохиолын илүү сонирхолтой, амьд, хэрэглээтэй зааж байж өмнө хэлсэн үүргээ биелүүлэх юм.

Судалгааны үр дүн

Монгол Улсын сурагчид PISA үнэлгээнд, “Унших чадвар”-ын үзүүлэлтээр олон улсын дунджаас (476 оноо) доогуур буюу 378 оноо авсан байна. Энэ нь манай улсын 15 настай сурагчдын дийлэнх нь текстийн далд утгыг тайлах, мэдээлэлд шүүмжлэлтэй хандах чадвар хангалтгүй байгааг илтгэж байна. Үүний шалтгаануудын нь цахим орчинд мэдээллийг гүйлгэж унших (skimming) зуршил давамгайлж, тархины ойлгож унших мэдрэлийн холбоосууд суларсантай холбоотой болохыг М.Вольфын онолтой уялдуулан үзэж байна. Монгол Улсын ерөнхий боловсролын сургалтын төлөвлөгөөнд уран зохиолын хичээлийн эзлэх хувь нь олон улсын жишигтэй харьцуулахад бага байна.

Монгол улсын нийт хичээлийн цагийн ердөө 5.04% (363 цаг). Үүнээс бүрэн дунд боловсролын түвшинд 3.9% болж буурдаг. Харин OECD-ийн орнууд дунджаар 12-15% -ийг эх хэл, уран зохиолын хичээлд зарцуулдаг. Энэхүү цаг ашиглалтын зөрүү нь сурагчдын сэтгэл хөдлөлийн оюун ухаан (EQ) болон эмпати чадварыг хөгжүүлэх боломжийг хязгаарлаж байна. Мөн Элсэлтийн ерөнхий шалгалтад (ЭЭШ) уран зохиолын асуултын 15%-ийг эзэлж байгаа боловч сурагчид энэхүү хичээлийг чухал бус гэж үзэж, прагматик байдлаар хандах хандлагыг өдөөж байна.

Судалгаагаар орчин үеийн уншигчдын текст хүлээн авах загвар өөрчлөгдөж, илүү бодит, хурц, шууд дүрслэл бүхий гиперреализмыг илүүд үзэх болсон нь ажиглагдав. Өмнө өгүүлснээр жишээ болгон өгүүлбэл “Ногоон нүдэн лам” романыг Францын зах зээлд гаргахад 535 хуудсыг 300 хуудас болгон товчлох шаардлага тавьсан нь дижитал эриний уншигчид текстийн сунжруу дүрслэлээс татгалзаж, үйл явдлын нягтаршил, хурдыг чухалчилдаг болсныг баталж байна.

Дэлгэцийн уншигчийн анхаарал нэг цэгт төвлөрөх хугацаа богиноссон тул уран зохиолыг “Интерактив” буюу олон сувгаар (зураг, дуу, видео) хүргэх нь танин мэдэхүйн үр ашгийг нэмэгдүүлж байна.

Судалгааны үр дүнд уран зохиолын хичээл нь зөвхөн уншиж цээжлэх биш, харин “ёс зүйн талаас тайлбар” хийх талбар байж болох юм. Сурагчид зохиолын дүрүүдийн зөрчлийг жишээ болгон хэлэлцэх үед тэдний шүүмжлэлт сэтгэлгээ болон асуудал шийдвэрлэх чадвар уламжлалт аргаас илүү идэвхжиж байгаа нь ажиглагдсан. Энэ нь уран зохиолыг XXI зууны чадваруудыг хөгжүүлэх гол хэрэглүүр болгон ашиглах бүрэн боломжтойг харуулж байна.

Хэлэлцүүлэг:

Уг судалгаагаар цахим эрин үе дэх уран зохиолын хичээлийн үүрэг нь зөвхөн гоо зүйн таашаал олгох уламжлалт хэлбэрээс хальж, танин мэдэхүйн дархлаа тогтоох, ёс зүйг чухалчлах стратегийн талбар болон хувирч буйг тодорхойллоо.

Гэвч судалгааны үр дүнгээс урган гарч буй, цаашид зайлшгүй нарийвчлан судлах шаардлагатай хэд хэдэн асуудал байна.

Гадаад дотоодын эрдэмтдийн дэвшүүлж буй онолуудыг монгол сурагчдын суралцах онцлогтой уялдуулан туршилтын судалгаагаар баталгаажуулах шаардлагатай. Тухайлбал, нүүдэлчин ахуйн сэтгэлгээний өв соёл нь дижитал үеийн дэлгэцийн уншигчийн ямар эерэг сөрөг нөлөө үзүүлэхийг нарийвчлан шинжлэх нь онолын чухал ач холбогдолтой байж болох юм.

Судалгааны явцад “гиперреализм” болон уншигчийн хэрэгцээ өөрчлөгдөж буйг дурдсан. Гэвч хиймэл оюун ухаанаар үүсгэсэн текст, анализ нь сурагчдын бүтээлч сэтгэлгээнд хэрхэн нөлөөлөх, AI-ийн бэлэн дүгнэлтийг уран зохиолын хичээлтэй хэрхэн хослуулах арга зүй өнөөг хүртэл тодорхойгүй байна. Цаашид хүссэн ч эс хүссэн ч “AI-багш-сурагч” гэсэн гуравласан харилцаа уран зохиолын хичээлд ёс зүйн болон арга зүйн ямар сорилт авчрахыг тусгайлан судлах нь зүйтэй.

Монгол Улс PISA үнэлгээгээр унших чадварын түвшинд доогуур үзүүлэлттэй гарсан нь сургалтын төлөвлөгөөний цаг ашиглалт болон ЭЕШ-ын агуулгатай шууд хамааралтай эсэхийг судалгаагаар нотлох хэрэгцээ байна. Зөвхөн цаг нэмэх бус, уран зохиолыг бусад шинжлэх ухаантай хэрхэн нэгтгэж, “системийн сэтгэлгээ”-г хөгжүүлэх нэгдсэн хөтөлбөрийн загвар боловсруулах нь боловсролын салбарт нэн тулгамдсан асуудал юм.

Дүгнэлт

“Цахим эринд уран зохиолын хичээлийн үүрэг” сэдэвт судалгааны ажлыг онол, нейро шинжлэх ухаан, статистик баримт болон практик арга зүйн үүднээс шинжлэн дараах нэгдсэн дүгнэлтүүдийг гаргаж байна.

Цахим орчин дахь мэдээллийн хэт урсгал нь суралцагчдын тархийг өнгөц буюу гүйлгэж харах зуршилд сургаж байна. Энэхүү шилжилт нь хүний төвлөрөх чадварыг сарниулж, текстийн далд утгыг тайлах аналитик сэтгэлгээг сулруулж байгааг PISA 2022-ын үр дүн тодорхой харууллаа. Уран зохиолын хичээл нь дижитал эринд тархины илүү нарийн уншлага хийх мэдрэлийн холбоосуудыг хадгалж үлдэх, сэтгэлгээний сахилга бат тогтоох цорын ганц талбар юм.

Монгол Улсын сургалтын хөтөлбөрт уран зохиолын хичээлийн эзлэх хувь нь олон улсын дунджаас 2-3 дахин бага байгаа нь сурагчдын хүмүүнлэгийн боловсрол, зөөлөн чадварт сөргөөр нөлөөлж байна. Уран зохиолыг зөвхөн хэлний дагалдах хичээл биш, харин “хүн байхын утга учир”-ыг таниулах ач холбогдолтой хичээл болгон үзэж, цаг ашиглалтад өөрчлөлт оруулах шаардлагатайг судалгааны үр дүн баталж байна.

Цахим орчны туйлшрал, бусдыг үгүйсгэх зэрэг нийгмийн сөрөг үзэгдлүүдийн эсрэг хамгийн үр дүнтэй арга нь уран зохиол юм. Зохиолын дүрүүдийн дотоод зөрчил, сонголтыг жишээ болгон хэлэлцэх нь сурагчдад амьдралын ээдрээтэй асуудлыг олон талаас нь харах, бусдыг ойлгох болон шүүмжлэлт сэтгэлгээг төлөвшүүлж байна.

Уран зохиол нь цахим эринд үүрэггүй байх үүрэгтэй байх нь хүний сэтгэлгээний эрх чөлөөг хадгалахын зэрэгцээ, суралцагчийг технологийн дагалдагч биш, харин бие даасан, ёс зүйтэй “бие хүн” болж төлөвшихөд чиглүүлэгч луужин болж

байна. Иймээс уран зохиолын хичээлийг XXI зууны чадваруудыг хөгжүүлэх «Сэтгэлгээний лаборатори» болгон өөрчлөх нь боловсролын салбарын нэн түргүүний зорилт мөн гэж дүгнэж байна.

Талархал

Тус өгүүллийг бичихэд мэргэжил арга зүйн дэмжлэг үзүүлж тусалсан МХНУТ -ийн эрхлэгч доктор М.Энхжаргал болон уншиж редакц хийсэн багш нар, сэтгүүлийн зөвлөлд талархал илэрхийлье.

Ном зүй

1. Wolf.M. (2018). *Reader, come home: The reading brain in a digital world*. California : HarperCollins.
2. Баясгалан.Т Мөнхбаяр.Б. (2012). *Соёмбо нэвтэрхий толь «Уран зохиол»* . Уб: Соёмбо пресс.
3. БСШУСЯ. (2019). *Бага боловсролын сургалтын хөтөлбөр*. Улаанбаатар.
4. Галбаатар.Д. (2012). *Уран зохиол: онол, түүх, шүүмжлэл нэвтэрхий толь*. Уб.
5. Канке.В.А. (2001). *“Философи” Орч. Ж.Отгонбаяр нар*. Улаанбаатар.
6. Мөнхбаяр.Б. (2019). *Текст судлал ба шүүмжлэлт сэтгэлгээ*. Улаанбаатар: Соёмбо принтинг.
7. МУИС Монгол судлалын хүрээлэн. (2023). *Олон улсын монгол хэлний шалгалтын тогтолцоо*. Уб: МУИС хэвлэх.
8. Намнандорж.Б. (2018). «Уран зохиолын хичээлд мэдээллийн технологийг ашиглах нь» өгүүлэл. *Боловсрол судлал №4*, 112-118.
9. НХУС Утга зохиолын тэнхим. (2021). *Утга зохиол шинжлэл ред:С.Энхбаяр*. Уб: Жиком пресс.
10. Оюунгэрэл.Ц. (2018 оны 01 19). Хөгшин ээжээсээ «Та Баасан ламд хайртай байсан уу?» гэж асуусан чинь зөндөө инээсэн. *24 цаг мн*, хууд. <https://www.24tsag.mn/a/159050>.
11. Уеллек.Р, Уоррен.О. (1999). *Утга зохиолын онол /Орч С.Энхбаяр нар/*. Уб.
12. Уянга.С. (2021). *Цахим сургалтын арга зүй ба технологи*. Улаанбаатар.
13. Хэл зохиолын хүрээлэн. (2022). *Монголын утга зохиолын нэвтэрхий толь. III боть*. ред:С.Байгалсайхан. Уб: Соёмбо принтинг.
14. Хэлний бодлогын үндэсний зөвлөл. (2018). *Монгол хэлний зөв бичих дүрмийн журамласан толь*. Улаанбаатар .
15. Энхбаяр.С. (2019). *Утга зохиолын ерөнхий онол туурвил зүй*. Уб.

THE ROLE OF LITERATURE LESSONS IN THE DIGITAL AGE

A. Amardalai, N. Tsermaa,
Mongolian National University of Education Teachers School
Corresponding author: Мэйл ID amardalai@msue.edu.mn,
tseku.170703@gmail.com ORCID ID 0009-0008-0343-0125

Abstract

The current Fourth Industrial Revolution, or the digital era, is fundamentally transforming not only human lifestyles but also basic cognitive processes, particularly the culture of engaging with texts. This article examines the impact of rapid technological advancement on human nature and stability from the perspectives of philosophy, synergetics, and neuroscience. While the traditional role of literature education was primarily focused on information transfer and aesthetic cultivation, it has now evolved into a strategic necessity for building “cognitive immunity” and fostering critical thinking skills in the modern age.

Keywords

Digital generation, new generation, digital citizen, reading patterns, education, cognition, aesthetics.

БАГА АНГИЙН МАТЕМАТИКИЙН СУРГАЛТАД ДИЖИТАЛ АРГА ЗҮЙ ХЭРЭГЛЭХ БОЛОМЖ СУДАЛСАН НЬ

Б.Удвал^а, Д.Энхцэцэг^б

^аХөвсгөл аймаг, Баянзүрх сумын ЕБС; ^бМУБИС, Багшийн сургууль
Холбоо барих зохиогч: enkhtsetseg@msue.edu.mn ORCID ID

Хүлээн авсан: 2026.03.09   Хянагдсан: 2026.04.09   Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Энэхүү судалгааны зорилго нь Хөвсгөл аймгийн ерөнхий боловсролын сургуулиудад ажиллаж буй бага ангийн багш нарын үзэл бодолд тулгуурлан математикийн сургалтад дижитал арга зүйг хэрэглэх боломж, тулгарч буй саад бэрхшээлийг тодорхойлоход оршино. Судалгаанд тоон судалгааны аргын хүрээнд асуулгын загварыг ашиглаж, зорилтот түүвэрлэлтийн аргаар сонгосон 72 бага ангийн багшийг хамруулсан. Асуулга нь дижитал арга зүйн талаарх мэдлэг, хандлага, хэрэглээ, хэрэгжүүлэх боломж ба саад бэрхшээлийг хамарсан 21 зүйл бүхий 5 шатлалт Лайкартын хэмжүүртэй байсан бөгөөд дотоод найдвартай байдал өндөр (Cronbach's $\alpha = .942$) гарсан. Судалгааны үр дүнгээс харахад багш нар дижитал арга зүйг математикийн сургалтад шаардлагатай, сурагчдын сонирхол, идэвх, ойлголтыг дэмжих ач холбогдолтой гэж эерэгээр үнэлж байгаа боловч бодит хэрэглээ нь дунд түвшинд байв. Нээлтэй асуултын үр дүнгээс интернэт, сүлжээ, төхөөрөмжийн хүрэлцээ, мөн багшийн арга зүйн бэлтгэл, сургалтын материалын хомсдол гол саад болж байгааг тогтоолоо. Судалгааны үр дүн нь орон нутгийн нөхцөлд дижитал арга зүйг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн багшийн сургалт, дэд бүтэц, бодлогын дэмжлэгийг сайжруулахад онол-арга зүйн ач холбогдолтой юм..

Түлхүүр үг

бага ангийн багш, дижитал сургалтын арга зүй, математикийн сургалт, багшийн хандлага, дижитал хэрэглээ, сургалтын саад бэрхшээл

Удиртгал

XXI зууны боловсролын хөгжлийн гол чиг хандлагын нэг нь дижитал технологийг сургалтын үйл явцад оновчтой уялдуулах явдал болж байна. Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн эрчимтэй хөгжил нь суралцахуйн орчин, багшийн заах арга зүй, сурагчдын суралцах хэв маягийг үндсээр нь өөрчилж, уламжлалт багш төвтэй сургалтаас сурагч төвт, идэвхтэй, харилцан үйлдэлд суурилсан сургалтын хэлбэрт шилжих нөхцөлийг бүрдүүлж байна (OECD, 2018). Ялангуяа бага

боловсролын түвшинд дижитал арга зүйг үр дүнтэй ашиглах нь сурагчдын суурь мэдлэг, сэтгэхүйн хөгжил, суралцах сонирхлыг дэмжих чухал ач холбогдолтой.

Бага ангийн математикийн сургалт нь хийсвэр ойлголт, логик сэтгэлгээ, асуудал шийдвэрлэх чадварыг төлөвшүүлэх үндсэн зорилготой. Гэвч уламжлалт заах аргын хүрээнд зарим сурагчид математик ойлголтыг гүнзгий эзэмшихэд хүндрэлтэй байдаг нь судалгаагаар тогтоогдсон (Piaget, 1972). Үүнийг даван туулах нэг боломж нь дижитал арга зүй бөгөөд интерактив самбар, дижитал манипулятив, симуляци, тоглоомчилсон сургалтын хэрэглүүрүүд нь сурагчдын ойлголтыг дүрслэн харах, туршиж үзэх, идэвхтэй оролцох нөхцөлийг бүрдүүлдэг (Bruner, 1966; Calder, 2011). Суралцахуйг нийгэм, харилцан үйлдэлд суурилсан үйл явц гэж үздэг нийгэм-соёлын онолын үүднээс авч үзвэл, дижитал орчин нь сурагчдын хамтын суралцахуй, харилцан дэмжлэг, багшийн чиглүүлгийг илүү үр дүнтэй хэрэгжүүлэх боломжийг олгодог (Vygotsky, 1978). Судалгаагаар дижитал технологийг сургалтын зорилго, агуулгатай уялдуулан ашигласан тохиолдолд сурагчдын суралцах идэвх, сурлагын амжилтад эерэг нөлөө үзүүлдэг болохыг харуулсан байдаг (Li & Ma, 2010).

Олон улсын байгууллагууд ч бага боловсролын түвшинд дижитал сургалтыг дэмжихийг чухалчилж байна. UNESCO (2021) нь дижитал технологийг боловсролын хүртээмж, чанарыг сайжруулах стратегийн чухал хэрэгсэл гэж тодорхойлсон бол OECD (2018) нь багш нарын дижитал чадвар, арга зүйн бэлтгэл нь сургалтын үр дүнд шууд нөлөөлөх хүчин зүйл болохыг онцолсон. Энэ нь дижитал арга зүйг зөвхөн техник хэрэгслийн түвшинд бус, багшийн мэргэжлийн хөгжилтэй уялдуулан судлах шаардлагатайг илтгэж байна.

Монгол Улсын бага боловсролын нөхцөлд дижитал сургалтыг хэрэгжүүлэх боломж, сорилт зэрэгцэн оршиж байна. Сүүлийн жилүүдэд сургуулиудын дижитал дэд бүтэц, багш нарын мэдээллийн технологийн хэрэглээ тодорхой хэмжээнд нэмэгдэж байгаа хэдий ч дижитал арга зүйг математикийн сургалтад хэрхэн, ямар түвшинд ашиглаж байгаа талаарх судалгаа хязгаарлагдмал хэвээр байна. Иймээс бага ангийн багш нарын дижитал арга зүйн талаарх мэдлэг, хандлага, хэрэглээ, түүнд нөлөөлж буй боломж ба саадыг тодорхойлох нь сургалтын практикийг сайжруулахад чухал ач холбогдолтой.

Энэхүү судалгааны зорилго нь бага ангийн багш нарын үзэл бодолд тулгуурлан математикийн сургалтад дижитал арга зүйг хэрэглэх боломжийг тодорхойлох, цаашид багш бэлтгэх болон мэргэжил дээшлүүлэх сургалтад ашиглах онол-арга зүйн үндэслэл боловсруулахад оршино.

Судалгааны арга зүй

Энэхүү судалгаанд тоон судалгааны аргын хүрээнд асуулгын судалгааны загварыг ашигласан. Судалгаа нь бага ангийн багш нарын математикийн сургалтад дижитал арга зүйг хэрэглэхтэй холбоотой мэдлэг, хандлага, хэрэглээ, боломж ба саадыг тодорхойлох зорилготой тайлбарлах (descriptive) шинжтэй юм. Асуулгын аргыг сонгосон нь багш нарын үзэл бодол, туршлагыг бодит нөхцөлд нь судлахад тохиромжтой гэж үзсэнтэй холбоотой.

Судалгаанд Хөвсгөл аймгийн ерөнхий боловсролын сургуулиудад ажиллаж буй бага ангийн багш нар хамрагдсан. Оролцогчдыг зорилтот түүвэрлэлтийн аргаар сонгож, аймгийн төв болон сумын сургуулиудыг хамруулсан. Судалгаанд нийт $N = 72$ багш оролцсон бөгөөд тэдний багшилж буй ажлын туршлага, ажиллаж буй сургуулийн байршлаар ялгаатай байв. Энэ нь орон нутгийн нөхцөл дэх дижитал арга зүйг хэрэгжүүлэх боломж, саадыг илүү бодитойгоор тодорхойлох боломжийг бүрдүүлсэн.

Судалгаанд ашигласан асуулга нь бага ангийн математикийн сургалтад дижитал арга зүй хэрэглэх боломжийг тодорхойлох зорилготойгоор боловсруулагдсан бөгөөд 16 хаалттай, 2 нээлттэй асуултаас бүрдэнэ. Хаалттай асуултууд нь 5 шатлалт Лайкартын хэмжүүртэй (1 – огт санал нийлэхгүй, 5 – бүрэн санал нийлнэ).

Асуулга нь дараах дөрвөн дэд хэмжүүрээс бүрдсэн. Үүнд:

- Дижитал арга зүйн талаарх мэдлэг
- Дижитал арга зүйд хандах хандлага
- Дижитал арга зүйн хэрэглээ, туршлага
- Хэрэгжүүлэх боломж ба саад бэрхшээл

Асуулгын агуулгыг математик боловсрол, дижитал сургалтын талаарх өмнөх судалгааны онолын үндэслэлд тулгуурлан боловсруулсан.

Өгөгдөл цуглуулах арга

Судалгааны өгөгдлийг 2025–2026 оны хичээлийн жилд Хөвсгөл аймгийн ерөнхий боловсролын сургуулиудад ажиллаж буй бага ангийн багш нараас цаасан болон цахим асуулгын хэлбэрээр цуглуулсан. Судалгаанд оролцогчдод судалгааны зорилгыг тайлбарлаж, сайн дурын үндсэн дээр оролцох нөхцөлийг бүрдүүлсэн. Асуулгыг бөглөхөд дунджаар 10–15 минут зарцуулсан.

Ёс зүйн асуудал

Судалгааг явуулахдаа судалгааны ёс зүйн үндсэн зарчмыг баримталж, оролцогчдын хувийн мэдээллийг нууцалсан. Судалгааны үр дүнг зөвхөн эрдэм шинжилгээний зорилгоор ашигласан болно.

Судалгааны үр дүн

Судалгаанд Хөвсгөл аймгийн ерөнхий боловсролын сургуулиудад ажиллаж буй бага ангийн 72 багш хамрагдсан бөгөөд оролцогчдын 100% нь эмэгтэй байв (Хүснэгт 1).

Хүснэгт 1 Судалгаанд оролцогчдын ерөнхий мэдээлэл

Хувьсагч	Ангилал	n	%
Хүйс	Эмэгтэй	72	100.0
Нас	25-аас доош	3	4.2
	26–35	30	41.7
	36–45	39	54.2
Багшилж буй жил	1–5 жил	19	26.4
	6–10 жил	14	19.4
	11–15 жил	16	22.2

Хувьсагч	Ангилал	n	%
	16-аас дээш	23	31.9
Ажиллаж буй сургууль	Хөдөө	72	100.0
Хичээл заадаг анги	1-р анги	15	20.8
	2-р анги	15	20.8
	3-р анги	13	18.1
	4-р анги	16	22.2
	5-р анги	13	18.1

Хүснэгт 1-д судалгаанд хамрагдсан Хөвсгөл аймгийн ерөнхий боловсролын сургуулиудад ажиллаж буй 72 бага ангийн багшийн ерөнхий мэдээллийг харууллаа. Оролцогчдын 100 хувь нь эмэгтэй бөгөөд насны бүтцийг авч үзвэл 36–45 насныхан (54.2%) давамгайлж, үүний дараа 26–35 насныхан зонхилж байна. Энэ нь судалгаанд мэргэжлийн хувьд тогтворжсон, мөн харьцангуй залуу багш нарын төлөөлөл зэрэг оролцсон болохыг илтгэнэ.

Багшилсан ажлын жилийн хувьд 16-аас дээш жил ажилласан багш нар (31.9%) хамгийн өндөр хувьтай байгаа нь судалгаанд туршлагатай багш нар түлхүү хамрагдсаныг харуулж байна. Үүний зэрэгцээ 1–5 жил ажилласан багш нар ч тодорхой хувийг эзэлж байгаа нь дижитал арга зүйд хандах шинэ хандлага, хэрэгцээг тусгах боломжийг бүрдүүлжээ.

Судалгаанд хамрагдсан бүх багш хөдөө орон нутгийн сургуульд ажиллаж байсан бөгөөд хичээл заадаг ангийн хувьд 1–5-р ангиудад харьцангуй жигд тархалттай байв. Ийм бүтэц нь бага ангийн бүх түвшинд дижитал арга зүйг хэрэгжүүлэх боломж, нөхцөлийг ерөнхийд нь тодорхойлох суурь өгөгдөл болж байна.

Хүснэгт 2 Бага ангийн багш нарын дижитал арга зүйн талаарх асуултуудын статистик (M, SD)

№	Асуулт	Min	Max	M	SD
1	Дижитал арга зүй гэж юу болох талаар би тодорхой ойлголттой.	1	5	3.51	0.82
2	Математикийн хичээлд ашиглах дижитал хэрэглүүрүүдийн талаар мэдлэгтэй.	1	5	3.37	0.78
3	Дижитал хэрэглүүр нь сурагчдын ойлголтыг дэмждэг гэдгийг мэддэг.	1	5	3.57	0.85
4	Сургалтын хөтөлбөрт дижитал арга зүйг уялдуулах боломжийг ойлгодог.	1	5	3.4	0.83
5	Дижитал арга зүй нь бага ангийн математикийн сургалтад зайлшгүй хэрэгтэй.	1	5	3.58	0.88
6	Дижитал орчинд сурагчид илүү идэвхтэй оролцдог.	1	5	3.69	0.88
7	Дижитал арга зүй нь сурагчдын сонирхлыг нэмэгдүүлдэг.	1	5	3.72	0.89
8	Дижитал хэрэглүүр нь уламжлалт аргыг орлох боломжтой.	1	5	3.49	0.93

9	Дижитал арга зүй нь математикийн ойлголтыг илүү ойлгомжтой болгодог.	1	5	3.72	0.86
10	Би математикийн хичээлдээ дижитал хэрэглүүр тогтмол ашигладаг.	1	5	3.14	0.88
11	Интерактив самбар/аппликэйшн ашиглан тайлбар хийдэг.	1	5	3.22	0.91
12	Дижитал даалгавар, тоглоом ашиглаж байсан туршлагатай.	1	5	3.14	0.81
13	Онлайн эсвэл дижитал үнэлгээ хийж үзсэн.	1	5	3.22	0.92
14	Миний сургууль дижитал сургалтыг хэрэгжүүлэх боломжтой орчинтой.	1	5	3.32	1.01
15	Сургуулийн удирдлага дижитал арга зүйг дэмждэг.	1	5	3.37	0.9
16	Би дижитал арга зүйг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай сургалтад хамрагдсан.	1	5	3.13	0.99
17	Цаашид дижитал арга зүйг илүү өргөн ашиглах сонирхолтой.	1	5	3.72	0.95
18	Дижитал төхөөрөмжийн хүртээмж хангалтгүй байдаг.	1	5	3.29	1.05
19	Интернэт, техникийн асуудал сургалтад саад болдог.	1	5	3.38	1.12
20	Цаг хугацааны хувьд дижитал хичээл бэлтгэх хүндрэлтэй.	1	5	3.18	0.88
21	Дижитал арга зүйд тохирсон сургалтын материал хомс.	1	5	3.26	1.13

Хүснэгт 2- оос харахад бага ангийн багш нарын дижитал арга зүйн талаарх асуулт тус бүрийн дундаж (M) болон стандарт хазайлтыг (SD) харууллаа. Үр дүнгээс харахад багш нар дижитал арга зүй нь сурагчдын сонирхлыг нэмэгдүүлэх (M = 3.72), идэвхтэй оролцоог дэмжих (M = 3.69) болон математикийн ойлголтыг илүү ойлгомжтой болгох (M = 3.72)-д эерэг нөлөөтэй гэж дунджаас дээш түвшинд үнэлжээ.

Харин дижитал хэрэглүүрийг тогтмол ашиглах (M = 3.14), дижитал даалгавар, тоглоом ашигласан туршлага (M = 3.14) болон дижитал сургалтад хамрагдсан байдал (M = 3.13) харьцангуй доогуур үнэлэгдсэн нь багш нарын хандлага, ойлголт практик хэрэглээнд бүрэн шилжээгүй байгааг илтгэнэ.

Мөн сургуулийн орчны бэлэн байдал (M = 3.32), төхөөрөмжийн хүртээмж (M = 3.29), интернэт, техникийн асуудал (M = 3.38) болон дижитал сургалтын материалын хомсдол (M = 3.26) нь дунд түвшинд үнэлэгдсэн нь дижитал арга зүйг хэрэгжүүлэхэд бодит нөхцөл, нөөцтэй холбоотой хүндрэл байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 3 Дижитал арга зүйн дэд хэмжүүрүүдийн нэгтгэсэн дундаж ба стандарт хазайлт (M, SD)

Дэд хэмжүүр	асуултын тоо	Mean (M)	SD
Дижитал арга зүйн талаарх мэдлэг	4	3.46	0.82
Дижитал арга зүйд хандах хандлага	6	3.65	0.88
Дижитал арга зүйн хэрэглээ, туршлага	5	3.17	0.88
Хэрэгжүүлэх боломж ба саад бэрхшээл	6	3.3	1.05

Хүснэгт 3-т бага ангийн багш нарын дижитал арга зүйн талаарх дэд хэмжүүрүүдийн нэгтгэсэн дундаж (M) болон стандарт хазайлтыг (SD) харууллаа. Үр дүнгээс харахад багш нарын дижитал арга зүйд хандах хандлага (M = 3.65, SD = 0.88) хамгийн өндөр түвшинд илэрсэн нь дижитал арга зүйг бага ангийн математикийн сургалтад хэрэглэх шаардлага, ач холбогдлыг эергээр үнэлж байгааг харуулж байна. Үүний дараа дижитал арга зүйн талаарх мэдлэг (M = 3.46, SD = 0.82) дунджаас дээш түвшинд үнэлэгдсэн нь багш нар дижитал арга зүйн суурь ойлголт, ач холбогдлыг нийтлэг ойлгож байгааг илтгэнэ. Харин дижитал арга зүйн хэрэглээ, туршлага (M = 3.17, SD = 0.88) харьцангуй доогуур үнэлэгдсэн нь багш нарын эерэг хандлага, мэдлэг практик хэрэглээнд бүрэн шилжээгүй байгааг харуулж байна. Мөн хэрэгжүүлэх боломж ба саад бэрхшээл (M = 3.30, SD = 1.05) дунд түвшинд илэрсэн нь техник хэрэгсэл, интернэт, сургалтын материал, орчны бэлэн байдал зэрэг хүчин зүйлс дижитал арга зүйг хэрэгжүүлэхэд бодит нөлөө үзүүлж байгааг илтгэж байна.

Хүснэгт 4 Асуулгын найдвартай байдлын шинжилгээ (Кронбахын α)

Хэмжүүр	k (асуултын тоо)	Кронбахын α
Дижитал арга зүйн асуулга	21	.94

Тайлбар. k – асуулгын зүйлсийн тоо. Cronbach's $\alpha \geq .70$ байх нь асуулгын дотоод нийцтэй байдал хангалттай байгааг илтгэдэг.

Хүснэгт 4-т судалгаандашигласан асуулгын найдвартай байдлын шинжилгээний үр дүнг харууллаа. Асуулгын дотоод нийцтэй байдлыг Кронбахын α коэффициентээр шалгахад нийт хэмжүүрийн $\alpha = .94$ (k = 21) гарсан нь асуулга маш сайн найдвартай болохыг илтгэнэ. Энэ үзүүлэлт нь асуулгын зүйлс хоорондын уялдаа холбоо өндөр, оролцогчдын хариултууд тогтвортой байгааг харуулж байна.

Item-total шинжилгээгээр бүх асуултын corrected item-total correlation нь зөвшөөрөгдөх түвшнээс (>.30) давж, асуулт бүр нийт хэмжүүртэйгээ зохистой уялдаж байгааг илтгэв. Мөн аль нэг асуултыг хассан тохиолдолд Cronbach's α утга мэдэгдэхүйц нэмэгдээгүй нь асуулгын бүтэц дотооддоо сайн бүрэлдсэн, асуултууд хоорондоо давхардал багатай байгааг харуулж байна.

Иймд энэхүү асуулга нь бага ангийн багш нарын дижитал арга зүйн талаарх мэдлэг, хандлага, хэрэглээ, хэрэгжүүлэх боломж ба саад бэрхшээлийг найдвартай хэмжих боломжтой хэрэгсэл гэж үзэв. Судалгааны дараагийн статистик шинжилгээнд асуулгын бүх 21 зүйлийг хэвээр хадгалан ашигласан болно.

Судалгаанд оролцсон багш нараас дижитал арга зүйг бага ангийн математикийн сургалтад хэрэглэхэд тулгардаг бэрхшээл болон үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай дэмжлэгийн талаар 2 нээлттэй асуултаар мэдээлэл цуглуулсан. Оролцогчдын хариултыг агуулгын шинжилгээний аргаар ангилж кодлон, давамгай санаагаар нь нэгтгэн давтамж, хувиар илэрхийлэв (Хүснэгт 5, Хүснэгт 6).

Хүснэгт 5 Гол бэрхшээлийн кодлол (нэгтгэсэн) (n, %)

Ангилал	n	%
Интернэт ба сүлжээ (интернэт, сүлжээ, дата, хурд)	21	29.2
Төхөөрөмж, техник хэрэгсэл (таблет, компьютер, дэлгэц, самбар гэх мэт)	15	20.8
Багшийн чадамж, арга зүй (мэдлэг, чадвар, арга зүй дутмаг)	9	12.5
Дижитал орчин, дэд бүтэц (анги танхим, кабинет, орчин)	8	11.1
Тодорхой бус/бусад (<i>байхгүй, мэдэхгүй, “.”, бусад</i>)	15	20.8
Цаг хугацаа, ачаалал	2	2.8
Сурагчийн бэлэн байдал, хүртээмж	1	1.4
Зардал, төлбөр	1	1.4
Нийт	72	100

Багш нарын хамгийн түгээмэл дурдсан бэрхшээл нь интернэт ба сүлжээтэй холбоотой асуудал (29.2%) байв. Үүнд интернэтийн тасалдал, сүлжээ сул, дата хүрэлцээгүй, хурд хангалтгүй зэрэг асуудал багтаж байна (Хүснэгт 5). Дараагийн томоохон хүндрэл нь төхөөрөмж, техник хэрэгслийн хүрэлцээ (20.8%) бөгөөд таблет, компьютер, дэлгэц, интерактив хэрэгсэл дутмаг, эсвэл ашиглах боломж хязгаарлагдмал гэх хариултууд зонхилсон. Мөн тодорхой бус/бусад ангилалд хамаарах (жиш., “байхгүй”, “мэдэхгүй”, “.” зэрэг) хариултууд 20.8%-ийг эзэлсэн нь зарим багш нар бэрхшээлээ тодорхойлон нэрлэхэд хүндрэлтэй байгааг илтгэнэ. Үүнээс гадна багшийн чадамж, арга зүйтэй холбоотой асуудал (12.5%), дижитал орчин/дэд бүтцийн асуудал (11.1%) тодорхой хэмжээнд давтагдсан бөгөөд цөөн тохиолдолд цаг хугацааны хүндрэл, сурагчийн бэлэн байдал, төлбөр/зардлын асуудал дурдагдсан.

Хүснэгт 6 Дижитал арга зүйг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай дэмжлэг

Ангилал	n	%
Сургалт, арга зүйн дэмжлэг (сургалт, зөвлөгөө, чадваржуулах)	18	25
Төхөөрөмж, хэрэглэгдэхүүний хангалт	11	15.3
Интернэт, сүлжээний дэмжлэг	9	12.5
Цахим орчин, кабинет бүрдүүлэх	8	11.1
Тодорхой бус/бусад (<i>шаардлагатай, байхгүй, “.”, бусад</i>)	14	19.4
Интернэт + төхөөрөмжийг хамтад нь нэмэгдүүлэх	5	6.9
Суралцах, өөрийгөө хөгжүүлэх	3	4.2
Хамтын ажиллагаа, газар дээрх дэмжлэг	3	4.2
Хөтөлбөр, бодлогын дэмжлэг	1	1.4
Нийт	72	100

Дижитал арга зүйг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд багш нарын зүгээс сургалт, арга зүйн дэмжлэг (25.0%) хамгийн их хэрэгтэй гэж үзсэн бол төхөөрөмжийн хангалт (15.3%), интернэт, сүлжээний дэмжлэг (12.5%) дараагийн байранд орж байна. Тодорхой бус/бусад ангилал 19.4%-ийг эзэлж байгаа нь дэмжлэгийн хэрэгцээ олон талт, зарим талаар тодорхой бус байгааг харуулж байна.

Хэлэлцүүлэг

Энэхүү судалгааны үр дүнгээс харахад Хөвсгөл аймгийн бага ангийн багш нар математикийн сургалтад дижитал арга зүйг хэрэглэхийг ерөнхийд нь эергээр үнэлж байна. Дижитал арга зүйн талаарх мэдлэг, хандлагын дундаж үзүүлэлтүүд дунд болон дунджаас дээш түвшинд байгаа нь багш нар дижитал сургалтын ач холбогдлыг ухамсарлаж, сурагчдын сонирхол, идэвх, ойлголтыг дэмжих боломжтой гэж үзэж байгааг илтгэнэ. Энэ нь дижитал технологийг сургалтын зорилго, агуулгатай уялдуулан ашиглах нь суралцах үр дүнд эерэг нөлөө үзүүлдэг гэсэн өмнөх судалгааны дүгнэлттэй нийцэж байна.

Гэсэн хэдий ч дижитал арга зүйн бодит хэрэглээ, туршлага харьцангуй дунд түвшинд байгаа нь мэдлэг, хандлага ба практик хэрэгжилтийн хооронд зөрүү байгааг харууллаа. Нээлттэй асуултын үр дүнгээс харахад уг зөрүүг үүсгэж буй гол шалтгаан нь интернэт, сүлжээ, төхөөрөмжийн хүрэлцээ, түүнчлэн багшийн арга зүйн бэлтгэл, сургалтын материалын хомсдол байв. Энэ нь хөдөө орон нутгийн сургуулиудад дижитал сургалтын дэд бүтэц жигд бүрдээгүй хэвээр байгааг илтгэж байна. Мөн багш нар дижитал арга зүйг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд арга зүйн сургалт, зөвлөгөө, техник хэрэгсэл, интернэтээр хангах, цахим орчин, кабинет бүрдүүлэх зэрэг цогц дэмжлэг шаардлагатайг онцолсон. Иймд дижитал арга зүйг хэрэгжүүлэх үйл явцыг зөвхөн технологийн асуудал гэж бус, багшийн чадамж, сургалтын орчин, удирдлагын дэмжлэгтэй уялдуулсан системтэй хөгжлийн асуудал гэж авч үзэх нь зүйтэй юм

Дүгнэлт

Энэхүү судалгаагаар Хөвсгөл аймгийн ерөнхий боловсролын сургуулиудад ажиллаж буй бага ангийн багш нарын математикийн сургалтад дижитал арга зүйг хэрэглэхтэй холбоотой мэдлэг, хандлага, хэрэглээ болон тулгарч буй саад бэрхшээлийг тодорхойлов. Судалгаанд ашигласан асуулгын дотоод найдвартай байдал өндөр (Cronbach's $\alpha = .942$) гарсан нь хэмжүүр нь багш нарын дижитал арга зүйтэй холбоотой үзэл бодол, туршлагыг найдвартай хэмжиж чадсаныг илтгэж байна.

Судалгааны үр дүнгээс харахад багш нар дижитал арга зүйг математикийн сургалтад шаардлагатай, ач холбогдолтой гэж үзэж байгаа боловч бодит хэрэглээ нь дунд түвшинд байна. Дижитал арга зүйг хэрэгжүүлэхэд интернэт, сүлжээ, төхөөрөмжийн хүрэлцээ, мөн арга зүйн мэдлэг, сургалтын материалын хомсдол гол саад болж байгааг тогтоолоо.

Ерөнхийд нь дүгнэвэл, бага ангийн математикийн сургалтад дижитал арга зүйг хэрэглэх боломж бодитоор оршиж байгаа боловч түүнийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд

багшийн мэргэжлийн хөгжил, сургалтын орчин, дэд бүтцийг уялдуулан сайжруулах шаардлагатай байна. Энэхүү судалгааны найдвартай хэмжүүрт суурилсан үр дүн нь орон нутгийн нөхцөлд дижитал сургалтыг хөгжүүлэх бодлого, багшийн сургалт, сургалтын практикийг сайжруулахад ач холбогдолтой юм.

Ном зүй

1. Bruner, J. S. (1966). *Toward a theory of instruction*. Harvard University Press.
2. Calder, N. (2011). Using digital technologies to support learning in mathematics. *Computers in the Schools*, 28(2), 107–117. <https://doi.org/10.1080/07380569.2011.575753>
3. Li, Q., & Ma, X. (2010). A meta-analysis of the effects of computer technology on school students' mathematics learning. *Educational Psychology Review*, 22(3), 215–243. <https://doi.org/10.1007/s10648-010-9125-8>
4. OECD. (2018). *Teaching, learning and digital transformation*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264296783-en>
5. Piaget, J. (1972). *The psychology of the child*. Basic Books.
6. UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707>
7. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

INVESTIGATING OPPORTUNITIES FOR THE INTEGRATION OF DIGITAL PEDAGOGY IN PRIMARY MATHEMATICS INSTRUCTION

Udval.B^a, Enkhtsetseg.D^b,

^aA general education school in Bayanzыrkh Soum, Khuvsgul Province;

^bMongolian National University of Education, Teacher's School;

Corresponding author: Мэйл ID@msue.edu.mn ORCID ID

Abstract

The purpose of this study was to identify the opportunities and challenges of applying digital pedagogical approaches in primary mathematics education based on the perspectives of primary school teachers working in general education schools in Khuvsgul Province. A quantitative research design was employed, using a questionnaire administered to a purposive sample of 72 primary school teachers. The questionnaire consisted of 21 items measured on a five-point Likert scale, covering teachers' knowledge, attitudes, practices, and perceived opportunities and barriers related to digital pedagogy. The internal consistency of the instrument was high (Cronbach's $\alpha = .942$), indicating strong reliability. The findings revealed that teachers generally held positive views toward the use of digital pedagogy in mathematics instruction, recognizing its importance in enhancing students' interest, engagement, and conceptual understanding. However, the level of actual classroom implementation remained moderate. Results from the open-ended questions indicated that limited internet connectivity, inadequate technological devices, insufficient pedagogical training, and a lack of appropriate instructional materials were the major barriers to effective implementation. Overall, the findings provide theoretical and practical implications for improving teacher professional development, digital infrastructure, and policy support aimed at promoting the effective integration of digital pedagogy in primary mathematics education, particularly in rural contexts.

Keywords

primary school teachers, digital pedagogy, mathematics education, teacher attitudes, digital technology use, instructional barriers

---

T-LAB ПРОГРАММД СУУРИЛСАН ТЕКСТ ОЛБОРЛОЛТЫН ШИНЖИЛГЭЭГЭЭР ХИЙМЭЛ ОЮУНЫ ТАЛААРХ ТОДОРХОЙЛОЛТУУДЫН АГУУЛГЫГ СУДАЛСАН НЬ

С.Батхуяг^а, Х.Батболд^б

^аМонгол улсын боловсролын их сургууль, Багшийн сургууль, ББМБУТ;

^бМонгол улсын боловсролын их сургууль, Математик, байгалийн ухааны сургууль,
Физикийн тэнхим;

Холбоо барих зохиогч: batbold@msue.edu.mn 0000-0002-5603-5179

Хүлээн авсан: 2026.03.11 Хянагдсан: 2026.04.08 Зөвшөөрсөн: 2026.05.18

Хураангуй

Энэхүү судалгаанд хиймэл оюуны (ХО) сонгодог болон орчин үеийн тодорхойлолтуудын агуулгыг T-Lab программд суурилсан текст олборлолтын аргаар системтэй шинжилж, тэдгээрт давамгайлж буй ойлголт, сэдэвчилсэн бүтэц, хөгжлийн чиг хандлагыг илрүүлэхийг зорив. Судалгаанд 1950–2025 оны хооронд хэвлэгдсэн эрдэм шинжилгээний бүтээл, олон улсын байгууллагын баримт бичиг, бодлогын түвшний эх сурвалжаас түүвэрлэсэн англи хэл дээрх 60 тодорхойлолтыг корпус болгон ашиглав. Үгийн давтамж, хам тохиолдол, MDS (multidimensional scaling), шаталсан кластер шинжилгээний аргуудыг хослуулан хиймэл оюуны ойлголтын дотоод бүтэц, сэдэвчилсэн зохион байгуулалтыг тодорхойлов.

Шинжилгээний үр дүнгээс харахад хүн (human), оюунлаг чанар (intelligent), (бодох) think, танин мэдэхүй (cognitive) зэрэг ойлголтууд өндөр давтамжтай илэрч, хиймэл оюуныг хүний оюун ухаан, танин мэдэхүйн үйл ажиллагаатай төст систем гэж үзэх хүн төвт (human-like) хандлага түүхэн туршид чухал байр суурь эзэлсээр ирснийг харуулж байна. Үүний зэрэгцээ өгөгдөл (data), суралцахуй (learning), үйл явц (process), автоматжуулах (automate), зуучлагч (agent), гаралт (output) зэрэг ойлголтуудын илрэл нь хиймэл оюуныг өгөгдөлд суурилсан суралцах, автоматжуулах, процесс гүйцэтгэх чадвартай data/system-oriented, орчин үеийн хандлага эрчимтэй төлөвшиж байгааг нотолж байна. MDS болон шаталсан кластер шинжилгээгээр хиймэл оюуны ойлголтууд хүний төвт, суралцах ба автоматжуулалтын, өгөгдөл ба гаргалтад суурилсан, ухаалаг зан үйл ба шинжлэх ухааны, мөн нийгэм–орчны чиглэлийн үндсэн сэдэвчилсэн бүлгүүдэд хуваагдаж байгааг тогтоов.

Мөн concern, people, environment зэрэг ойлголтуудын илрэл нь орчин үеийн тодорхойлолтуудад хиймэл оюуны нийгмийн нөлөөлөл, бодит хэрэглээ, ёс зүй, болгоомжлолтой холбоотой асуудлууд нэмэгдэж эхэлж байгааг илтгэж байна.

Ерөнхийд нь дүгнэвэл, энэхүү судалгаа нь хиймэл оюуны ойлголтын хувьслыг “хүн төвтэй → өгөгдөл/системд чиглэсэн → нийгэмд суурилсан” чиглэлд хөгжиж ирснийг өгөгдөлд суурилсан аргаар нотолж, хиймэл оюуны ойлголтыг онолын болон боловсролын судалгаанд илүү гүнзгий, цогц байдлаар ашиглах боломжийг нээж байна.

Түлхүүр үг

Хиймэл оюун; Хиймэл оюуны тодорхойлолт; Текст олборлолт; T-Lab программ; Сэдэвчилсэн шинжилгээ; Ойлголтын бүтэц; Хүн төвт хандлага

Удиртгал

Сүүлийн хэдэн арван жилд хиймэл оюун (ХО) нь шинжлэх ухаан, технологи, боловсрол, эдийн засаг, нийгмийн удирдлага зэрэг олон салбарт өргөн хүрээтэй нэвтэрч, бодит хэрэглээний чухал хүчин зүйл болж байна. Гэсэн хэдий ч энэхүү хурдацтай хөгжлийн зэрэгцээ хиймэл оюуныг хэрхэн тодорхойлох талаар нэгдсэн, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн ойлголт бүрдээгүй хэвээр байгааг олон судлаач тэмдэглэж байна (Russell & Norvig, 2021; Floridi et al., 2018). Судлаачид, бодлого боловсруулагчид, олон улсын байгууллагууд хиймэл оюуныг өөр өөр өнцгөөс тодорхойлж ирсэн нь ойлголтын олон талт байдал үүсгэж, улмаар судалгааны арга зүй, хэмжүүрийн бүтэц, бодлогын баримт бичиг, боловсролын практикт тодорхой бус байдал, зөрүү бий болгох нөхцөл болж байна.

Хиймэл оюуны талаарх сонгодог ойлголтууд ихэвчлэн хүний оюун ухааныг дуурайх, “сэтгэх” чадвартай машин бүтээх философийн асуудалд төвлөрч байв. Тьюринг (1950) “машин сэтгэж чадах уу?” гэсэн асуултыг дэвшүүлж, хүний зан үйлтэй төст харилцаа үзүүлж чадах эсэхээр оюун ухааныг шалгах боломжтой хэмээн үзсэн нь ХО-ийн судалгааны суурийг тавьсан. Үүний дараа Маккарти (1955, 1956) хиймэл оюуныг “оюунлаг машин бүтээх шинжлэх ухаан, инженерчлэл” хэмээн тодорхойлж, уг ойлголтыг бие даасан судалгааны салбар болгон төлөвшүүлэхэд чухал хувь нэмэр оруулсан. Энэ үеийн тодорхойлолтууд нь хиймэл оюуныг хүний гүйцэтгэдэг оюунлаг үйлдлүүдийг машин гүйцэтгэх чадвартай байхтай шууд холбон тайлбарлах хандлагатай байв (Minsky, 1986; Rich, 1983).

Хожуу үеийн судалгаанд хиймэл оюуныг илүү системтэй, тооцооллын болон агентын үүднээс тодорхойлох оролдлого давамгайлж эхэлсэн. Расселл ба Норвиг (2021) хиймэл оюуны тодорхойлолтыг “хүнтэй адил сэтгэх”, “хүнтэй адил үйлдэх”, “рациональ сэтгэх”, “рациональ үйлдэх” гэсэн дөрвөн үндсэн хандлагаар ангилсан нь ХО-ийн ойлголтыг философийн түвшнээс зорилго-чиглэлт, практик хэрэглээ рүү шилжиж буйг харуулсан онолын чухал хүрээ болжээ. Энэхүү ангилал нь хиймэл оюуныг зөвхөн хүний оюун ухааны дуурайл бус, орчны мэдээлэлд тулгуурлан оновчтой үйлдэл хийдэг рациональ агент хэмээн тайлбарлах боломжийг нээсэн.

Орчин үеийн судалгаа, бодлогын баримт бичгүүдэд хиймэл оюуныг өгөгдөлд суурилан гаргалт (inference) үүсгэж, бодит эсвэл виртуал орчинд нөлөөлөх машинд суурилсан систем гэж тодорхойлох хандлага давамгайлж байна. Тухайлбал, OECD хиймэл оюуныг оролтоос таамаглал, зөвлөмж, шийдвэр зэрэг гаргалт үүсгэн

орчинд нөлөөлдөг систем гэж тодорхойлсон бол (OECD, 2019, 2023), UNESCO (2021) хиймэл оюуны тодорхойлолтод ёс зүй, хүний эрх, нийгмийн нөлөөллийн асуудлыг зайлшгүй авч үзэх шаардлагатайг онцолсон байна. Европын Холбооны Хиймэл оюуны тухай хуульд мөн хиймэл оюуныг тодорхой зорилготой, янз бүрийн автономит түвшинд ажиллаж, оролтоос гаргалт үүсгэдэг систем хэмээн тодорхойлсон нь орчин үеийн тодорхойлолтуудын нийтлэг чиг хандлагыг илэрхийлж байна (European Union, 2024).

Гэсэн хэдий ч өнөөг хүртэл хиймэл оюуны тодорхойлолтуудын агуулгыг өгөгдөлд суурилсан, системтэй, текст олборлолтын аргаар шинжилж, тэдгээрт ямар ойлголтууд давамгайлж, ямар сэдэвчилсэн бүтэц бүрэлдэн тогтсон, мөн он цагийн явцад хэрхэн өөрчлөгдсөн болохыг илрүүлсэн судалгаа харьцангуй ховор байна. Өөрөөр хэлбэл, хиймэл оюуны тодорхойлолтуудын далд агуулга, сэдэвчилсэн бүтэц, хөгжлийн чиг хандлага одоогоор хангалттай системтэй, өгөгдөлд суурилсан аргаар судлагдаагүй хэвээр байна.

Иймээс энэхүү судалгааны зорилго нь хиймэл оюуны сонгодог болон орчин үеийн тодорхойлолтуудыг T-Lab программд суурилсан текст олборлолтын аргаар шинжилж, тэдгээрт давамгайлж буй ойлголт, сэдэвчилсэн бүтэц, он цагийн өөрчлөлтийн чиг хандлагыг илрүүлэхэд оршино. Тодруулбал, энэхүү судалгаа дараах судалгааны асуултуудад хариулахыг зорив. Үүнд:

- (1) Хиймэл оюуны тодорхойлолтуудад ямар гол үгс, ойлголтууд хамгийн давтамжтай илэрч байна вэ?
- (2) Хиймэл оюуны тодорхойлолтууд ямар сэдэвчилсэн бүлэг, кластеруудад хуваагдаж байна вэ?
- (3) Сонгодог (1950–1990) болон орчин үеийн (2000–2025) тодорхойлолтуудын хооронд агуулга, ойлголтын ямар ялгаа ажиглагдаж байна вэ?
- (4) Тодорхойлолтуудад хүний оюунтай төст зан үйлд суурилсан ойлголт давамгайлж байна уу, эсвэл өгөгдөл, систем, гаргалтад суурилсан ойлголт давамгайлж байна уу?
- (5) Орчин үеийн тодорхойлолтуудад нийгмийн нөлөөлөл, ёс зүй, зохицуулалттай холбоотой ойлголтууд ямар түвшинд тусгагдсан байна вэ?

Цаашлаад, хэрэв энэхүү судалгаа нь боловсролын судалгаанд болон сургалтын хөтөлбөрийн загварт ашиглагдах хиймэл оюуны ойлголтын суурийг тодорхойлоход онолын суурь болох боломжтой юм

Судалгааны арга зүй

Энэхүү судалгаа нь баримт бичигт суурилсан чанарын судалгаа бөгөөд текст олборлолт (text mining) болон сэдэвчилсэн анализыг хослуулсан арга зүйг ашиглав. Хиймэл оюуны тодорхойлолтуудыг судалгааны өгөгдөл болгон авч, тэдгээрийн агуулга, үгийн хэрэглээ, сэдэвчилсэн бүтцийг өгөгдөлд суурилсан аргаар илрүүлэхийг зорьсон. Судалгаанд текстийн тоон ба чанарын шинжилгээг уялдуулан хэрэгжүүлсэн нь тодорхойлолтуудад нуугдаж буй ойлголтын хэв шинж, хөгжлийн чиг хандлагыг системтэйгээр тодорхойлох боломжийг бүрдүүлсэн (Krippendorff, 2019).

Судалгааны корпус ба өгөгдөл

Судалгааны корпусыг 1950–2025 оны хооронд хэвлэгдсэн эрдэм шинжилгээний ном, өгүүлэл, мөн олон улсын байгууллагуудын албан ёсны баримт бичгүүдээс түүвэрлэсэн англи хэл дээрх 60 хиймэл оюуны тодорхойлолт бүрдүүлэв. Корпус бүрдүүлэхдээ дараах шалгуурыг баримталсан. Үүнд:

1. тухайн эх сурвалж нь хиймэл оюуныг тодорхойлсон тодорхой, иш татах боломжтой өгүүлбэр агуулсан байх;
2. сонгодог (1950–1990) болон орчин үеийн (2000–2025) үеийг хамарсан байх;
3. эрдэм шинжилгээний болон бодлогын түвшинд өргөн ишлэгддэг эх сурвалжаас авсан байх (жишээлбэл, Turing; McCarthy; Russell & Norvig; OECD; UNESCO; Европын Холбоо).

Тодорхойлолт бүрийг зохиогч, он, эх сурвалжийн мэдээллийн хамт корпусд оруулж, өгөгдлийн ил тод байдал, дахин шинжлэх боломжийг хангаж ажиллав.

Өгөгдлийн шинжилгээг T-Lab программын тусламжтайгаар гүйцэтгэв. T-Lab программ нь лексик давтамж, хам тохиолдол, сэдэвчилсэн кластерчлалыг статистик үндэслэлтэй илрүүлэх боломж олгодог тул уг судалгааны зорилгод нийцсэн хэрэгсэл гэж үзэн сонгов. Шинжилгээнд оруулахын өмнө өгөгдөлд дараах урьдчилсан боловсруулалтыг хийв. Үүнд:

- текст цэвэрлэх (давхардсан тэмдэг, формат арилгах),
- үгийн нэгжлэлт ба лемматизаци,
- утга зүйн ач холбогдол багатай нийтлэг үгсийг (stop-words) хасах.

Эдгээр алхам нь шинжилгээний үр дүнг илүү найдвартай, утгат болгох зорилготой байв.

Шинжилгээний үе шат

Текст олборлолтын шинжилгээг дараах дарааллаар гүйцэтгэлээ. Нэгдүгээрт, үгийн давтамжийн шинжилгээгээр хиймэл оюуны тодорхойлолтуудад хамгийн түгээмэл хэрэглэгдэж буй гол ойлголтуудыг илрүүлэв. Хоёрдугаарт, хам тохиолдлын шинжилгээг ашиглан эдгээр ойлголтуудын хоорондын холбоо, хам хэрэглээний хэв шинжийг тодорхойлов. Гуравдугаарт, сэдэвчилсэн кластерчлалын аргаар тодорхойлолтуудын далд бүтэц, концепцийн бүлгүүдийг илрүүлж, тэдгээрийг онолын хүрээнд тайлбарлав. Мөн шаардлагатай тохиолдолд сонгодог болон орчин үеийн тодорхойлолтуудын хооронд харьцуулсан шинжилгээ хийж, он цагийн өөрчлөлтийн чиг хандлагыг авч үзэв.

Судалгааны найдвартай байдлыг хангахын тулд олон эх сурвалжаас өгөгдөл цуглуулах, шинжилгээний алхам бүрийг тодорхой тайлбарлах, хэрэглэсэн программ хангамж, параметруудийг ил тод тэмдэглэх зарчмыг баримталсан. Энэхүү судалгаа нь нийгэд нээлттэй, хоёрдогч эх сурвалжид тулгуурласан тул хүний оролцоотой туршилт, ёс зүйн зөвшөөрөл шаардахгүй. Гэсэн хэдий ч эх сурвалж бүрийг APA 7 стандартын дагуу иш татаж, зохиогчийн эрх, академик ёс зүйн зарчмыг чанд мөрдсөн болно.

Судалгааны үр дүн

Энэхүү судалгаанд 1950–2025 оны хооронд хэвлэгдсэн хиймэл оюуны 60 тодорхойлолтыг корпус болгон авч, T-Lab 10 программд суурилсан текст олборлолтын аргаар шинжилсэн үр дүнг дараах үндсэн чиглэлүүдээр нэгтгэн дүгнэв. Үүнд: (1) үгийн давтамжийн шинжилгээ, (2) үгсийн үүлний шинжилгээ, (3) үгсийн холбоосны (word association) шинжилгээ, (4) концепцийн бүлэглэлд суурилсан тайлбар орно.

Корпусын шинжилгээгээр нийт 24 түлхүүр үг ($N = 24$) илэрсэн бөгөөд эдгээрээс human (9), intelligent (8), refer (8), study (8), data (7) зэрэг үгс хамгийн өндөр давтамжтай илэрсэн байна. Энэ нь хиймэл оюуны тодорхойлолтуудад:

- хүн (human),
- оюунлаг чанар (intelligent),
- судалгааны объект (study),
- өгөгдөл (data)

гэсэн ойлголтууд төв байр суурь эзэлж байгааг илтгэнэ.

Дараагийн түвшинд learn (5), enable (5), require (5) зэрэг үгс илэрсэн нь хиймэл оюуныг суралцах, боломж бүрдүүлэх, тодорхой шаардлага хангах үйл явцтай холбон тодорхойлох хандлага байгааг харуулж байна. Харин learning, output, concern, generate, perform, agent (тус бүр 4) зэрэг үгсийн илрэл нь хиймэл оюуныг үйл ажиллагаа гүйцэтгэгч, үр дүн гаргагч агент систем гэж ойлгох чиг хандлагыг илтгэнэ.

Мөн behavior, environment, function, process, people (тус бүр 3) зэрэг үгс илэрсэн нь хиймэл оюуныг зан төлөв, орчин, үйл ажиллагааны процесс, нийгмийн оролцогчидтой холбон тайлбарлаж байгааг харуулж байна. Харин cognitive, automate, think зэрэг үгс (2) нь хиймэл оюуныг танин мэдэхүй, сэтгэхүй, автоматжуулалттай холбон үзэх ойлголтууд тодорхойлолтод багтаж эхэлснийг илтгэнэ.

Хүснэгт 1 Хиймэл оюуны тодорхойлолтуудаас илэрсэн түлхүүр үгсийн давтамж ($N = 24$)

Item	NEC	Item	NEC
Human	9	Generate	4
Intelligent	8	Perform	4
Refer	8	Agent	4
Study	8	Behavior	3
Data	7	Environment	3
Enable	5	Function	3
Learn	5	Process	3
Require	5	People	3
Science	4	Real	2
Learning	4	Cognitive	2
Output	4	Automate	2
Concern	4	Think	2

Хүснэгт 1-д үзүүлснээр human, intelligent, refer, study зэрэг ойлголтууд хамгийн өндөр давтамжтай илэрч байгаа нь хиймэл оюуны ойлголтод хүний төвтэй болон концепцийн хандлага давамгайлж байгааг харуулж байна.

Үгсийн үүлний шинжилгээгээр human, intelligent, refer, require, generate, perform, science, concern, function зэрэг үгс хамгийн тод томруун, том хэмжээтэйгээр илэрсэн байна. Үгийн хэмжээ томрох тусам тухайн ойлголт тодорхойлолтуудад олон давтамжтай, чухал байр суурь эзэлж байгааг илтгэнэ.

Үгсийн үүлний (Word Cloud) шинжилгээгээр human, intelligent, refer, require, generate, perform, science, concern, function зэрэг үгс хамгийн тод томруун, том хэмжээтэйгээр илэрсэн байна. Үгийн хэмжээ томрох тусам тухайн ойлголт тодорхойлолтуудад олон давтамжтай, чухал байр суурь эзэлж байгааг харуулсан.

Зураг 1 Хиймэл оюуны талаарх ойлголтыг илэрхийлэх түлхүүр нэр томъёонуудын визуал тархалт (Word Cloud)

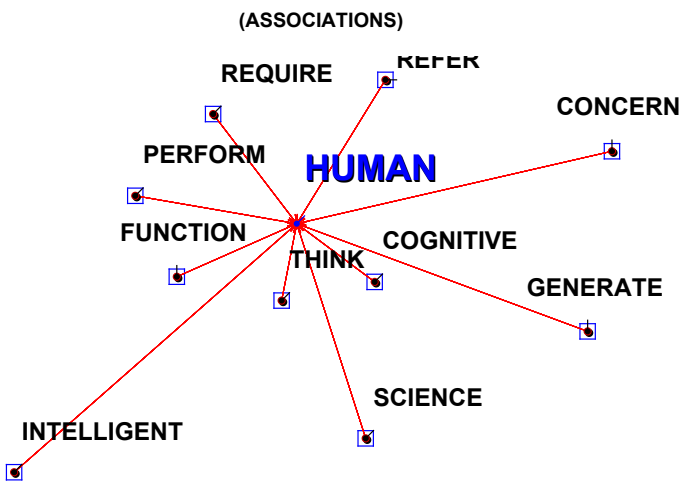

Үгсийн үүлний шинжилгээгээр human, intelligent, perform, generate, function зэрэг үгс хамгийн давамгайл илэрч байгаа нь хиймэл оюуныг хүний оюун ухаан, гүйцэтгэх чадвартай адилтган тайлбарлах хандлага давамгайлж байгааг харуулж байна. Үүний зэрэгцээ function, generate зэрэг үйл ажиллагаанд чиглэсэн ойлголтууд илэрсэн нь хиймэл оюуныг тодорхой процесс, үр дүн гаргагч систем гэж үзэх орчин үеийн чиг хандлагыг илтгэнэ. Мөн concern гэдэг үгийн илрэл нь хиймэл оюуны нийгэм, ёс зүйн асуудалд анхаарал хандуулж эхэлж буйг харуулж байна.

human төвтэй үгсийн холбоосны (word association) сүлжээний шинжилгээгээр human ойлголт дараах үгнүүдтэй шууд холбогдож илэрсэн байна. Үүнд:

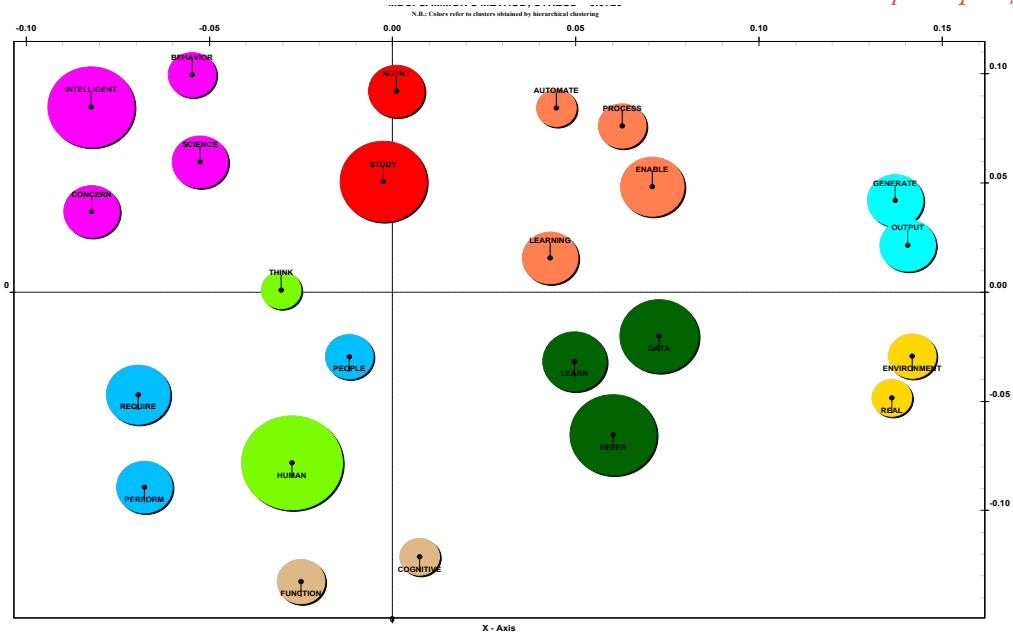

Зураг 2 Хиймэл оюуны тодорхойлолтуудад “human” ойлголттой хам давтагдсан нэр томъёонуудын холбоосын шинжилгээ

Энэхүү зурагт “human” ойлголт нь “intelligent”, “cognitive”, “think”, “perform”, “function”, “science”, “generate”, “require”, “concern” зэрэг үгтэй хүчтэй ассоциаци үүсгэж байгааг харуулж байна. Энэ нь хиймэл оюуныг судлаачид хүний танин мэдэхүй, сэтгэхүй, гүйцэтгэх үйл ажиллагаа, шинжлэх ухааны суурьтай процесс-той нягт холбон тодорхойлж ирснийг илтгэнэ. Өөрөөр хэлбэл, хиймэл оюуны ойлголтын төвд “хүн” болон түүний оюуны чадвар байсаар ирсэн нь энэхүү сүлжээний бүтцээр нотлогдож байна.

Зураг 3 Хиймэл оюуны тодорхойлолтуудын ойлголтын сүлжээ ба сэдэвчилсэн кластерын бүтэц

MDS болон шаталсан кластерын аргаар хийсэн шинжилгээний үр дүнгээс харахад хиймэл оюуны тодорхойлолтуудад илэрч буй гол ойлголтууд тав үндсэн сэдэвчилсэн бүлэгт хуваагдаж байна. Нэгдүгээр бүлэг нь *human, think, cognitive, function* зэрэг үгсээр төлөөлөгдөж, хиймэл оюуныг хүний танин мэдэхүйн үйл ажиллагаатай төст систем гэж үзэх хүн төвт (*human-centered*) хандлагыг илэрхийлж байна.

Хоёрдугаар бүлэгт *learning, learn, process, automate, enable, agent* зэрэг ойлголтууд багтаж, хиймэл оюуныг суралцах, автоматжуулах, процесс гүйцэтгэх чадвартай процесс төвт, орчин үеийн систем хэмээн тодорхойлж буй чиг хандлагыг харуулж байна.

Гуравдугаар бүлэг нь *data, output, generate, refer* зэрэг үгсээр илэрхийлэгдэж, хиймэл оюуныг өгөгдөлд суурилсан мэдээлэл боловсруулж, үр дүн гаргадаг өгөгдөл төвтэй систем гэж ойлгож байгааг илтгэнэ.

Дөрөвдүгээр бүлэгт *intelligent, science, behavior, concern* зэрэг ойлголтууд орж, хиймэл оюуныг ухаалаг зан үйл үзүүлэгч, шинжлэх ухааны судалгааны объект төдийгүй нийгмийн анхаарал татсан, болгоомжлол шаардсан үзэгдэл гэж авч үзэж байгааг харуулж байна.

Тавдугаар бүлэг нь *people, environment, real* зэрэг үгсээр төлөөлөгдөж, хиймэл оюуныг бодит орчинд, хүмүүстэй харилцан үйлчилж, нийгэмд нөлөөлөх технологи хэмээн ойлгож буй чиг хандлагыг илэрхийлж байна.

Хэлэлцүүлэг

Энэхүү судалгааны үр дүн нь хиймэл оюуны тодорхойлолтууд түүхэн явцад болон орчин үед олон талт байдлаар хөгжиж ирснийг тодорхой харуулж байна. Текст олборлолт, MDS болон шаталсан кластерын шинжилгээгээр хиймэл оюуны ойлголт нэг талаас хүний оюун ухаан, танин мэдэхүйн үйл ажиллагааг дуурайх чадвартай систем гэсэн хүн төвт уламжлалт хандлага, нөгөө талаас өгөгдөлд суурилсан суралцах, автоматжуулах, процесс гүйцэтгэх чадвартай орчин үеийн өгөгдөл-системийн хандлага гэсэн хоёр үндсэн чиглэлд төвлөрч байгааг илрүүлээ.

Сонгодог тодорхойлолтуудад *human, think, cognitive* зэрэг ойлголтууд давамгайлж байгаа нь хиймэл оюуныг хүний оюун ухааныг дуурайх онолын суурь давамгайлж байсныг илтгэнэ. Харин орчин үеийн тодорхойлолтуудад *data, learning, process, automate, agent* зэрэг нэр томъёо илүү тодорч байгаа нь хиймэл оюуныг өгөгдөл, алгоритм, системийн гүйцэтгэлд тулгуурлан тайлбарлах хандлага хүчтэй болж байгааг харуулж байна.

Мөн *people, concern, environment* зэрэг ойлголтуудын илрэл нь хиймэл оюуны нийгмийн нөлөөлөл, бодит хэрэглээ, ёс зүйн асуудлууд тодорхой хэмжээнд тодорхойлолтод тусгагдаж эхэлснийг харуулж байна. Гэвч эдгээр ойлголтын давтамж харьцангуй бага байгаа нь хиймэл оюуны тодорхойлолтын түвшинд нийгэм, ёс зүйн хэмжээс хараахан бүрэн төлөвшөөгүй байгааг илтгэнэ.

Иймээс хиймэл оюуны ойлголтыг боловсрол, судалгаа, бодлогын түвшинд ашиглахдаа технологийн шинжээс гадна хүний хөгжил, нийгмийн хариуцлага, ёс зүйн асуудлуудыг цогцоор нь авч үзэх шаардлагатайг энэхүү судалгаа онцолж байна.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгаанд хиймэл оюуны (ХО) сонгодог болон орчин үеийн тодорхойлолтуудын агуулгыг T-Lab программд суурилсан текст олборлолтын аргаар шинжилж, тэдгээрт давамгайлж буй ойлголт, сэдэвчилсэн бүтэц, хөгжлийн чиг хандлагыг илрүүлэв. 1950–2025 оны хооронд нийтлэгдсэн 60 тодорхойлолтыг корпус болгон ашиглан үгийн давтамж, хам тохиолдол, MDS болон шаталсан кластер шинжилгээгээр хиймэл оюуны ойлголтын дотоод логик бүтэц тодорхойлогдлоо.

Шинжилгээний үр дүнгээс харахад human, think, cognitive зэрэг ойлголтууд өндөр давтамжтай илэрч, хиймэл оюуныг хүний сэтгэхүй, танин мэдэхүйн үйл ажиллагаатай төст систем гэж үзэх хүний төвт (human-like) хандлага түүхэн туршид чухал байр суурь эзэлсээр ирснийг баталж байна. Үүний зэрэгцээ data, learning, process, automate, agent, output зэрэг ойлголтуудын илрэл нь хиймэл оюуныг өгөгдөлд суурилсан суралцах, автоматжуулах, процесс гүйцэтгэх чадвартай data/system-oriented, орчин үеийн хандлага эрчимтэй төлөвшиж байгааг харуулж байна.

MDS болон шаталсан кластер шинжилгээгээр хиймэл оюуны ойлголтууд хүний төвт, суралцах ба автоматжуулалтын, өгөгдөл ба гаргалтад суурилсан, ухаалаг зан үйл ба шинжлэх ухааны, мөн нийгэм–орчны чиглэлийн үндсэн сэдэвчилсэн бүлгүүдэд хуваагдаж байгааг тогтоов. Энэ нь хиймэл оюуны тодорхойлолтууд хүний оюун ухааныг дуурайсан сонгодог парадигм болон өгөгдөл, алгоритм, системийн гүйцэтгэлд суурилсан орчин үеийн парадигмд зэрэгцэн тулгуурлаж байгааг илтгэнэ.

Мөн concern, people, environment зэрэг ойлголтуудын илрэл нь орчин үеийн тодорхойлолтуудад хиймэл оюуны нийгмийн нөлөөлөл, бодит хэрэглээ, болгоомжлолтой холбоотой асуудлууд нэмэгдэж байгааг харуулж байна. Энэ нь хиймэл оюуныг цэвэр техник-технологийн ойлголтоос давуулан нийгэм-технологийн цогц үзэгдэл болгон авч үзэх хандлага бэхжиж байгааг илтгэнэ.

Ерөнхийд нь дүгнэвэл, энэхүү судалгаа нь хиймэл оюуны ойлголтын хувьслыг human-centered → data/system-oriented → socially embedded чиглэлд хөгжиж ирснийг өгөгдөлд суурилсан аргаар нотолж, хиймэл оюуны ойлголтыг онолын болон боловсролын судалгаанд илүү гүнзгий, цогц байдлаар ашиглах боломжийг нээж байна.

Ном зүй

1. Floridi, L., Cows, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., Luetge, C., Madelin, R., Pagallo, U., Rossi, F., Schafer, B., Valcke, P., & Vayena, E. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines*, 28(4), 689–707. <https://doi.org/10.1007/s11023-018-9482-5>
2. McCarthy, J. (1956). The Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence. *Proceedings of the Dartmouth Conference*, Hanover, NH.
3. McCarthy, J. (2007). What is artificial intelligence? *Stanford University*. <http://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai.pdf>

4. Minsky, M. (1986). *The society of mind*. Simon & Schuster.
5. OECD. (2019). *Artificial intelligence in society*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/eedfee77-en>
6. OECD. (2023). *OECD AI principles overview*. <https://www.oecd.org/going-digital/ai/principles/>
7. Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.
8. Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*, 59(236), 433–460. <https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433>
9. UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>
10. European Commission. (2024). *Artificial intelligence act (AI Act)*. European Union. <https://artificialintelligenceact.eu/>
11. European Parliament & Council of the European Union. (2024). *Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act)*. Official Journal of the European Union.
12. Floridi, L. (2019). Establishing the rules for building trustworthy AI. *Nature Machine Intelligence*, 1(6), 261–262. <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0055-y>
13. Kaplan, A., & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who’s the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62(1), 15–25. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004>
14. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson.
15. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). *Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future*. W. W. Norton & Company.
16. Nilsson, N. J. (2010). *The quest for artificial intelligence: A history of ideas and achievements*. Cambridge University Press.
17. Boden, M. A. (2016). *AI: Its nature and future*. Oxford University Press.

EXPLORING THE CONCEPTUAL STRUCTURE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE DEFINITIONS: A T-LAB-BASED TEXT MINING APPROACH

Batkhuuag. S, Kh. Batbold

Mongolian National University of Education, Teacher's School,

Mongolian National University of Education, School of Mathematics and Natural Science

Corresponding author: batbold@msue.edu.mn 0000-0002-5603-5179

Abstract

This study aims to systematically analyze the content of classical and contemporary definitions of Artificial Intelligence (AI) using a T-Lab-based text mining approach in order to identify dominant concepts, thematic structures, and developmental trends. A corpus of 60 English-language definitions published between 1950 and 2025 was compiled from scholarly literature, international organization documents, and policy-level sources. Word frequency analysis, co-occurrence analysis, multidimensional scaling (MDS), and hierarchical cluster analysis were employed to explore the internal structure and thematic organization of AI concepts.

The results indicate that terms such as *human*, *intelligent*, *think*, and *cognitive* appear with high frequency, reflecting a long-standing human-centered (human-like) perspective that conceptualizes AI as a system emulating human intelligence and cognitive processes. At the same time, the prominence of terms such as *data*, *learning*, *process*, *automate*, *agent*, and *output* demonstrates the growing influence of a data- and system-oriented paradigm, in which AI is understood as a learning, automated, and process-driven system.

MDS and hierarchical clustering further reveal that AI concepts are organized into five major thematic groups: human-centered, learning and automation-oriented, data and output-based, intelligent behavior and science-related, and social-environmental dimensions. This structure highlights the coexistence of classical human-like interpretations and modern data-driven conceptualizations within AI definitions.

Moreover, the emergence of terms such as *concern*, *people*, and *environment* indicates that contemporary definitions increasingly address the social impact, real-world applications, and ethical considerations of AI. Overall, the findings demonstrate that the conceptualization of AI has evolved from a predominantly human-centered view toward data- and system-oriented approaches, and further toward a socially embedded understanding. This study provides empirical evidence for the conceptual evolution of AI and offers a methodological contribution to educational and social science research by illustrating the value of text mining techniques in analyzing conceptual definitions.

Keywords

Artificial Intelligence; AI definitions; Text mining; T-Lab; Thematic analysis; Conceptual structure; Human-centered perspective

---

ISSN 977-2959-3700

9 772959 370000